

Л. М. ХРЯЩЕВСЬКА

ЕТНОЛОГІЯ

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

Л. М. Хрящевська

ЕТНОЛОГІЯ

Навчальний посібник для змішаного навчання
для здобувачів закладів вищої освіти

Миколаїв
Видавець Румянцева Г. В.
2022

УДК 39:378.018.4(075.8)

ББК 63.5

X 97

Рецензенти:

Каганов Ю. О. – доктор історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, професор кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету

Михальський І. С. – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Рекомендовано вченою радою

*Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського
(протокол № 18 від 19 травня 2022 року)*

Хрящевська Л. М.

X 97 Етнологія : навчальний посібник для здобувачів закладів вищої освіти / Л. М. Хрящевська. – Миколаїв : видавець Румянцева Г. В., 2022. – 305 с.

ISBN 978-617-729-073-4

У посібнику досліджено місце етнології у системі гуманітарних наук, охарактеризовано джерела, методи і методики дослідження, розглядається етногенез, етнічна історія, матеріальна і духовна культура народів і країн світу. Навчальний посібник дає змогу перевірити свої знання за допомогою запитань та завдань, тестового контролю, які подані після розгляду теми.

У навчальному посібнику містяться загальні положення організації дистанційного навчання та основні принципи організації навчального процесу у системі дистанційного навчання на платформі Moodle.

Навчальний посібник складається з лекційних, семінарських занять, методичних вказівок до виконання реферативних робіт та мультимедійних презентацій, доповідей та самостійних робіт, творчих завдань для контролю та перевірки самостійної роботи, контрольних запитань і завдань для підсумкового контролю, списку використаних джерел та літератури. В кінці кожної теми розташовані питання для перевірки знань.

Доступність та логічність викладу, чіткий понятійний апарат сприятимуть кращому засвоєнню навчального матеріалу з дисципліни «Етнологія» при змішаній формі навчання здобувачів закладів вищої освіти.

УДК 39:378.018.4(075.8)

ББК 63.5

© Хрящевська Л. М., 2022

ISBN 978-617-729-073-4

© МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	6
II. ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА ПЛАТФОРМІ Moodle.....	13
Організація роботи на платформі Moodle	15
Основні принципи організації навчального процесу у системі дистанційного навчання	16
III. ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ	
ТЕМА 1. Предмет та завдання етнології.....	21
ТЕМА 2. Класифікація народів світу.....	36
ТЕМА 3. Історія етнологічної науки.....	46
ТЕМА 4. Джерела і методи дослідження етнологічної науки	56
ТЕМА 5. Народи Австралії та Океанії.....	65
ТЕМА 6. Народи Західної Азії	107
ТЕМА 7. Народи Південної Азії	132
ТЕМА 8. Народи Південно-Східної Азії	152
ТЕМА 9. Народи Східної та Центральної Азії.....	174
III. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ РЕФЕРАТИВНИХ РОБІТ ТА МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ	192
IV. ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА РЕФЕРАТИВ.....	241
V. ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ТА ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ	
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ЗА ТЕМАМИ ДИСЦИПЛІНИ.....	246
ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ТА ПЕРЕВІРКИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	248
ПИТАННЯ, ТЕСТИ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗДОБУВАЧІВ	252
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ	262
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ	276
VI. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ	278
VII. ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ.....	280
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	303

ПЕРЕДМОВА

З-поміж гуманітарних дисциплін важливе місце належить етнології — науці про побут, традиційну матеріальну та духовну культуру народів, їхнє походження (етногенез). Розвиваючись майже впродовж двох століть, вона сформувалася як самостійна галузь, без якої не можна по-справжньому пізнати свій народ та інші народи світу.

В умовах сьогодення дослідження етносів через різноманітність культур залишається одним із основних завдань етнології, серед яких найбільш важливими виступають проблеми функціонального призначення етнічної культури, її рівнів, взаємозв'язку з іншими типами культур. Глибше зрозуміти своєрідність кожної окремої етнічної культури допомагає вивчення обрядів, звичаїв та ритуалів того чи іншого етносу. Знання про різні види етнокультурних контактів покликане пояснити механізм розвитку і функціонування сучасних етнічних процесів різних народів світу.

У запропоноване видання включено ряд тем, пов'язаних з етнографічним вивченням різних етносів усіх континентів земної кулі. У них розглядаються найважливіші етапи етнічної історії різних народів, подається сучасна класифікація народів світу за географічними, антропологічними, релігійними, господарсько-культурними та іншими ознаками; висвітлюється історія походження народів; історична динаміка господарства, соціальна структура суспільства, матеріальна і духовна культура.

Вказані проблеми покладені в основу запропонованого видання, тематика якого обумовлена не тільки логічним взаємозв'язком основних складових частин та дослідницьких проблем етнологічної науки, але і вимогами державних програм, які по відношенню до такого роду літератури носять нормативний характер. Автор намагалася досягти відповідності цих двох обставин у своїй праці, для чого було використано чимало як

навчальних, довідкових, так і монографічних джерел з етнографії та етнології.

Для закріплення і поглиблення розуміння вивченого матеріалу, після лекційних занять подано тематику семінарських занять, рефератів, доповідей та самостійних робіт, творчі завдання для контролю та перевірки самостійної роботи, контрольні запитання і завдання для підсумкового контролю, а в кінці видання – словник спеціальних термінів та список використаної та літератури. Така побудова роботи, треба сподіватися, сприятиме ефективному вивченню та сприйманню матеріалу як для очної роботи так і для дистанційного навчання здобувачами основних етнологічних процесів.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Наразі стрімкими темпами розвиваються нові комп'ютерні та мережеві технології, а разом із ними розвиваються нові форми навчання, однією з яких є дистанційна – навчання за допомогою Інтернет технологій.

Дистанційне навчання є однією з форм навчання у системі освіти України, яка зокрема, як форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною, екстернатом та реалізується, в основному, із застосуванням сучасних інформаційних технологій. Незначна частина навчального процесу дистанційної освіти може здійснюватися за очною формою (складання іспитів, заліків, лабораторні роботи, тощо), що особливо доцільно на початкових етапах її впровадження, а також з урахуванням особливостей окремих дисциплін.

Технології дистанційного навчання – це інформаційні технології створення, передачі та збереження навчальних матеріалів, організації й супроводу навчального процесу дистанційного навчання за допомогою телекомунікаційного зв'язку.

Основні технології дистанційного навчання:

- *мережна технологія* – вид дистанційної технології навчання, що базується на використанні телекомунікаційних мереж та засобів Internet для забезпечення студентів навчально-методичними матеріалами, інтерактивної взаємодії з викладачами-тьюторами та організації дистанційного педагогічного контролю;

- *кейс-технологія* – вид дистанційної технології навчання, що базується на використанні наборів (кейсів) текстових, аудіовізуальних та мультимедійних навчально-методичних матеріалів для самостійного вивчення студентами (слухачами) при організації регулярних консультацій з

викладачами та контролю знань дистанційним або традиційним способами;

- *ТВ-технологія* – вид дистанційної технології навчання, що базується на використанні систем телебачення для доставки студентам навчально-методичних матеріалів та організації регулярних консультацій у викладачів-тьюторів та контролю знань дистанційним або традиційним способами.

Основні технології дистанційного навчання, як правило, у чистому виді не застосовуються.

По-перше, при застосуванні будь-якої дистанційної технології, крім неї обов'язково використовуються елементи очної форми навчання (іспити, заліки, практикуми, окремі лекції).

По-друге, з метою зменшення витрат університету на навчальний процес, а також з урахуванням особливостей окремих дисциплін, може застосовуватись поєднання декількох дистанційних технологій. Очна, заочна та інші форми навчання можуть також використовувати і елементи дистанційних технологій. Тому, зважаючи на переважаючу компоненту тієї чи іншої форми навчання називати їх було б доцільно – очно-дистанційна, заочно-дистанційна.

Проте в умовах пандемії COVID-19, яка охопила світ і Україну зокрема, ці знання є надзвичайно важливими. Вимушене дистанційне навчання (ДН) поставило викладачів та здобувачів освіти перед непростими викликами: як організувати навчання в умовах карантину, коли викладач не може бути поруч. І як зрозуміти, чи засвоїв щось студент, коли традиційні способи оцінювання недоступні.

Отримання навчальних матеріалів та спілкування між учасниками дистанційного навчання забезпечується через передачу відео-, аудіо-, графічної та текстової інформації у синхронному або асинхронному режимі. Це можуть бути письмові роботи (самостійні і контрольні, перекази, зокрема

й окремі тестові, компетентнісні завдання тощо), а також навчальний проєкт, заповнення таблиць, побудова схем, моделей тощо.

Роботи можуть збиратися також в студентські портфоліо. За потреби, завдання здобувачів освіти можна контролювати через будь-який месенджер, що має відеозв'язок (Zoom, Skype тощо).

З різними можливостями отримання зворотного зв'язку можна ознайомитись на платформах дистанційного навчання.

Хмарні сервіси (Office365, Google) для спільної роботи здобувачів освіти та викладача.

Хмарний сервіс Google-диск надає можливості створювати багатофункціональне користувацьке середовище, продуктивне та зручне для студентів та викладачів, для обміну файлами, структурування і збереження їх в одному місці.

Google-форма. Можна збирати відповіді студентів і потім проводити автоматичне оцінювання результатів тестування.

Classtime. Є бібліотека ресурсів, але є і можливість створювати запитання.

Learningapps. Дозволяє створювати вправи різних типів на різні теми або користуватися готовими.

Анкетування. Для проведення поточного контролю під час дистанційного навчання зручно використовувати різноманітні анкети. Анкета – достатньо гнучкий інструмент, оскільки питання можна ставити безліччю різних способів. У дистанційній освіті після освоєння кожної теми можна використовувати анкети, в яких учень сам оцінює свої результати навчання за такими показниками:

- зрозумів / зрозуміла, можу вирішити самостійно;
- зрозумів / зрозуміла можу вирішити з підказкою;
- не зрозумів / не зрозуміла, не можу вирішити.

Оскільки на сьогодні не розроблена єдина система оцінювання за дистанційною формою навчання, можна користуватися тими засобами, які комфортні для всіх учасників освітнього процесу.

У разі неможливості застосовувати названі вище платформи, можна використовувати Viber або інші зручні месенджери.

Потрібно не лише збирати зворотний зв'язок від здобувачів освіти, а й надавати їм свій: що виконано добре, над чим варто попрацювати, де найближча зона розвитку студентів. Намагайтесь надавати більше підтримки, ніж критики, вони й так страждають від соціальної ізоляції та вимушеного перебування вдома.

Для оцінювання індивідуальних досягнень студентів може бути використане оцінювання портфоліо.

Портфоліо – це накопичувальна система оцінювання, що передбачає до формування здобувачів освіти ставити цілі, планувати і організовувати власну навчальну діяльність; накопичення різних видів робіт, які засвідчують рух в індивідуальному розвитку; активну участь в інтеграції кількісних і якісних оцінок; підвищення ролі самооцінки.

Таке оцінювання передбачає визначення критеріїв для включення напрацювань студентів до портфоліо; форми подання матеріалу; спланованість процесу оцінювання; елементи самооцінки з боку студентів тощо.

Для створення портфоліо немає встановлених правил і вимог. Його суть у тому, щоб показати, на що здібні здобувачі освіти. Способи оформлення можуть бути різними: від відбору найкращих досягнень із будь-якого предмету (предметів) до накопичення всіх робіт, виконаних студентом.

Інструментами спілкування в дистанційному навчанні можуть бути:

Електронна пошта – це стандартний сервіс інтернету, що забезпечує передавання повідомлень, як у формі звичайних текстів, як і в інших формах (програмах, графіці, звуках, відео) у відкритому чи зашифрованому вигляді.

У системі освіти електронна пошта використовується для організації спілкування викладача та студента, а також студентів між собою.

Форум – найпоширеніша форма спілкування викладача та здобувача освіти у дистанційному навчанні. Кожний форум присвячений якійсь проблемі або темі. Модератор форуму реалізує дискусію чи обговорення, стимулюючи запитаннями, повідомленнями, новою цікавою інформацією.

Програмне забезпечення форумів дозволяє прикріпити різні файли певного розміру. Кілька форумів можна об'єднати в один великий. Наприклад, під час роботи малої групи студентів над проектом створюються форуми для кожної окремої групи з метою спілкування під час проведення дослідження над вирішенням поставленого для цієї групи завдання, потім – обговорення загальної проблеми проекту всіма учасниками навчального процесу (вебконференція).

Чат – спілкування користувачів мережі в режимі реального часу, засіб оперативного спілкування людей через інтернет. Є кілька різновидів чату: текстовий, голосовий, аудіовідеочат. Найбільш поширений – текстовий. Голосовий чат дозволяє спілкуватися за допомогою голосу, що важливо під час вивчення іноземної мови в дистанційній формі.

В освітніх цілях, за необхідності, можна організувати спілкування в чатах із носіями мови. Це реальна можливість мовної практики, яка проводиться в межах запропонованої для дискусії проблеми, сумісної проектної діяльності, обміну інформацією.

Відеоконференція – це конференція в онлайн-режимі. Вона проводиться у визначений день і в призначений час. Це – один із сучасних способів зв'язку, що дозволяє проводити заняття у «віддалених аудиторіях», коли студенти та викладач перебувають на відстані. Отже, обговорення й ухвалення рішень, дискусії, захист проектів відбуваються в режимі реального часу. Викладач та студенти можуть бачити один одного, викладач може супроводжувати лекцію наочним матеріалом.

Блог – форма спілкування, яка нагадує форум, де право на публікацію належить одній особі чи групі людей. Блог можна використовувати під час навчання мови в колективі.

Наприклад, автор (один студент чи група) виконав певне завдання (вір, есе), яке розміщує на сайті свого мережевого щоденника (блогу), потім автор блогу дає можливість іншим студентам прочитати і прокоментувати розміщений матеріал. У здобувачів освіти з'являється можливість обговорення й оцінки якості публікації і коментарів іноземною мовою, що сприяє розвитку мовленнєвих навичок.

Середовище Classroom дозволяє організувати онлайн-навчання, використовуючи відео, текстову та графічну інформацію, різні додатки Google. Викладач має можливість контролювати, систематизувати, оцінювати діяльність, переглядати результати виконання вправ, застосовувати різні форми оцінювання.

Соціальні мережі та месенджери дозволяють створювати закриті групи, чати, теми, завдань, проблем, інформації.

Специфіка ДН, що базується на телекомунікаційних технологіях, інтернет-ресурсах і послугах, впливає на способи відбору і структуризації змісту, способи реалізації тих чи інших методів і організаційних форм навчання, що суттєво впливає на функціонування всієї системи. Здобувач освіти відбирає і оброблює інформацію, висуває гіпотези, ухвалює рішення, спираючись на власні роздуми та бачення проблеми.

Попередні інструменти зорієнтовані на так зване мислення нижчого рівня – запам'ятовування матеріалу, розуміння та його застосування для розв'язання задач. Але **нашою метою має бути мислення вищого рівня**. Це ті навички, на які рідко є час на занятті. Але можна використати час карантину, щоб запропоновувати студентам інші типи завдань – які передбачають більш творчий підхід до опрацювання матеріалу (того ж самого підручника).

Можна:

- Замість пропонувати типові завдання на кшталт підготувати реферат чи презентацію, ми можемо попросити студентів **зняти відео про певну тему**. Він може це зробити, просто маючи телефон. **Сервіс: Screencast-o-matic.**

- Замість просити студентів давати відповіді на запитання, можемо попросити **створити запитання до певної теми**. Так здобувач вчиться не просто відтворювати інформацію, а опрацьовувати її. **Сервіси: Learningapps, Genially.**

- Студенти можуть **записувати відео і фактично спілкуватися між собою на певну навчальну тему з їх допомогою**. **Сервіс: Flipgrid** (якщо не боїмося асинхронних відеодискусій з інтерфейсом англійською).

- **Карта понять**. Прочитали параграф – складаємо карту понять за ним. **Сервіси: MindMeister, BubbleUs.** Може бути і **офлайн-варіант** – на аркуші паперу. Згодом цю карту понять можна розглянути на уроці, якщо немає іншого способу, як передати результат роботи.

- **Інфографіки**. **Сервіс: Canva** (україномовний). Тут є можливість створювати графічні об'єкти і різнотипні публікації. Почати роботу просто: обираємо вид публікацій і наповнюємо робочий простір із певним дизайном своїми текстом, картинками. **Офлайн варіант:** якщо немає доступу до комп'ютера, те саме можна зробити на аркуші паперу.

- **Щоденник вражень**. Сучасні студенти переживають цікавий момент в історії. Варто спонукати їх фіксувати, що відбувається з ними і їхніми родинами. Щоденник вражень вимагає рефлексувати над тим, що відбувається. Це може бути цінною навчальною діяльністю. **Сервіс: Blogger.**

- **Комікс.** Можна розповісти історію за мотивами того, що прочитав у параграфі. Або «оживити» персонажів, про яких ідеться в літературному творі. Такі творчі завдання можуть допомогти нам із мотивацією учнів навчатися. **Сервіси:** **StayBoardThat,**

MakeBeliefsComix

- **Створення власної програми.** **Сервіс:** **Scratch.** Інструмент доступний навіть для учнів початкової школи. З його допомогою студент може скласти свою гру.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА ПЛАТФОРМІ MOODLE

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського в умовах дистанційного навчання впроваджує як одним з варіантів використання таких методів і технологій саме платформу **Moodle**, яка представляє собою систему керування вмістом сайту, спеціально розроблена для створення якісних online-курсів викладачами.

Платформа Moodle – безкоштовна відкрита система управління дистанційним навчанням. Дозволяє використовувати широкий набір інструментів для освітньої взаємодії викладача, здобувача освіти та адміністрації закладу освіти. Зокрема, дає можливість:

- представляти навчальний матеріал у різних форматах (текст, презентація, відеоматеріал, вебсторінка; заняття як сукупність вебсторінок із можливим проміжним виконанням тестових завдань);
- здійснювати тестування та опитування здобувачів освіти із використанням запитань закритого (множинний вибір правильної відповіді та співставлення) і відкритого типу;
- виконувати завдання можливістю пересилати відповідні файли.

Крім того, система має широкий спектр інструментів моніторингу навчальної діяльності студентів. Наприклад, щодо загального часу роботи студента з конкретним навчальним курсом, відповідними темами або складовими елементами навчального матеріалу, загальної успішності студента або групи під час виконання тестових завдань тощо.

Головним розробником системи є Martin Dougiamas з Австралії. Цей проект є відкритим, у ньому бере участь велика кількість інших розробників. Система використовується у 175 країнах світу. Система знаходиться в постійному розвитку.

Moodle поширюється як програмне забезпечення з відкритими вихідними кодами під ліцензією GNUGPL (General Public License – Універсальна загальнодоступна ліцензія GNU). Це означає, що Moodle захищається чинним міжнародним та національним авторським правом, але його використання надає ряд додаткових свобод і можливостей порівняно із звичайним комерційним програмним забезпеченням.

Слово «Moodle» – це акронім слів «Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment» – Модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище. Сама назва системи вже говорить про те, що ця система складається з набору функціональних елементів, що називаються модулями. Кожен модуль відповідає за виконання певних функцій. Модульна структура системи дозволяє легко її налаштовувати під потреби будь-якого навчального процесу.

Moodle має широкий набір модулів, які притаманні платформам електронних систем навчання, системам управління курсами (CMS), системам управління навчанням (LMS) або віртуальним навчальним середовищам (VLE).

Організація роботи на платформі Moodle

Система Moodle є пакетом програмного забезпечення для створення курсів дистанційного навчання та web-сайтів. Основними особливостями системи є:

- Система спроектована з урахуванням досягнень сучасної педагогіки. Moodle реалізує філософію «педагогіки соціального конструктивізму» та орієнтована насамперед на організацію взаємодії між викладачем та членами навчальної групи: викладач з простого «джерела знань» перетворюється на натхненника, рольову модель культури навчальної групи, зв'язуючись зі слухачами в індивідуальному порядку і працюючи за їх особистими потребами, одночасно з цим направляючи дискусії і діяльність всієї групи для досягнення загальних навчальних цілей.
- Може використовуватися для організації традиційних дистанційних курсів, а також підтримки очного навчання.
- Має простий і ефективний web-інтерфейс.
- Дизайн має модульну структуру і легко модифікується.
- Мовні пакети, що підключені до оболонки, дозволяють добитися повної локалізації. На даний момент системою підтримуються 43 мови.
- Слухачі можуть редагувати свої облікові записи, додавати фотографії і змінювати особисті дані та реквізити.
- Кожен користувач може вказати свій локальний час, при цьому всі дати в системі будуть переведені для нього в місцевий час (час повідомлень у форумах, терміни виконання завдань, т.д.).
- У системі підтримуються різні структури курсів: «календарний», «форум», «тематичний».
- Кожен курс може бути додатково захищений за допомогою кодового слова.

- Великий набір модулів-складових для курсів – Чат, Опитування, Форум, Глосарій, Завдання, Лекція, Тест, Анкета, Scorm, Survey, Wiki, Семінар, Ресурс (у вигляді текстової або веб-сторінки або у вигляді каталогу).
- Зміни, що відбулися в курсі з часу останнього входу користувача в систему, можуть відображатися на першій сторінці курсу.
- Всі оцінки (з Форумів, Тестів і Завдань) можуть бути зібрані на одній сторінці (або у вигляді файлу).
- Доступний повний звіт щодо входження користувача в систему і роботі з графіками та деталями роботи над різними модулями (останній вхід, кількість прочитань, повідомлення, записи в зошитах).
- Можливе налаштування розсилки новин, форумів, оцінок і коментарів викладачів.

Основні принципи організації навчального процесу у системі дистанційного навчання

До основних принципів навчального процесу, з урахуванням яких розроблялась та впроваджувалась система Moodle, відносять такі принципи:

Ми всі є потенційні викладачі, так само як і потенційні здобувачі освіти. У Moodle, «традиційні» ролі того, хто навчає, і того, хто навчається, можуть бути змінені або скасовані шляхом редагування дозволів курсу або діяльності. Слухачі дистанційного курсу можуть, до прикладу, бути модераторами форуму.

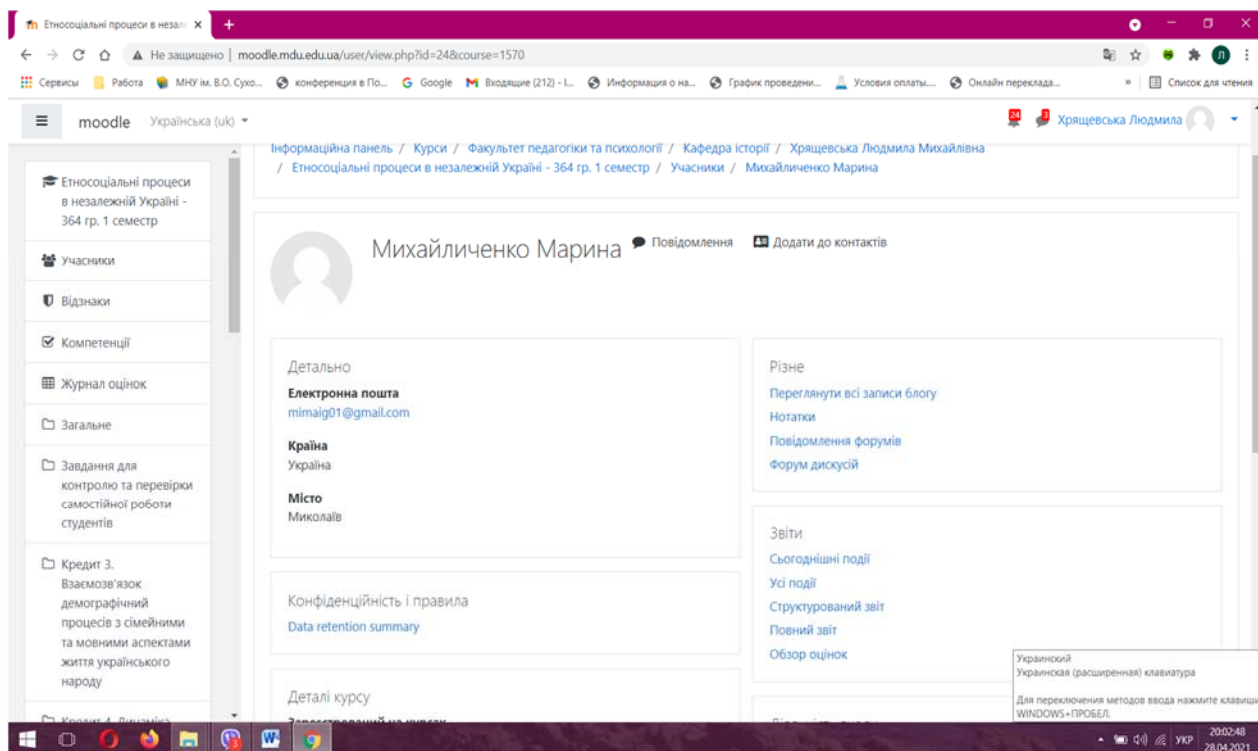
Ми добре навчаємось під час творчої діяльності та пояснення її іншим. Для прикладу можна розглянути діяльність Wiki, коли спільний пошук групою слухачів дистанційного курсу відповіді на складне питання є творчість з іншими та для інших, являється потужним засобом навчання.

Ми навчаємось, спостерігаючи за іншими. Прикладом такої діяльності є читання та написання продуманих повідомлень форуму, що змінює і поглиблює розуміння того матеріалу, над яким працює слухач.

Розуміючи інших змінюємось самі. За допомогою особистих повідомлень та онлайн-спілкування викладач дізнається про успіхи і труднощі слухачів дистанційних курсів, та враховує це в підготовці матеріалів навчальних курсів.

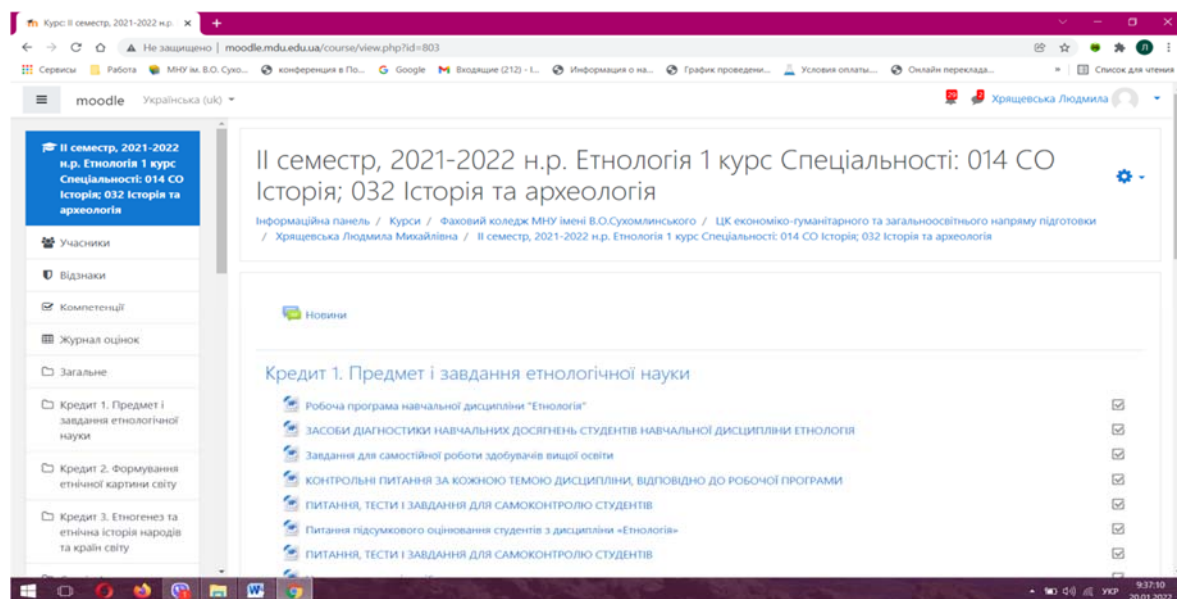
Навчання є легким, коли навчальне середовище є гнучким і адаптується до потреб викладачів різних дисциплін. Для прикладу викладач засобів мультимедіа використовує багато вставок із засобів масової інформації; її колега з математики часто вирішує складні проблеми за допомогою форуму; на іншій дисципліні студенти опановують основи іноземної мови за допомогою модульних уроків; викладач економіки любить надавати зі стрічки новин (RSS) останні дані фондового ринку для аналізу в рамках курсу; і так далі.

Після того як здобувач освіти пройде процедуру реєстрації в Moodle і налаштує свій обліковий запис: додати аватар (свою фотографію або будь-який інший графічний образ) і дати коротку інформацію про себе (мал. 1).

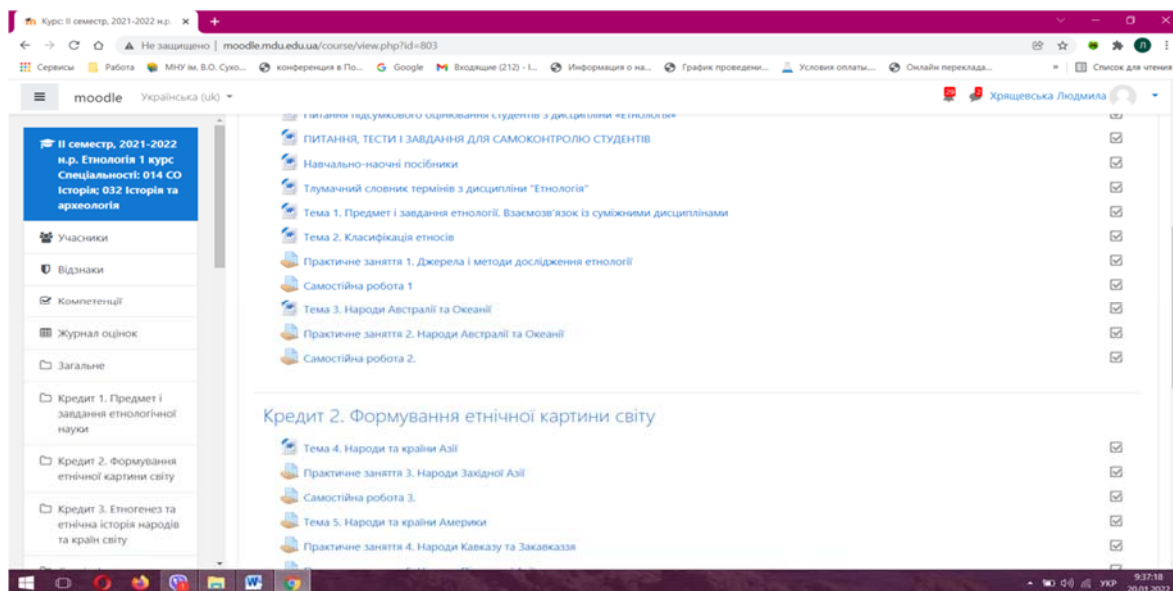

Мал. 1.

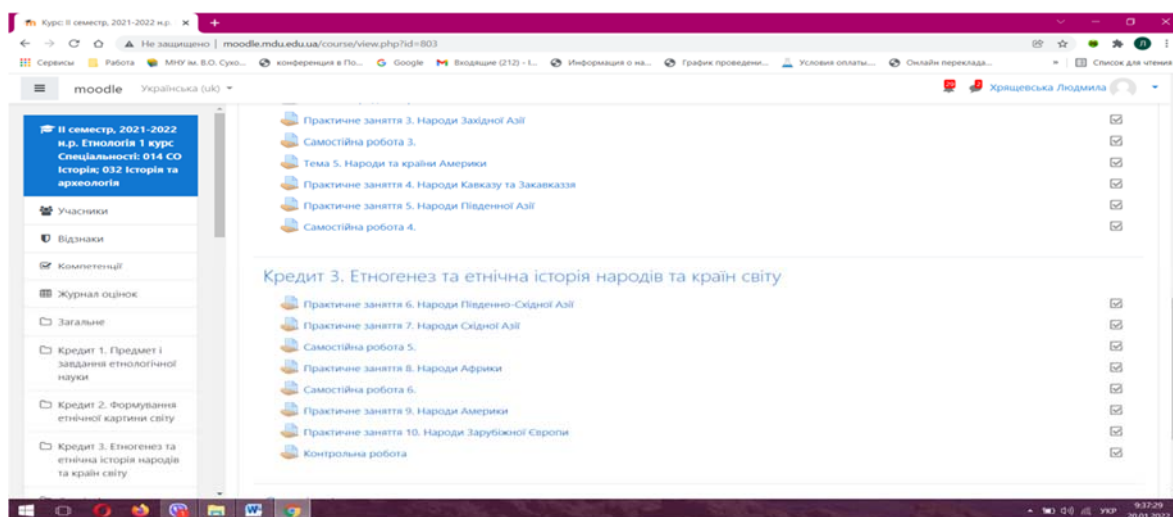
Після ідентифікації користувач потрапляє на свою особисту сторінку. Перелік курсів знаходиться в розділі «Мої курси» в нижній частині сторінки слухача. Напроти назви курсу вказані семестр і форма контролю. Під назвою курсу вказано прізвище викладача, що перевіряє цей курс (мал. 2, 3, 4).

Мал. 2.

Мал. 3

Мал. 4

Щоб почати роботу в курсі необхідно обрати із списку потрібний курс. Після оброблення запиту браузер покаже початкову сторінку дистанційного курсу. Зовнішній вигляд курсу може відрізнятись, в залежності від обраного дизайну (мал. 2).

Стержневою складовою дистанційного навчання є **дистанційні курси** – інформаційні продукти, які створені в електронній формі і є достатніми для навчання за окремими дисциплінами. Тобто, дистанційний курс є не що інше, як специфічний навчально-методичний комплекс дисципліни, розроблений для дистанційної форми навчання.

Лекція. Елемент дистанційного курсу «Лекція» є основним змістовим модулем дистанційного курсу, який розкриває теоретичний зміст кожної теми за всіма питаннями, що входять до неї відповідно робочої програми. Основний зміст кожної теми викладений коротко й доступно, починаючи з теоретичної частини, визначень, прикладів, таблиць, схем, діаграм, малюнків із подальшим переходом до рекомендацій викладача щодо засвоєння матеріалу дисципліни, висновків по темі.

Крім того, доцільно також подавати додатковий матеріал, який може включати: термінологічний словник ключових понять (категорій) із визначенням їх сутності; нормативні документи або фрагменти з них, які необхідні в процесі вивчення теми; довідкова інформація (таблиці, формули, діаграми); питання для самоконтролю засвоєння матеріалу теми; додаткова література для поглибленого вивчення.

Тест до лекції. Елемент дистанційного курсу «Тест до лекції» має на меті перевірку (самоперевірку) ефективності навчальної роботи щодо лекційного матеріалу. Як правило, тести містять 5–7 питань з ключових понять кожної теми, не більше 5 варіантів відповідей та ключі (вказівки правильних відповідей). У системі дистанційного навчання допускається розробляти тести 10 типів питань та відповідей. Але бажано щоб викладач обрав один тип на весь тест (у крайньому випадку на одну тему).

Практичні (семінарські) заняття. Елемент курсу «Практичні заняття» має на меті поглиблення практичної підготовки слухача, закріплення навичок у застосуванні теоретичних знань, а також перевірку рівня теоретичної та практичної підготовки. Практичні завдання розробляються з кожної теми дисципліни.

Самостійна робота до кредиту. Елемент «Самостійна робота до кредиту» має на меті поглиблення теоретичної та практичної підготовки студента з дисципліни. Тому цей елемент повинен мати у своєму складі тематичний план дисципліни, індивідуальні завдання щодо кожної теми курсу, а також методичні рекомендації щодо їх виконання.

Контрольна робота. Елемент дистанційного курсу «Контрольна робота» з навчальної дисципліни має на меті розвиток навиків самостійної роботи з елементами наукового пізнання з однієї сторони та контролю рівня знань студента з другої.

Екзамен (тестування). Елемент дистанційного курсу «Екзамен (тестування)» має на меті підсумкову перевірку ефективності навчальної роботи з дисципліни.

Тестування складено у двох варіантах по 40 питань в кожному та чотирьох варіантів відповідей.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ ЕТНОЛОГІЇ

Предме таї завдання етнології

Етнологія - наука, основним об'єктом вивчення якої є народи світу, наука, яка розглядає етноси в процесі історичного розвитку, створює теоретико-методологічну базу, для того, щоб розглянути всі етноси, які існують на земній кулі.

Однак таке уявлення про дослідницький об'єкт етнології встановилося далеко не відразу. У минулому одні вчені вважали її об'єктом людини, інші - культуру, треті - суспільство. І хоча одночасно була поширена думка, що об'єкт етнографії - народи, при цьому бралися до уваги головним чином народи безписемні, що знаходилися на ранніх щаблях соціально-економічного розвитку. Поширеність такого уявлення значною мірою пов'язана з тим, що, склавшись як наука етнографія в епоху розквіту колоніалізму буржуазної Європи, вона була спочатку націлена переважно на вивчення народів позаєвропейських територій, які в більшості відставали в своєму розвитку. Етнографія при цьому різко протиставлялася історії, яка вважалася наукою, що вивчає «історичні» народи на підставі письмових джерел. Етнографії ж відводилася роль науки про «не історичні» народи. Однак, подібні концепції безнадійно застаріли. Вже давно стала очевидна неспроможність поділу народів на «історичні» і «не історичні». Широке

визнання серед фахівців отримало уявлення про те, що об'єктом етнології є всі народи, як відстали в своєму розвитку, так і високорозвинені, як нечисленні, так і багатомільйонні, як існували в минулому, так і існуючі нині.

Як і більшість назв наук, термін «етнологія» є похідним від давньогрецьких слів. Одне з них «етнос» перекладається як народ, інше - «логос» означає слово.

У деяких зарубіжних країнах для позначення науки, що займається вивченням етнографічної проблематики, теж вживається термін «етнологія». При цьому «етнологія» розглядається іноді як теоретична дисципліна і протиставляється етнографії, якій відводиться роль чисто описової науки. Однак в марксистсько-ленінської літературі термін «етнологія» не набув поширення, і етнографія об'єднує як описову, так і теоретичну частину дослідження народів світу. У дореволюційній літературі як синонім етнографії іноді вживався термін «народознавство». У країнах, де поширена німецька мова, етнографії відповідає сукупність таких двох дисциплін, метою якої є вивчення власного народу та вивчення зарубіжних, головним чином позаєвропейських народів.

В англomовних країнах етнологія багато в чому збігається з культурною та соціальною антропологією, які разом з фізичною антропологією розглядаються як наука про людину в цілому. Однак претензії антропології в англomовних країнах на всеосяжне вивчення людини і людства зазвичай залишаються підкріплені реальними дослідженнями; більш того, відсутність чітких критеріїв визначення предмета культурно-соціальної антропології створює загрозу її «розчинення» в суміжних дисциплінах, перш за все в соціології.

Слово «народ» в багатьох сучасних мовах має багато різних значень. Під народом розуміються і трудящі маси, і національні групи, і просто безліч людей. Тому для тих випадків, коли слово народ вживається в тому значенні,

яке воно має в словосполученні «народи світу», в науці зазвичай використовується узагальнююче поняття «етнос» (давньогрецький народ).

Розглянемо конкретний зміст цього поняття. У науці на цей рахунок є різні точки зору. Згідно переважному в даний час серед вчених поданням, етнос (народ) - це особливий вид соціальної угруповання, що виникає не з волі людей, а в результаті природно-історичного процесу. Характерною рисою етносів є їх значна стійкість: вони, як правило, зберігаються багато і багато століть! Кожен етнос характеризується певною внутрішньою єдністю, а також специфічними рисами, що відрізняють його від всіх утворень того ж типу.

Значну роль при цьому відіграє самосвідомість людей, що складають окремий етнос: як їх взаємна ідентифікація, так і розрізнення від інших подібних спільнот у формі антитези «ми» - «вони». Разом з тим було б невірно, як це роблять деякі вчені, зводити сутність етносу лише до самосвідомості.

Це перш за все загальні риси і відмінні риси, які проявляються в різних сферах способу життя членів етносу, одну з найважливіших серед цих сфер представляє мова. Вона служить головним засобом спілкування осіб, що входять до відповідного етносу, і разом з тим зазвичай відмежовує їх від представників всіх або принаймні більшості інших етносів. Поряд з мовою першорядна роль у функціонуванні етносів належить культурі, і в першу чергу це стосується тих її компонентів, які мають традиційний, масовий характер, проявляючись у повсякденному побуті.

Культура поділяється на матеріальну і духовну. В області матеріальної культури це всі традиційні види житла, господарської начиння, одягу, їжі, транспортні засоби, тобто все те, що створено руками людини. У духовній культурі це звичаї, обряди, народне мистецтво, фольклор, релігія, вірування. Культурне єдність членів етносу в свою чергу нерозривно пов'язано з деякими особливостями їх психіки, головним чином відтінками, стилем

прояви загальнолюдських властивостей психіки. Ці особливості в своїй сукупності складають так званий етнічний (національний) характер.

Слід особливо підкреслити, що кожна із зазначених етнічних ознак зовсім не обов'язково повина бути специфічною тільки для одного етносу. (Наприклад, англійською мовою говорять представники різних етносів: англійці, північноамериканці, англо-канадці і т. д.) Своєрідність кожного етносу створюється не якимось окремим компонентом, а властивим тільки йому поєднанням усіх його об'єктивних властивостей. Але це не означає, що етнос - проста сума ознак, він являє собою певне цілісне утворення, в якому основну системоутворюючу роль можуть виконувати різні його компоненти. В одних випадках головна роль в цьому відношенні належить мові, в інших - господарсько-побутовим особливостям, по-третє - характерним рисам поведінки.

Неодмінною властивістю етносу, як уже зазначалося, є етнічне самоусвідомлення членами етносу своєї приналежності до нього, пов'язане з відмежуванням від інших етносів і проявляється насамперед у вживанні спільної самоназви (етноніму) Важливий компонент етнічної самосвідомості - уявлення про спільність походження, реальну основу якого становить певна спільність історичних доль членів етносу і їх предків на всьому протязі його існування.

Багатовікове існування етносів забезпечується шляхом передачі від покоління до покоління мови, характерних рис культури і побуту. Істотну роль в забезпеченні самовідтворення етносу грає переважне укладення шлюбів усередині кожного з них, фактична ендогамія.

Виникнення кожної етнічної спільності (етногенез) обумовлено безпосередніми контактами, що входять до цієї спільноти людей. Це, як правило, можливе лише в тому випадку, якщо люди живуть по сусідству, тобто в межах однієї території. Спільність території виступає, таким чином, перш за все як умова формування етносу, разом з тим, вона є також найважливішою умовою самовідтворення етносу, забезпечуючи розвиток

господарських і інших видів зв'язків між його частинами; природні умови цієї загальної території впливають на життя людей, відбиваючись в деяких особливостях їх господарської діяльності, культури, побуту і психіки. Однак і територіально роз'єднані групи етносу можуть тривалий час зберігати свої специфічні риси в галузі культури і психіки, а також колишню самосвідомість спільності; навіть перебуваючи на значній відстані один від одного, вони зазвичай мають деякі загальні етнічні властивості (наприклад, українці в Канаді, США і т. д.).

Таким чином, виступивши як умова формування етносу, цілісність території не є строго обов'язковим фактором існування всіх його частин. Маючи на увазі цю обставину, прийнято виділяти власне етнічні спільності або етноси у вузькому значенні цього терміна. Така спільність являє собою історично сформовану на певній території стійку сукупність людей, що володіють загальними, відносно стабільними особливостями мови, культури і психіки, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень, фіксованому в етнімі.

За таким значенням терміну «етнос» запропоновано інше його найменування «Етнікос». Широке значення терміна етнос відображає тісний зв'язок власне етнічних явищ з соціально-економічними, якими вони в кінцевому рахунку і обумовлені. У об'єктивній реальності етнікос не існує поза певними соціальними організаціями. Нерідко етнікос цілком або частково входить до складу одного соціального організму. У цих випадках ми маємо справу з особливими утвореннями - етносоціальними організаціями (скорочено - ЕСО). Саме тому для типологізації етносоціальних утворень вирішальну роль відіграє приналежність етносу до тієї чи іншої соціально-економічної формації. Цей факт покладено в основу прийнятої в суспільствознавчій літературі класифікації етносоціальних спільнот. Згідно з цією класифікацією прийнято виділяти три типи етносоціальних організацій: плем'я, характерне для первісної епохи, народність - для рабовласницької і феодальної епох, і нація - для епох капіталізму і соціалізму.

Етнікос капіталістичних і соціалістичних товариств, а іноді і докапіталістичних, прийнято називати національностями (крім того, цей термін вживається для позначення приналежності тих чи інших людей до певної етнічної спільності). Якщо, наприклад, українці, які проживають в СРСР, США, Канаді та інших країнах світу, представляють національність (етнікос), то українське населення УРСР - націю (етносоціальний організм).

Етнікос і етносоціальні організми - основні види етнічних спільнот. Але ними етнічна структура людства не вичерпується. Багато етносів, особливо великі, складаються з так званих етнографічних груп або субетносів. Цими термінами прийнято позначати територіальні частини етносу, що відрізняються локальної специфікою розмовної мови, культури і побуту, які мають іноді самоназва і як би подвійне самосвідомість. Наприклад, українці є титульним етносом України, а етнографічні групи (гуцули, бойки, лемки, поліщуки, литвини) теж відносяться до українського етносу, але мають свою самоназву, відрізняються від титульного етносу своєю матеріальною та духовною культурою.

Поряд з внутрішнім розчленуванням етносів вони нерідко самі складають більші комплекси; одні з таких комплексів, що утворюються на підставі мовно-культурну близькість народів, іменуються етнолінгвістичними групами, інші, що складаються всередині багатонаціональних держав, представляється доцільним іменувати міжетнічними спільнотами. Таким чином, одна і та ж група людей може одночасно входити до складу кількох етнічних спільнот різних рівнів.

Етнічні спільності всіх рівнів, як і основні етнічні підрозділи - етнікос і етносоціальні групи відрізняються значною стійкістю. Проте для всіх цих спільнот характерна не тільки спадкоємність, але і зміни в часі. Такого роду зміни прийнято називати етнічними процесами. Ці процеси надзвичайно різноманітні. Перш за все виділяються дві їх основні різновиди, що розрізняються в залежності від наслідків цих змін. Одна з них веде в кінцевому рахунку до зміни етнічної самосвідомості у людей, що входять у

даний етнос. Такі процеси називаються етнотрансформаційними, оскільки вони пов'язані з переходом з одного етнічного стану в інший. Другий різновид представляє етноеволюційні процеси, що виражаються в значній зміні будь-якого з основних параметрів етносу, але не ведуть безпосередньо до зміни етнічної самосвідомості. Основним об'єктивним змістом таких етнічних процесів є зміна культурної специфіки етнічних спільнот. З огляду на наявність двох форм існування етнічних явищ, одна з яких виражена етносом у вузькому сенсі слова, інша - етносоціальний організм. Власне етнічні процеси представляють собою зміни етнікосу (їх мовно-культурних параметрів, самосвідомості і т. п.). Етносоціальні процеси - це зміни, що стосуються етносоціальних спільнот (насамперед їх соціально-економічних параметрів). Таке розмежування обумовлене перш за все відмінностями в типах змін етнічної та соціально-економічної сфер діяльності суспільства.

Відомо, що в усій сукупності суспільних явищ, соціально-економічні - найбільш рухливі. Тому саме вони, безсумнівно, є визначальними в зміні етносоціальних систем. Що стосується етнокультурних явищ, то, як уже говорилося, вони, навпаки, відрізняються більшою стійкістю. Цим і зумовлена значна повільність етнічних процесів в порівнянні з соціально-економічними. В результаті скачки у власне етнічних процесах не збігаються з «розривами поступовості», революціями в соціально-економічній історії і зі стрибками в розвитку етносоціальних систем. Перехід від однієї соціально-економічної формації до іншої неминуче тягне за собою зміну основних типологічних рис етносоціального організму. Але етнікос може існувати протягом декількох формацій: двох, трьох, а часом навіть чотирьох.

При вивченні етнічних процесів прийнято розрізняти два їх основні види: розділові, коли єдиний народ ділиться на кілька самостійних етносів або від нього відділяються частини, що стають самостійними етносами, і об'єднавчі, коли етнічно різнорідні групи людей зливаються в єдиний етнос. Діалектика етнічного розвитку проявляється у тому, що майже кожен об'єднавчий процес веде на новому рівні до етнічного відокремлення

втягнутих в нього етносів від інших. Розділові етнічні процеси були особливо поширені в первіснообщину епоху і викликалися надмірним збільшенням чисельності племен або просто міграціями частин їх на далеку відстань. Найбільш типовими для нового часу були і залишаються об'єднавчі процеси, що відображають історично закономірну і прогресивну тенденцію до укрупнення народів.

Що стосується питання про критерії визначення предметної області етнологічної науки, її розмежування із суміжними дисциплінами, то при виборі такого роду критеріїв слід виходити з того, що предмет кожної науки залежить від виділення з усієї сукупності притаманних їй об'єкту властивостей саме тих, що досліджуються даною наукою, тобто наявністю у об'єкта певних специфічних властивостей. Нагадаємо, що такими властивостями є ті, завдяки яким етноси можуть бути виділені серед інших людських спільнот, тобто ті, які можуть бути названі етнічними. Це, з одного боку, функція об'єднання всіх членів етносу (внутрішньоетнічна інтеграція), а з іншого - функція відмежування їх від представників інших подібних спільнот (міжетнічна диференціація). Такого роду функції поряд з мовою виконують переважно традиційно-побутові компоненти культури (звичаї, обряди, народне мистецтво, усна творчість), специфічні особливості яких відрізняють один етнос від іншого.

Відповідно підставою для виділення предметної області етнології має служити розгляд компонентів етносу крізь призму виконання ними етнічних функцій. При цьому в силу більшої наочності етнічної специфіки саме такі властивості зазвичай виступають в якості відправного орієнтира для виділення предметної області етнологічних досліджень. Але, зрозуміло, етнологія покликана розкривати весь вигляд етносу - не тільки його відмінні риси, але і риси, загальні з іншими етносами. Визначення особливого і загального завжди представляє єдиний процес. Тому порівняльне вивчення компонентів етносу як основний метод встановлення його специфічних особливостей передбачає виявлення рис, спільних з іншими етносами. При

цьому одні риси можуть виявитися властивими всім існуючим етносам, тобто мати загальнолюдський характер, інші - лише групі етносів та бути специфічними.

Отже, до вже відомого нам визначення етнології як науки, основним об'єктом якої є етноси - народи, слід додати, що ця наука досліджує їх схожість і відмінність. Уявлення про те, що етнологія розглядає свої об'єкти крізь призму виконання їх компонентами етнічних функцій, дозволяє виділити основне ядро її предметної області. Очевидно, що при такому підході це ядро складе той шар культури в широкому сенсі слова, який виконує етнічні функції.

Розглянемо традиційно-побутову культуру. Одним із прикладів її різноманіття у народів світу може служити традиційне житло. Тут і пальмові будівлі (наприклад, у частині меланезійців і мікронезійців), і плавучі житла (у деяких народів Південно-Східної Азії), і переносні житла - юрти, чуми, типи (у кочівників Середньої Азії, народів Півночі, індіанців прерій), і будинки-вежі (у народів Кавказу, у частині арабів, деяких народів Афганістану), і житла зі снігу - голку (у «полярних» ескімосів).

Дуже наочно етнічні особливості простежуються в сфері такого компонента матеріальної культури, як їжа. При цьому відмінності між народами стосуються і складу споживаної їжі, і способів її приготування, і часу її прийому. Так, для одних народів основу харчового раціону становлять продукти землеробства (наприклад, для слов'янських народів), для інших – м'ясо (наприклад, для багатьох народів Півночі). Споживають головним чином рибу (наприклад, нанайці, нивхи, ульчі). Добре відомо існування у багатьох народів заборон на вживання окремих видів їжі. Зокрема, більшість народів Індії не їдять яловичину; народи, які сповідують іслам і іудаїзм, - свинину; ряд народів майже не вживають в їжу молока (наприклад, мон-кхмери); у деяких народів ще недавно делікатесом вважалося м'ясо собаки (наприклад, у полінезійців).

Відрізняються у народів світу також сімейний побут, шлюбні звичаї та обряди. Поряд з моногамної сім'єю, поширеною в даний час у переважної частини людства, до нашого часу в ряді народів все ще зберігається як полігамія (багатоженство), так і поліандрія (декілька чоловіків) Надзвичайно різноманітні шлюбні церемонії. У одних народів (наприклад, у племені Пунанов на острові Калімантан) для укладення шлюбного союзу досить, щоб наречений і наречена у присутності старійшини роду заявили про взаємну згоду вступити в шлюб, у інших (наприклад, у племені коші в Афганістані) весільна церемонія триває дві доби, у третіх (деяких народів Індії) - вісім діб.

Поряд з характерними для більшості європейських народів весіллями, на яких присутні лише найближчі родичі та знайомі, у деяких етносів (наприклад, у народів Кавказу) на весілля за традицією запрошувалися сотні гостей. Разом з тим на Кавказі до недавнього часу нерідко зустрічалася «весілля без наречених»: звичай забороняв нареченому і нареченій бути присутнім на власному весіллі. По-різному йде справа і з розлученням: є народи (зокрема, католицького віросповідання), у яких шлюб важко розірвати, і є народи (головним чином, які сповідують іслам), у яких для того, щоб розлучитися, чоловікові достатньо оголосити про це дружині.

У сфері повсякденної поведінки етнічні особливості бувають настільки своєрідними, що нерідко сприймаються представниками інших народів як щось дивне і дивовижне. Індійця, скажімо, дивує, що дружина європейця називає чоловіка по імені, звертаючись до нього в присутності його матері і без її дозволу. Японцеві здається дивним, як може людина в житловому будинку знаходитися в тому ж взутті, що і на вулиці, болгари, на відміну від багатьох інших народів, кивають головою на знак заперечення, а в знак згоди похитують нею з боку в бік. Коли японці, наприклад, розповідають про сумну подію, вони посміхаються, щоб не засмутити слухача.

На різних щаблях суспільного розвитку традиційно-побутового шару, культурі належить далеко не однакова роль. Більш того, різні і тимчасові

параметри традицій, в одних випадках це переважно давні, архаїчні, в інших - нові, що формують традиції.

У докласових і ранньокласових суспільствах архаїчний традиційно-побутовий шар майже повністю охоплює культуру. Цим і пояснюється той вже давно визнаний факт, що у відсталих у своєму розвитку неписемних народів етнологія вивчає культуру цілком: від способів ведення господарства до релігійних вірувань і мови. Більш того, оскільки у таких народів етнічною специфікою пронизана і вся соціальна сфера, вона також в цілому вивчається етнологами. Фактично, провідне становище етнології у дослідженні архаїчних рис у відсталих в економічному розвитку народів, зумовило її активну участь в розробці проблем первіснообщинної формації.

Однак в сучасну епоху науково-технічна революція і соціальний прогрес супроводжуються, як відомо, швидким зникненням архаїки. Звідси одне з найважливіших завдань етнологів це фіксація архаїчних явищ, які збереглися. Характер цієї фіксації і її значимість, в свою чергу, багато в чому залежать від того, чи має етнолог справу з архаїкою відсталих у своєму розвитку народів або з пережитковими явищами, що існують в промислово розвинених суспільствах. У першому випадку дані про архаїчні компоненти життя народів в тій чи іншій мірі проливають додаткове світло на проблеми історії ранньокласових, а часом навіть і докласових суспільств. В наш час, ще по декуди, зберігаються архаїчні форми у побуті народів промислово розвинених країн, отже вивчення цих явищ, нерідко дозволяє хоча б частково зазирнути в минуле повсякденного життя цих народів, відстаючи від нас на великий проміжок часу. Слід мати на увазі, що в даному випадку, залишки архаїки особливо швидко витісняються професійною, урбанізованою культурою. Тому проблема їх фіксації набуває більшої гостроти. Не випадково етнологи, що вивчають народи промислово розвинених країн, приділяють цьому велику увагу.

Попри всю важливість для етнології виявлення архаїки було б, неправильно вважати, що ця дисципліна орієнтована лише на вивчення

«живої старовини». Особливо це відноситься етносів розвинених класових суспільств. Справа в тому, що в таких суспільствах істотно змінюється змістовна сторона об'єкта етнологічних досліджень. Він стає надзвичайно складним, багатогранним. В результаті розвитку продуктивних сил окремі сфери суспільного життя отримують значну відокремленість.

Відбувається спеціалізація в області економіки, поділ сфер виробництва і споживання, що особливо посилилося в епоху капіталізму. Ускладнюється соціальна структура. Зникає колишній синкретизм в області культури, диференціюються її види. З'являються глибокі відмінності в способі життя класів і соціальних груп, сільських і міських жителів, між побутовою та професійною культурою.

Великий вплив на етнічні спільності має науково-технічна революція. Правда, вплив це має двоякий характер: з одного боку, вона сприяє вирівнюванню культурного рівня етнічних спільнот, взаємопроникнення культур, їх стандартизації та уніфікації, а з іншого - завдяки розвитку засобів масової інформації може викликати посилення етнічної самосвідомості у найширших мас населення. А це, в свою чергу, робить зворотний вплив на духовну культуру, надаючи етнічну значимість тим її компонентам, які раніше мали таку лише в найменшій мірі або зовсім не виконували етнічних функцій. Взагалі, у міру поширення різних стандартизованих форм культури етнічна специфіка сучасних народів зі сфери матеріальної культури поступово переміщається в сферу духовну.

Не можна не враховувати і виникнення нових традицій, в тому числі у сфері повсякденної культури. Разом з тим в промислово розвинених країнах все більшу етнічну роль починає грати професійна духовна культура, особливо в тих випадках, коли вона проникає в повсякденне життя народу. В результаті у народів розвинених країн основні етнічні функції вже виконують не стільки залишки архаїки, скільки сформовані в повсякденному способі життя нові, порівняно стійкі компоненти духовної культури, які, втім,

нерідко включають, хоча і в модифікованому вигляді, елементи давніх традицій.

Все це висуває перед етнологією особливий комплекс завдань, пов'язаних з розглядом сучасних народів, в тому числі індустріально розвинених країн, як живої дійсності. Зрозуміло, і в цьому випадку головна увага має бути приділена тим сферам життя народів, в яких найбільш чітко проявляються їх характерні риси. А це відноситься до духовної культури народів, до їх суспільної психології.

Так як етноси - динамічні системи, одна з найважливіших завдань етнології це вивчення етнічних процесів. При цьому основна увага приділяється двом діаметрально протилежним періодам в етнічній історії людства. З одного боку, які відносяться до давньої давнини виникнення етнічних спільнот (етногенезу), з іншого до сучасних етнічних процесів. Все більша інтенсифікація етнічних процесів в сучасному світі надає відповідним етнологічним дослідженням особливого значення і перспективність. Таким чином, етнологія - наукова дисципліна, що вивчає схожість і відмінність всіх народів світу, а також зміни, які відбуваються з ними протягом всієї історії людства, з найдавніших часів до сьогодення.

Експедиції у віддалені, нерідко важкодоступні райони зарубіжних країн надають діяльності етнологів особливу увагу до народів, повсякденне життя яких відрізняється окремими архаїчними рисами, навіть деяку екзотичність. Все це, не виключає великої практичної значущості етнологічних досліджень. Не випадково рекомендації етнологів широко використовувалися при вирішенні питань, пов'язаних з перетворенням господарства, культури і побуту народів, що зробили крок в соціалізм прямо з феодального або навіть родового ладу. Без етнологічних знань, зокрема, неможливо виробити правильне ставлення до величезної господарсько-культурної спадщини народів, відокремити в ньому прогресивні, раціональні традиції від шкідливих пережиткових явищ. Особливо велику роль рекомендації етнологів зіграли в житті малих народів Півночі - коряків,

ітельменів, ескімосів, евенків, ненців і ін. Облік їх традиційних культурно-побутових особливостей істотно полегшив гігантський соціальний стрибок, виконаний ними в найкоротший історичний термін.

Зосереджуючи увагу перш за все на традиційно-побутовій культурі, етнологія тим самим сприяє розробці одного з істотних аспектів всієї культурної історії людства, яка аж ніяк не зводиться до розвитку лише професійних форм культури. Особливу роль етнологічні дослідження надають у відтворенні історії культури на ранніх щаблях суспільного розвитку. В цілому ж етнологічні історико-культурні дослідження переконливо показують, що всі народи в рівній мірі здатні до культурного прогресу. Тому таким дослідженням належить значна роль в боротьбі з реакційними расистськими концепціями і різними націоналістичними забобонами. Наприклад, історико-етнологічні дослідження, що розкрили світові яскраві самобутні цивілізації багатьох негритянських народів, що існували до європейського вторгнення в Африку, ґрунтовно підірвали легенди про нездатність цих народів до культурної творчості.

У зв'язку зі спробами ідеологів антикомунізму спростувати найважливіше марксистське положення про те, що приватна власність, класи і держава є минулими громадськими інститутами, особливої гостроти набуває розробка етнологами, разом з представниками інших історичних дисциплін, історії первісного суспільства.

Суттєве значення історико-етнологічні знання мають і для розумінні сучасного життя народів. Без таких знань, наприклад, неможливо правильно орієнтуватися в процесах, що відбуваються в даний час на Африканському континенті. В результаті, в межах багатьох колоній утворилася мозаїка з окремих, розрізнених на частини племен і народностей. Звідси велика етнічна строкатість багатьох молодих держав.

Одне з центральних місць в етнологічних дослідженнях займає вивчення сучасних етнічних процесів. Науково-технічна революція середини ХХ ст., надзвичайно скоротила відстані між усіма народами, зробила

особливо відчутним спадщину їхнього колишнього нерівномірного розвитку. Правда, при їх вивченні етнолог стикається зі своєрідними труднощами. Особливо це відноситься до вивчення народів високорозвинених країн, спосіб життя яких поступово все більше уніфікується. Однак, слід мати на увазі, що народи у високорозвинених країнах світу мають свої етнічні особливості, які виникли порівняно недавно. Етнологу важливо отримати чітке уявлення про збереження і модифікацію традиційних форм культури і побуту, зростання національно-змішаних шлюбів, змін національної самосвідомості.

При вивченні сучасності робота етнологів особливо близько стикається з конкретними соціологічними дослідженнями. Вчених обох спеціальностей нерідко цікавлять одні і ті ж сфери суспільного життя, таких, як побут, сім'я. Однак соціолог і етнолог аж ніяк не дублюють один одного: вони як би під різними ракурсами розглядають свої об'єкти. При вивченні, наприклад, сім'ї соціолога головним чином цікавлять втілені в ній соціальні зв'язки, тоді як етнолог її етнічні особливості. Разом з тим в силу найтіснішого переплетення соціально-класових і етнічних відносин їх часом практично неможливо вивчати окремо.

Завдання всебічної характеристики народів-етносів і етнічних процесів може бути вирішене лише на основі спеціального дослідження всіх їх компонентів, в яких проявляється етнічна специфіка. Звідси випливає особливе значення для етнології комплексного підходу до предмету дослідження і використання даних, отриманих іншими науками, як гуманітарними, так і природними. При цьому етнічна специфіка виступає в якості основного орієнтира для визначення її взаємин з суміжними дисциплінами, з багатьма з яких вона тісно пов'язана. Будучи однією з історичних дисциплін, етнологія має, зокрема, чимало спільних позицій із загальною громадянською історією у вивченні первіснообщинної епохи і в питаннях етнічної історії. Досліджуючи питання етногенезу, етнолог постійно звертається до матеріалів археології; археологія - до своїх

реконструкцій, в тому числі для визначення етнічної приналежності археологічних пам'яток, широко використовує дані етнології. З історією культури, мистецтвознавством, фольклористикою етнологія стикається при вивченні народної художньої творчості, з економічними науками - при вивченні господарської діяльності. З соціологією етнологію, як уже зазначалося, пов'язує вивчення взаємодії соціально-класових і етнокультурних явищ (етнічна соціологія). З соціальною психологією етнологія має загальний розділ - етнічну психологію. З лінгвістикою етнологію пов'язує вивчення мовної спорідненості народів, взаємних мовних впливів і запозичень, діалектологічні і ономастичні дослідження, взаємодія мовних та етнічних процесів (етнолінгвістика). З географією етнологія контактує у вивченні взаємодії етносу і природного середовища, типів озселення, а також питань етнічного картографування. У дослідженні чисельності народів світу, міграційних процесів етнологія зтикається з демографією (етнодемографія). З антропологією етнологія найтісніше пов'язана в дослідженні етногенезу (етнічна антропологія), а також історії первісного суспільства. В тій чи іншій мірі етнологія взаємодіє і з багатьма іншими природничими дисциплінами, такими як ботаніка, зоологія, статистика, фольклористика, дані яких здатні доповнити етнічну історію людства.

ТЕМА 2. КЛАСИФІКАЦІЯ НАРОДІВ СВІТУ

Етнологічне вивчення і опис народів світу має в своїй основі їх наукову систематизацію. Шляхом класифікації виділяються народи і групи народів, що мешкають в одному географічному регіоні, що стоять на одному рівні господарського і соціального розвитку, що володіють загальними культурними рисами. Кожна з цих ознак, покладена в основу класифікації, важлива при дослідженні тих чи інших етнічних явищ. Так, виявлення спорідненості за походженням і культурою дозволяє класифікувати споріднені народи, що лежить в основі етногенетичних досліджень. Однак повну характеристику народу, його місця серед інших народів світу дає

тільки сукупність найбільш істотних і фундаментальних класифікаційних ознак. До їх числа можна віднести географічну, антропологічну (расову), мовну (етнолінгвістичну), релігійну та господарсько-культурну приналежність. Існують і інші, другорядні принципи класифікації, але основні це п'ять названих. Таким чином, систематизація народів світу ґрунтується на сумі класифікації природничо-наукових і соціальних явищ, що характеризують етноси і властиві їм риси.

Розглянемо значення кожного з названих видів класифікації народів.

Географічна класифікація передбачає розподіл людства за окремими групами і народам відповідно до місць їх проживання. Але при цьому вона не враховує їх походження, рівня розвитку господарських і соціальних відносин, вигляду культури. Тому географічна класифікація більше використовується при описі народів, ніж при їх дослідженні. Разом з тим розселені по сусідству народи нерідко мають спільне походження і схожу культуру.

Географічні регіони, за якими розподіляються народи світу, визначаються в літературі по-різному. Так, в радянській науці прийнято виділення Середньої Азії в самостійну область, у деякій літературі її часто включають в Центральну Азію. У багатьох виданнях минулих років Центральна Азія включалася в Східну Азію, хоча правильніше виділяти її в якості самостійного регіону. По-різному класифікуються географічні регіони Африки. В деякій літературі прийнято підрозділ народів на європейські та позаєвропейські. Радянські вчені не погоджувалися з таким прийомом класифікації. Нарешті, зі зрозумілих причин, тільки в сучасній етнології «Зарубіжна Європа» і «Зарубіжна Азія» виділяються як самостійні географічні регіони.

Народи Зарубіжної Азії. Це поняття надмірно загальне і об'єднує абсолютно різні за походженням, історичної долі і культурі народи, чисельність яких перевищує два мільярди чоловік. Тому можемо виділити у

вигляді самостійних регіонів області Західної, Південної, Південно-Східної, Східної та Центральної Азії.

Народи Африки. Умовно Африку можна розділити на Східну, Західну, Північну і Південну. У літературі нерідко обмежуються виділенням Північної і Тропічної Африки.

Народи Австралії і Океанії. Поділяються на: Австралію - до якої належить острів Тасманія; Полінезія, Мікронезія, Меланезія.

Народи Америки. Америка ділиться на три великі області: Північну, Центральну і Південну.

Народи Зарубіжної Європи.

Антропологічна класифікація

Антропологія досліджує фізичні відмінності між людьми, що історично склалися в ході їх розвитку в різному природно-географічному середовищі. Фізичні відмінності між групами людей, що живуть на значній відстані один від одного, в різних природних умовах, називаються в науці расовими.

Раси - це історично сформовані групи людей, пов'язані єдністю походження, яке виражається в загальних спадкових морфологічних і фізіологічних ознаках, що варіюються в певних межах раси та постійно змішуються, тому вони мають не стільки спадковий, скільки історично сформований характер. Антропологія вважає раси сукупністю територіальних груп людей, а не окремих осіб. За всіма основними морфологічними, фізіологічними і психологічними особливостями, які характеризують сучасних людей, схожість між усіма расами дуже велика, а відмінності не істотні. Можна вважати, що сучасні раси почали складатися в пізньому палеоліті, і з тих пір вони весь час змінюються внаслідок змішень і інших причин. Расові ознаки не мали і не мають ніякого значення для історичного розвитку людей, рівня розвитку різних груп людства, їх культури, проте дані антропології грають істотну роль при етнологічних дослідженнях, так як дають важливі відомості про походження народів, їх

етногенез. Одночасно дослідження рас і расових ознак дозволяє боротися з расистськими концепціями, яких достатньо у сучасному світі.

Ознаки, за якими виділяються раси, дуже різні. Одні з них описові, інші суто спеціальні. Істотною расовою ознакою є форма волосся голови і ступінь розвитку третинного волоссяного покриву (вуса, борода).

У більшій частині мешканців Європи волосся зазвичай м'яке, пряме або хвилясте. У монголоїдів, мешканців Східної і Південно-Східної Азії і ряду інших областей світу, вони тугі і прямі. У африканців - жорстке і кучеряве. Третинний волоссяний покрив сильно розвинений у мешканців Європи, Передньої Азії, Закавказзя, корінного населення Австралії. Значно слабкіше він виражений у багатьох груп африканців, населення деяких частин Азії.

Певне значення при расовій діагностиці має забарвлення (пігментація) шкіри і волосся. Так, слабо пігментовані деякі групи населення Північної Європи. Темне забарвлення шкіри і волосся у африканців. Темне волосся, але світліша пігментація шкіри у мешканців Південної Європи, у значної частини корінного населення Азії.

Наступною расовою ознакою є рост, вага і пропорції тіла. За ростом і пропорціям тіла виділяються головним чином деякі малорослі групи в Південній Африці, до яких відносяться пігмеї і негритоси Південно-Східної та Південної Азії.

Чимале значення для виділення расових типів має вивчення ознак голови і обличчя, тобто співвідношення довжини і ширини черепа (ширина черепа повинна бути меншою за її довжину).

Для антропологічних досліджень важливими є специфічні ознаки: дані про гени, групу крові, візерунки на пальцях (капілярні візерунки), форму зубів. Антропологи виділяють чотири великі раси, пов'язані між собою спільністю походження. Це європеїдна, монголоїдна, негроїдна та австралоїдна раси. Але ареали поширення расових типів перекривають один

одного, внаслідок чого виникають перехідні, контактні раси, які називають «етногенетичними пучками».

Крім того, існують давні, а також змішані раси. Європеоїди мешкають в наші дні на всіх континентах і підрозділяються на раси «другого порядку» (або малі раси).

Серед європеоїдів виділяються світло-пігментовані (блондини), темно-пігментовані (брюнети) і проміжні (шатени, темно-русяве) групи. Європеоїди утворюють в деяких областях змішані з монголоїдами групи Зарубіжної Азії та Америці. Основні області розселення монголоїдів - Сибір і Зарубіжна Азія.

Нерідко до монголоїдів зараховують антропологічно схожих американських індіанців.

Монголоїдна раса поділяється на континентальну, тихоокеанську, арктичну, або ескімоську гілки. Монголоїди утворюють також змішані і перехідні типи.

До числа контактних груп відносяться південноазійський, полінезійський і деякі інші расові типи. Області поширення негроїдної раси знаходяться в Африці.

Негроїди, нащадки вихідців з Африки, широко розселені в Новому Світі. До негроїдної раси відносяться негри, бушмени і готтентоти. До австралоїдної раси належить корінне населення Австралії, папуаси і меланезійці, негритоси і веддоїди - малорослі мешканці внутрішніх частин островів Південно-Східної Азії і Шрі Ланки.

Існує багато перехідних груп між негроїдною, австралоїдною і європеїдною расами. До них можуть бути віднесені дравіди Південної Азії, ефіопи, змішані групи населення в Америці, Африці і в інших областях світу. Контактну Курильську (Айнську) расу складають айни, що поєднують в собі риси монголоїдів і австралоїдів.

Мовна класифікація (етнолінгвістична). Дані про історію мови мають вирішальне значення при етногенетичних дослідженнях, "виявлення мовної спорідненості означає встановлення генетичної спорідненості між

народами, разом з тим етнічні спільності, мають спільне походження і користуються загальними за походженням мовами, можуть сильно відрізнятися в господарстві та культурі, що пояснюється історичними причинами. Ця обставина дещо обмежує значення даних про мову і мовну класифікацію при етнологічних дослідженнях, тому вони використовуються в етнології поряд з іншими даними.

Історія мови відновлюється порівняльно-історичним мовознавством шляхом співвідношення родинного походження мов, що входять в одну мовну сім'ю, що розвивається з діалектів спільної мови-основи.

Мова-основа - це реальна спільність діалектів давніх племен або народностей, до яких в кінцевому рахунку генетично походять всі мови тієї чи іншої групи (мовної сім'ї) споріднених мов. Дві або більше мови називаються спорідненими в тому випадку, коли вони є наслідком еволюції однієї і тієї ж мови. Сукупність родинних мов позначається поняттям мовна сім'я. Так, наприклад, таджицька і англійська мови споріднені між собою, так як походять до спільної індоєвропейської мови-основи. Якщо мова розвивається на суцільній етнічній території, то з часом в різних її областях виникають деякі мовні особливості, так звані діалекти.

Мова являє собою суспільне явище і існує тільки в суспільстві; суспільство не може існувати без мови. Мова виникла разом з людством і формувалася в ході антропогенезу і наступних історичних епох. Як історичне явище мова безперервно розвивається, змінюються головні її елементи: граматика, лексика, фонетика. Найчастіше відбувається спонтанна зміна, що є наслідком спадкоємності поколінь і накопиченням нововведень в мові без запозичення з чужих мов. Спостерігаються також зміни, пов'язані із запозиченнями з чужих мов. Нарешті, відбувається зміна мови у того чи іншого народу.

Як вважають лінгвісти, в областях з давно сформованими цивілізаціями, зміна мови була принаймні один раз, але нерідко і частіше. Всі

ці явища призводили до розгалуження початкової мови-основи, складанню мовних сімей, їх гілок і дрібних груп.

Розглянуті процеси найкраще видно на прикладі найбільш вивченої на сьогодні індоєвропейської сім'ї. У неї входять слов'янські, германські, романські, балтійські, індійські, іранські, кельтський, вірменський, грецький, албанська мови.

Багато індоєвропейських мов (старогрецька, латинська, санскрит, авестійська, індоєвропейські мови Хеттського царства, хорезмійська, согдійська, скіфська та інші вийшли з ужитку і називаються «мертвими». До індоєвропейських відносять мови, які походять від індоєвропейської мови-основи і продовжують її в безперервній спадкоємності.

Індоєвропейська мовна сім'я, як і всі інші сім'ї, явище чисто історичне і не передбачає будь-якої спільної для всіх вхідних в неї мов, граматичної, лексичної або фонетичної характеристики. Тому зараз немає жодної риси, по якій можна визначити ту чи іншу мову як індоєвропейську. Констатація індоєвропейської сім'ї тільки встановлює факт, що колись існував момент, коли ці мови входили в індоєвропейську мову-основу і, таким чином, генетично споріднені між собою. Існують інші великі мовні сім'ї:

- Семіто-хамітська, з гілками семітської, кушитської, берберської і чадської;
- Уральська сім'я з угро-фінської і самодійської гілками;
- Алтайська сім'я з гілками тюркської, монгольської, тунгусько-маньчжурської;
- Кавказька сім'я з гілками картвельської, абхазо-адигської, нахсько-дагестанської;
- Конго-кордофанська (нігеро-кордофанська), Ніло-Сахарська і койсанська сім'ї;
- Австрозіатська сім'я, в яку входять групи в'є, м'яо-яо, мон-кхмер, мунда та ін.;
- Австронезійська або малайсько-полінезійська сім'я;

- Китайсько-тибетська;
- Тайська;
- Індійські сім'ї;
- Дравідійська сім'я;
- Папуаська сім'я.

Крім того, існують більш дрібні мовні сім'ї, а також окремі мови, що не входять ні в яку мовну сім'ю, такі, як японська та корейська.

Господарсько-культурна класифікація

Серед перерахованих видів класифікацій народів світу тільки господарсько-культурна є етнологічною і ґрунтується на етнологічних методах вивчення господарства і культури. Розглянутий вид класифікації має істотне значення для етнології та необхідний при дослідженні проблем етнічної історії, історії виникнення і розвитку господарства та матеріальної культури, історичних і культурних зв'язків між народами, при встановленні глобальної безперервності і спільності людських культур.

Етнологічні дані показують, що при одному і тому ж рівні соціально-економічного розвитку і в однакових умовах природно-географічного середовища у народів, навіть не пов'язаних між собою історично і відносяться до різних етнічних і мовних груп, виникають подібні явища в господарстві і матеріальній культурі. Подібні за цими ознаками народи класифікуються за господарсько-культурними типами (ГКТ).

Під господарсько-культурним типом розуміють в етнології комплекс особливостей господарства і культури, який історично складається у різних народів, близьких за соціально-економічним розвитком і що мешкають в схожих умовах середовища.

Господарсько-культурні типи формувалися протягом всієї людської історії в ході пристосування людей до навколишнього середовища. При цьому одні типи дуже давні, інші виникли пізніше. Майже нічого не відомо про господарсько-культурні типи, що існували до часу виникнення людини сучасного виду.

Господарсько-культурні типи, що проіснували до нового часу, почали формуватися в пізньому палеоліті. Значні зміни відбулися в традиційних господарсько-культурних типах в міру становлення капіталізму, а потім світової системи соціалізму. Тому господарсько-культурна класифікація має історично обмежене значення.

Істотно змінюється з часом зміст і значення окремих господарсько-культурних типів, наприклад типу плужного землеробства в епоху виникнення цивілізації, в середні століття і в наші дні. Основними, визначальними елементами господарсько-культурного типу є характер і рівень розвитку господарства. Рівень розвитку культури має в цьому виді класифікації другорядне значення, так як людські культури різноманітні, тому чіткої систематизації немає.

Відповідно до рівня господарського розвитку ГКТ можуть бути розподілені на три групи. Перша група характеризується переважанням присвоюючих галузей діяльності (полювання, рибальство, збиральництво). Друга - переважанням ручного мотижного землеробства і тваринництва. Третя – об'єднує плужних землеробів. Перша група ГКТ найбільш архаїчна і відповідає первіснообщинному рівню соціально-економічного розвитку. Найвідсталіший в цій групі – тип бродячих мисливців і збирачів, що зберігається подекуди і зараз в географічно ізольованих областях тропічної зони. Племена, що стосуються цієї ГКТ, не знайомі з виправкою металу і обробкою його в гарячому вигляді. Знаряддя праці та зброю вони виготовляють з каменю, дерева, кістки, раковин і тому подібних матеріалів. Рівень соціально-економічного та культурного розвитку у деяких народів, що займаються на узбережжях морів і океанів рибальством і збиранням, приблизно такий же, як і у бродячих мисливців і збирачів. В наш час цей господарсько-культурний тип зникає. Більш розвинені соціально-економічні відносини у мисливців північної лісової зони Північної Америки та Північної Євразії. В минулому цей господарсько-культурний тип мав широке поширення у багатьох племен Канади, США, мешканців лісів півночі Сибіру.

До наступного господарсько-культурного типу можуть бути віднесені прибережні жителі північної зони, які займалися на узбережжях річок, морів, океанів рибальством і жили осіло.

Спеціалізований господарсько-культурний тип мисливців на морського звіра мав в минулому велике поширення в високих широтах на берегах Льодовитого океану. У наш час він зберігається тільки у окремих груп ескімосів півночі.

Наступні групи господарсько культурних типів пов'язані з господарством.

Землеробство і тваринництво виникло приблизно 10-11 тисяч років тому в Східному Середземномор'ї, на південному заході Середньої Азії, можливо, і в Південно-Східній Азії, пізніше - в Америці. До епохи розвиненого родового ладу і часу розкладання первіснообщинних відносин належить тип ручного мотижного землеробства, що склався ще в первинних центрах виникнення господарства. У давнину він набув поширення в зоні помірного клімату, а згодом - в тропіках, на периферії класових суспільств.

Подальший розвиток виробничого господарства призвів до виникнення в найдавніших державах Азії і Африки ГКТ плужного зрошуваного землеробства. Пізніше, з початку нашої ери, плужне землеробство отримало широке розповсюдження майже у всіх природно географічних зонах світу, за винятком Арктики і Австралії.

Одночасно з плужним землеробством розвинулося і тваринництво. У міру соціально-економічного розвитку плужних хліборобів все більшого значення у них набувало спочатку ремесло, а потім промисловість. В ході суспільного розподілу праці в кінці епохи бронзи і початку залізного віку в багатьох посушливих областях Азії, пізніше і Африки, виділився самостійний ГКТ у вигляді кочового і напівкочового скотарства. Кочівництво представляло собою екстенсивне пасовищне скотарство в умовах середовища, непридатного для ведення інтенсивного землеробства.

Найбільшого розвитку кочівництво досягло в середні століття, але поступово воно стало зживати себе як екстенсивна форма господарства, і кочівники або переходили до товарних видів тваринництва, або до осілого землеробства та до інших видів занять.

У наш час кочівництво зберігається тільки в окремих, найбільш відсталих районах Зарубіжної Азії і Африки. У I тисячолітті до н. е. в Південному Сибіру і Північної Азії розвивається за прикладом кочового скотарства особлива галузь тваринницького господарства - оленярство. Але оленярство було головним джерелом існування тільки у небагатьох груп мешканців Сибіру.

У більшій частині оленярів олені служили головним чином транспортним засобом, а основні засоби існування доставляли полювання, рибальство і збиральництво. Нерідко в етнології використовують класифікацію народів світу за історико-етнографічними областями. Ці області склалися в ході історичного розвитку сусідніх родинних і неспоріднених народів, у яких внаслідок тривалого спілкування виникали подібні риси в господарстві і культурі. Однак через складність встановлення об'єктивних критеріїв для історико-етнографічних областей цей вид класифікації не знайшов загального поширення, хоча і використовується деякими науковцями.

ТЕМА 3. ІСТОРІЯ ЕТНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Розвиток людського суспільства супроводжувалося розширенням знань людей про навколишній світ, накопиченням відомостей про сусідні і далекі народи. Уже в давнину поряд з етнографічними спостереженнями, в основі яких лежали природна людська допитливість і військова, політична і економічна необхідність, робилися спроби теоретичного узагальнення фактичних даних.

Так, ще в античні часи склалася гіпотеза «трьохсходиного» розвитку господарства: від збирання і полювання до скотарства, а потім до

землеробства. Вона отримала широке поширення і впливала на погляди багатьох учених до кінця минулого століття.

У середні століття продовжувалося накопичення етнографічних спостережень, але в умовах засилля церкви вони не отримали теоретичного осмислення. Розвиток етнографічних поглядів завжди було пов'язане з актуальними політичними та економічними проблемами і боротьбою ідеологій. Це ясно проявилось у XVIII ст., коли матеріалізм пішов на штурм схоластичного вчення церкви.

Погляди просвітителів і енциклопедистів мали велике значення для розвитку етнографічних уявлень, а потім і етнології як науки. Складається концепція про універсальні закономірності всесвітньо-історичного процесу. При цьому «дикі» народи розглядаються як ранній етап історії людства. Розробляється метод ретроспективного аналізу: уявлення про позаєвропейських відсталих народів переносяться на європейську стародавність.

Зароджується порівняльно-історичний метод дослідження явищ суспільного і культурного життя, який пізніше в якості порівняльно-етнографічного застосував для етнографії Ф Ласріто.

Складання етнографії як самостійної науки відноситься до середини XIX ст. і пов'язано з успіхами природознавства, з розвитком еволюційного вчення, протиставленого прогресивними вченими того часу метафізичним канонам церкви. У боротьбі з теологічними поглядами основоположники еволюціонізму Ж. Б. Ламарк, Ч. Дарвін і багато інших створили теорію, згідно з якою все в світі розвивається і змінюється від простого до складного, причому еволюція йде не випадково, а підпорядковується певним, універсальним закономірностям, і історичний розвиток означає прогрес. Це вчення було покладено в основу нової науки про народи - етнології, що висунуло її на передній край боротьби матеріалістичних і ідеалістичних ідей. Використовуючи теоретичні положення еволюціонізму, вчені стали

досліджувати історію первісного суспільства і людську культуру, користуючись при цьому порівняльно-етнографічним методом.

Серед творців і класиків еволюційного напрямку в зарубіжній буржуазній етнографії XIX ст. слід назвати в першу чергу А. Бастіана, І. Бахофена, Д. Т. Мак-Леннана, Ед. Тейлора, Дж. Леббока, Л.Г. Моргана. Особливе місце серед найбільших вчених-еволюціоністів займає Л. Г. Морган, чиї праці були високо оцінені класиками марксизму. Ф. Енгельс відзначав, що Л.Г. Морган в межах свого предмета самостійно прийшов до матеріалістичного розуміння історії. Морган був першим, хто спробував створити періодизацію історії первісного суспільства на основі розвитку виробництва і культури. Він показав історичний характер і значення роду як основного універсального історичного осередку первісного суспільства. Велику увагу приділено в його працях еволюції сім'ї та шлюбу, системам спорідненості. Широко відомі його праці з етнографії північноамериканських індіанців.

Разом з тим Морган, як і велика частина інших представників еволюціоністського напрямку, займали ідеалістичні позиції з методологічних проблем. Помилковими виявилися деякі його погляди з історії сім'ї та шлюбу. Потребує перегляду на підставі сучасних наукових даних його періодизація історії первісного суспільства. Однак все це не знижує заслуг Л. Г. Моргана у розвитку етнологічної науки і створенні теорії первісного суспільства.

Розвиток еволюціонізму в етнології та еволюційна теорія в цілому наклали на науку свого часу величезний прогресивний вплив і об'єктивно сприяли перемозі матеріалізму над вченням церкви. У цьому, як і у визнанні наявності закономірностей в історичному процесі і розвитку культури, у визнанні спільності всієї людської культури, складаються найважливіші заслуги еволюціонізму. Еволюціонізм був також спрямований проти расизму та інших антигуманних концепцій. Однак з часом, особливо до кінця XIX ст., все в більшій мірі стали виявлятися слабкі сторони еволюційної теорії і

методу. Стало очевидно, що новий великий фактичний матеріал погано узгоджувався з еволюціоністськими схемами і часто їм суперечив. Так, виявилася помилковою еволюціоністська теорія безперервного прямолінійного розвитку суспільства від простого до складного шляхом кількісних змін. Дійсність же підпорядковувалася не простим еволюційним, а більш складним, діалектичним законам розвитку.

До помилок нерідко приводив і порівняльно-етнологічний метод, особливо в тих випадках, коли зіставлялися явища, що відносяться до різних історичних епох і географічних регіонів, що часто траплялося в творах еволюціоністів. До помилкових висновків приводив часто ретроспективний «метод пережитків», коли ті чи інші явища розглядалися як пережитки минулого і по ним намагалися реконструювати попередні етапи розвитку.

Насправді виявлялося, що багато «пережитків» були насправді живими, діючими громадськими інститутами. Для деяких представників еволюціоністського напрямку була характерна біологізації суспільних процесів, а також перебільшення значення в них психологічних явищ.

До кінця XIX і особливо на початку XX ст. все більшою мірою стала розгортатися критика теоретичних і методичних концепцій еволюціонізму. Причому велася ця критика як з боку реакційних, так і прогресивних вчених. Багато в чому вона була справедливою і відзначала дійсні недоліки еволюціоністського вчення. Але зазвичай заперечувалося і те найцінніше, що було досягнуто еволюціоністським вченням: уявлення про універсальність історичних законів розвитку суспільства, ідеї єдності людства і його культури.

В ході критики еволюціоністської теорії і методу стали виникати нові етнологічні вчення, що чимало запозичили у еволюціонізму. Слід підкреслити, що ці вчення не внесли суттєвий внесок в теорію і їх методологічні позиції були, кроком назад в порівнянні з еволюціонізмом.

Багато антиеволюціоністських напрямків мали яскраво виражений реакційний ідеалістичний характер, а частина їх взагалі ставила собі за мету

реабілітацію біблійного вчення. В кінці XIX - початку XX ст. все більшого поширення набувають концепції, засновані в тій чи іншій мірі на визнання дифузії як головного чинника у розвитку культури, а етнології - як науки про культуру.

Явища культурної дифузії були добре відомі і в минулому. Про них писали ще античні автори, не кажучи вже про еволюціоністів. Але тільки в розглянутих напрямках міграція речей і ідей приймалася за основу «історичного» розвитку культури. Соціально-економічний розвиток та універсальні історичні закони при цьому частково або повністю відкидалися.

Велика частина прихильників дифузійонізму розглядала культуру у відриві від її живого носія - етносу - як сукупність одиничних, неповторних явищ. Одним з перших напрямків, пов'язаних з ідеєю дифузії, було вчення, відоме під назвою антропогеографії. Засновник цього вчення Фрідріх Ратцель і багато його послідовників вважали, що визначальну роль у розвитку культури і суспільства відіграють дифузія і географічне середовище.

Характерними представниками дифузійоністського течії були школа «культурної морфології» Лео Фробеніуса, школа «культурних кіл» Фрітца Гребнера і віденська католицька «культурно-історична» школа Вільгельма Шмідта, які отримали велике поширення на початку XX ст. Хоча з різних позицій, прихильники цих напрямків вели критику еволюціонізму, виступали проти принципу історизму в етнології, а тим самим проти визнання історичних закономірностей в розвитку етнологічних явищ. Л. Фробеніус розробив вчення про «культурну морфологію», що розглядало розвиток культури з точки зору біологічних закономірностей.

Разом з тим працями Фробеніуса і його учнів був зібраний значний фактичний матеріал з етнології народів з периферії класових організацій. Ф.Гребнер зробив спробу пояснити розвиток культури історичними закономірностями, а взаємодією «культурних кіл» з деяких явищ матеріальної і духовної культури. Вільгельм Шмідт і його соратники, хоча і

називали свою школу «історичною», в дійсності виступали проти історизму, розуміючи історію як дифузію речей, ідей, «культурних кіл».

Висновки представників школи будувалися здебільшого на суб'єктивних судженнях, що нерідко позначалося і на методиці польових досліджень і достовірності зібраного матеріалу. В. Шмідт протягом усього життя безуспішно намагався «обґрунтувати» ряд біблійних положень, а саме: ідею єдинобожжя, уявлення про споконвічності моногамної сім'ї, про споконвічність приватної власності.

Ідеї дифузійонізму розвивалися в працях відомих етнологів Р. Гейне-Гельдерн, У. Ріверса та багатьох інших. Як певний напрям дифузійонізм втратив своє значення ще в епоху між двома світовими війнами, але деякі уявлення, пов'язані з явищами дифузії, грають відому роль і в сучасних етнологічних концепціях.

Неокантіанські філософські ідеї про невпізнаванність історичного процесу зробили певний вплив на формування великої течії в буржуазній етнології, що одержав назву функціоналізм. Його творець і глава Броніслав Малиновський бачив завданням етнології вивчення функцій культурних явищ, їх взаємозв'язків і взаємозумовленості. Позитивним у вченні Малиновського, А. Редкліф-Брауна та інших прихильників функціональної теорії був заклик вивчати культуру кожного суспільства як єдине явище, в якому всі частини пов'язані між собою виконанням певних функцій. Функціоналістами був зібраний великий і достовірний польовий матеріал.

Однак в цілому теорія функціоналізму відрізнялася антиісторизмом і використовувалася, особливо в Британській імперії, для ланцюгів колоніального управління.

В Америці в кінці XIX ст. виникло нове вчення - «американська школа історичної етнології», основоположником якої був Франц Боас. Позитивною стороною цього вчення була боротьба з расизмом та колоніалізмом. Але в цілому Боас і його послідовники ставилися негативно до широких теоретичних узагальнень і можливостей виведення загальноісторичних

закономірностей до ідеї спільності людської культури. Боас вважав, що культурні цінності різних народів не можна порівнювати. Ця ж ідея лягла в основу іншого напрямку в американській етнології, так званого «культурного релятивізму».

Приблизно в той же час у Франції складається «соціологічна» школа Еміля Дюркгейма, що виходила з філософських ідей неопозитивізму. Дюркгейм і його прихильники обрали предметом свого дослідження суспільство, в якому вони вивчали систему моральних зв'язків, етнопсихологію. При цьому вони розглядали кожне суспільство як ізольоване явище, заперечуючи тим самим історичні закони розвитку. Подібні ж тенденції спостерігалися в 1920-1930-х роках в Німеччині і США. Так, в Німеччині представником етнопсихології виступив Ріхард Турнвальд, який створив новий антиісторичний і реакційний по своїй суті напрямок - етносоціологія. Він був також одним із засновників вчення акультурації (сприйняття одним народом культури іншого), багато що запозичив у дифузійнізму. Наступником Турнвальда став В. Мюльман.

У той же час в США виникає психологічний, або етнопсихологічний напрям, що склався в значній мірі під впливом ідей З. Фрейда і його послідовників. Зігмунд Фрейд, відомий лікар-психіатр, створив вчення про психоаналіз і торкався в своїх працях деяких проблем історії первісного суспільства та етнології. Згідно з його поглядами, поведінку індивіда і життя цілих соціальних суспільств залежать від витіснених в підсвідомість уявлень і почуттів. Явища культури виявлялися, по Фрейду, пов'язаними з невротами. Ними ж він пояснював багато явищ у первісних народів.

Таким чином, по Фрейду і близьким йому за духом дослідникам, суспільством керує не соціально-економічні, а психологічні, біологічні закони. Ця концепція була антиісторичною і об'єктивно вела до так званого психорасизму. Останній виявився, зокрема, в названому вище етнопсихологічному напрямку в США, представленому Р. Бенедиктом, А. Кардінером та іними. Вони вважали, що кожне суспільство має свою

особливу «модель культури», причому одні «моделі» якісно вище, а інші нижче. Вищим психологічним типом оголошувався гот, на основі якого був зламаний «американський спосіб життя».

Подальший розвиток буржуазних шкіл і напрямків привело до виникнення культурного релятивізму (М. Херсковіц), структуралізму (Е. Еванс-Прітчард, К. Леві-Стросс) і ряду інших течій. Кожне з цих течій дуже неоднорідні і, незважаючи на гучні фрази, покликані «довести» їх матеріалістичний характер, в своєму значенні вони антиісторичні. Так, «культурний релятивізм» приходить в кінцевому рахунку до ідеї абсолютизації кожної культури і заперечення єдності людства. Структуралізм зводиться до концепції про вічну і незмінну структуру суспільства, що є нібито відображенням одвічних властивостей людської свідомості.

У повоєнний час в Англії і США робляться спроби відродити еволюціонізм (Л. Уайт) або модернізувати його у вигляді неоеволюціонізма (Дж. Стюард, Дж. Мердок). В американській етнології спостерігаються деякі тенденції повернення до ідей Моргана, але при цьому його нерідко протиставляють Енгельсу.

Спроби представників усіх цих напрямків подолати помилки різних етнологічних вчень, ігноруючи або перекручуючи при цьому марксизм, не дають і не можуть дати позитивних результатів. Відверто реакційний, неокolonіалістський характер мали невдалі спроби застосувати до етнології так звану теорію конвергенції, покликану довести, що всі народи розвиваються по шляху, який приведе в кінцевому рахунку до капіталізму.

У Німеччині в післявоєнний час була помітна тенденція взагалі заперечувати необхідність теоретичних розробок, обмежуючись емпіричними дослідженнями. Втім, ця тенденція взагалі характерна для багатьох сучасних етнологів. З приводу більшості сучасних концепцій в зарубіжній етнології, то правило, вони недовговічні, отримують тимчасово

більш-менш широке поширення, а потім швидко зникають, не залишаючи помітного сліду в науці.

Що стосується російської етнографії, то вона склалася у вигляді наукового напрямку в той же час, що і на Заході, в середині XIX ст. Дореволюційні вчені-етнографи проводили широкі дослідження як російського населення, так і інших народів, що жили в царській Росії. При цьому велика увага приділялася вивченню усної народної творчості (фольклору), суспільному життю, громадам, сім'ї, матеріальній і духовній культурі. Провідні вчені (Д. Н. Анучин, В. Г. Богораз, В. І. Іохельсон, Л. Я. Штернберг) створювали праці, в яких досліджувалися окремі народи і теоретичні проблеми етнографії.

Широким визнанням і в наш час користується концепція Д. Н. Анучина про комплексні методи дослідження при вирішенні складних історико-культурних проблем (з використанням даних етнології, археології і антропології). Видатні успіхи були досягнуті при вивченні зарубіжних народів Н. Н. Миклухо-Маклаєм.

На розвиток дореволюційної етнології неабиякий вплив надав еволюціонізм. Найбільш відомими представниками цього напрямку були М. М. Ковалевський, Ю. Е. Петрі, Л. Я. Штернберг. Але вже на початку XX ст. з'являються роботи, в яких еволюціонізм піддавався серйозній критиці А. Н. Максимовом. У той же час набуває поширення марксизм, що зробив значний вплив на розвиток російської етнографічної думки.

Особливе значення в популяризації марксизму стосовно етнологічним дослідженням мали праці М. І. Зібера, присвячені вивченню виробничих відносин в ранніх етапах розвитку суспільства. На ідеях марксизму ґрунтувалися погляди ф. Конта, до певної міри М. М. Ковалевського та багатьох інших вчених. Характерними особливостями в цей час етнології були послідовний гуманізм, заперечення будь-яких проявів расизму, а також її матеріалістична спрямованість. Сприймаючи ті чи інші вчення зарубіжної

етнографії, вчені використовували тільки їх позитивні, головним чином методичні розробки, відкидаючи ідеалістичні основи.

Вирішальне значення для перетворення етнографії в справді історичну науку мав марксизм-ленінізм. К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін надавали великого значення етнографії при дослідженні ранніх соціально-економічних формацій. Це знайшло вираження в працях К. Маркса «Конспект книги Л. Г. Моргана. Стародавнє суспільство», «Форми, попередні капіталістичному виробництву», Ф. Енгельса «Роль праці в процесі перетворення мавпи в людину», «Походження сім'ї, приватної власності і держави», а також в ряді зауважень і заміток.

Відмінною рисою етнології вже на перших порах становлення був її тісний зв'язок з рішенням насущних практичних завдань. Вже до кінця 1930-х років марксистська методологія повністю витіснила існували до цього еволюціоністські погляди (Л. Я. Штенберг, Ю. Е. Петрі і ін.), уявлення, пов'язані з теорією «культурних кіл» і «культурно-історичні школи» (Б. А. Куфтин). Ще в передвоєнний період етнологи піднімали важливі питання теорії етнології та історії первісного суспільства в зв'язку з обговоренням проблем періодизації первісного суспільства, історії господарства, сімейних і суспільних відносин, культури, релігії. Особливо інтенсивно розгорнулися практичні і теоретичні роботи етнологів після закінчення Великої Вітчизняної війни. Стали проводитися широкі польові роботи. Значно розширилися і поглибилися дослідження в області теорії. Особливо велике значення мала постановка проблеми етносу як самостійного історичного явища, дослідження теорії етносу і етнічних процесів.

У 1960-1970-х роках остаточно формулюються предмет і завдання етнології. Здійснюється ряд ґрунтовних досліджень з окремих проблем науки. Велика увага при цьому приділяється вивченню етогенезу різних народів, їх етнічної історії. До ґрунтовних досягнень етнологічної науки слід віднести теоретичні дослідження з проблем історії первісного суспільства, історії господарства та матеріальної культури, сім'ї та сімейно-шлюбних

відносин, соціальної структури, духовної культури. З усіх цих питань проводилися плідні дискусії, які отримали відображення в журналі «Етнографія», на сторінках інших журналів і в монографіях. Робляться публікації узагальнюючих праць («Народи світу», «Країни і народи» і багато інших видань). Значним внеском у теоретичну етнологію є розроблене дослідниками вчення про господарсько-культурні типи з історико-етнографічних областей. Широко відомі праці етнологів по загальним проблемам етнології та історії релігії. Ведеться плідна робота по вивченню і критиці буржуазних етнологічних вчень. Великих успіхів досягла етнологія в області етнологічного вивчення окремих народів і етнічного картографування.

В даний час перед етнологією стоять великі завдання по вивченню сучасних етнічних і культурних процесів як в Україні, так і за кордоном, що здійснюються спільно з соціологами.

ТЕМА 4. ДЖЕРЕЛА І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Як вже зазначалося, потреба в тих чи інших знаннях про особливості життя, побуту, про мову сусідів зародилася дуже давно. Найчастіше такі знання збиралися і передавалися очевидцями - купцями, мандрівниками, послами. З подібних повідомлень іноді складалися описи тих чи інших областей, в яких поряд з відомостями географічного характеру були і дані про населення. Такі праці багатьох стародавніх авторів - Геродота, Цезаря, Тацита. При використанні їх як ранніх етнологічних джерел виявляється одна з особливостей етнології - в своїх дослідженнях вона спирається крім інших джерел на матеріали безпосереднього спостереження дійсності.

Описи народів, що публікуються у вигляді книг, ставали різновидом великої категорії письмових джерел. Особливо багато таких матеріалів стало надходити в розпорядження європейських вчених починаючи з епохи Великих географічних відкриттів. Звіти капітанів про свої подорожі, замітки купців, описи місіонерів - все це поступово склало величезний звід

відомостей про життя самих різних народів земної кулі. І до сьогоднішнього дня етнологія черпає звідти найважливіші відомості про народи, їх культуру, звичаї, звичаї. Цінність цих джерел полягає ще в тому, що в них містяться дані про народи, які зникли з лиця землі в ході колоніальної експансії.

Кількість подібних джерел з часом поповнюється, так як на світло витягуються матеріали з архівів монастирів, колоніальних відомств, рукописних сховищ бібліотек. Становлення етнології як науки в значній мірі базувалося на матеріалах безпосереднього вивчення життя народів, або, як прийнято це називати серед етнологів, на польових спостереженнях, польових дослідженнях.

Чималу роль у вдосконаленні цих спостережень зіграв той факт, що з початку ХІХ ст. поряд з вивченням народів далеких екзотичних країн вчені стали все більше звертати увагу на дослідження власного народу, переважно селянства, яке складало в той час більшість населення. Разом з тим зростаюча роль колоній в господарській системі капіталізму, необхідність управління їх населенням, вивчення ринків збуту в залежних країнах - все це викликало потребу мати більш систематизовані знання про народи, їх господарство, соціальний устрій, звичаї, вірування.

Польові спостереження перестають бути випадковими нотатками, залежними від смаків спостерігача. Створюються програми для збирання тих чи інших відомостей, з'являються і перші анкети з переліком питань. Зрозуміло, програмування, впорядкування польових спостережень в конкретних випадках підпорядковувалися різним потребам і завданням, але сама тенденція зробила польові спостереження в цілому більш систематичними і повними. Прикладом наукового підходу до організації польових спостережень може служити діяльність Н. Н. Миклухи-Маклая, який вивчав життя папуасів Нової Гвінеї і сусідніх народів Південно-Східної Азії і Океанії. З'являються й інші програми вивчення етнології різних народів, за якими працювали вже цілі групи дослідників, починають розроблятися і особливі прийоми, методи спостережень, обробки їх

результатів (методика описів, картографування явищ, правила запису фольклорних творів і багато іншого). Польові спостереження стають методом накопичення джерел етнології зі своєю методикою отримання необхідних відомостей.

Перетворення етнології в історичну науку, що вивчає не просто населення тих чи інших країн, а закономірності історичного розвитку народів, особливості їх культури і побуту, набагато розширило джерельну базу етнології.

Для етнології, як і для інших історичних наук, особливо важливі письмові свідчення минулого, оскільки в них є відомості про народи, їх назвах (етноніму), місцях розселення, особливості життя, культури, звичаї, обряди, вірування. Найбільший інтерес викликають найдавніші письмові свідчення - клинопис, папіруси, в яких чимало матеріалів етнологічного характеру. Досліджуються різного роду літописи, хроніки. Унікальні за етнологічним значенням відомості містяться в початковому Зводі російських літописів, де дається етнічна карта розселення народів у Східній Європі в V-X ст.

З розширенням ролі писемності в суспільному житті зростає і кількість етнологічних відомостей в джерелах, хоча їх пошук і аналіз справа нелегка. Різні описи майна, судові звіти, посольські донесення і багато інших видів документів мають багато цінної етнологічної інформації, особливо важливої для історичного дослідження розвитку об'єктів етнологічного вивчення. Ще більш різноманітні види письмових джерел (архівні, мемуарні, епістолярні) виявляються в розпорядженні етнології в епоху широкого поширення грамотності і великої письмовій фіксації різних подій і явищ життя. Практично в етнології використовуються всі види письмових джерел, які вивчаються істориками, причому питома вага їх в етнологічних дослідженнях весь час зростає.

Особливу категорію джерел складають образотворчі матеріали: малюнки, барельєфи, скульптури, дрібна пластика. Встановлення місця і часу

створення, стиль зображення, традиції художніх шкіл, матеріал виготовлення - все це важливо для етнологічного дослідження. Так, графічні джерела дозволяють етнологам уявити собі не тільки факт побутування тих чи інших явищ, але і те, як виглядали знаряддя праці, одяг, жителі, як виконувалися обряди.

У багатьох випадках малюнки набагато старіші писемності і дозволяють зазирнути в досить віддалене минуле. Наприклад, наскальний живопис верхнього палеоліту дозволяє зробити цікаві припущення про мисливську магію найдавніших племен. Цікаво, що схожі ритуали спостерігали етнографи і у багатьох відсталих у своєму розвитку народів в XIX ст. За образотворчими матеріалами стало відомо про виникнення місячного календаря і п'ятирічний рахунок, так як елементи прикрас часто групувалися по п'ять, сім, чотирнадцять, двадцять вісім (в місячному місяці двадцять вісім днів).

Особливий розділ образотворчих джерел складають народні орнаменти. Проведені вченими дослідження показали, що в орнаменті виражені сюжети і образи давньої міфології та давніх релігійних уявлень. Незважаючи на майже тисячолітню боротьбу православної церкви з язичництвом, у вишивках і ткантах селян Східної Європи до XIX ст. продовжували жити символи язичницьких божеств. Цікавими є й інші особливості орнаменту - стиль зображення, хроматична гамма. Все це дає багато цікавих відомостей, які важко отримати з інших джерел. Настільки ж важливі для етнолога і спеціальні етнологічні замальовки, фотографії, кінодокументи, отримані в ході польових досліджень і з інших джерел а також різні плани, креслення, схеми, карти.

Особлива категорія етнологічних джерел - музейні зібрання. У світі налічується не один десяток спеціальних етнографічних музеїв, де зібрані більш-менш повно предмети побуту і культури народів світу або окремих груп народів. У них відображені самі різні сторони життя народів: господарство, одяг, житло, прикраси, посуд, предмети культу, зразки

мистецтва. Музейні зібрання дозволяють наочно уявити собі особливості культури і побуту різних народів, проводити порівняльно-типологічне вивчення предметів, встановлюючи їх схожість і відмінності. Музейні експонати несуть в собі і приховану інформацію, такі як розвиток методики аналізу, розширення обсягу самих матеріалів нерідко дозволяють зробити нові висновки і узагальнення.

Етнологія, що вивчає різні сторони життя народів, історію розвитку етнічних спільнот в різні епохи, історію культури народів, не може обійтися без застосування джерел і висновків сусідніх з нею наук, витягуючи для себе те, що відображає етнічні процеси і етнічну специфіку. Так, широко використовуються матеріали фольклору в усьому їх різноманітті: пісні казки, перекази, загадки, танці, народна музика. Поряд з роллю фольклорних явищ в обрядах, віруваннях етнологів цікавлять і локальні особливості фольклору, нерідко мають зв'язок з колишнім етнічним поділом населення. Широко враховуються в етнології результати мовознавства та лінгвістики.

Мова одна з найважливіших етнічних ознак. Як і всі інші сторони життя людини, мова розвивається, на зміну одним мовам приходять інші. Весь цей складний процес мовного розвитку повинні враховувати етнологи. Дані мовознавства допомагають встановити спорідненість мов, сліди процесів асиміляції, час і умови життя колишніх мовних спільнот. Як вже було сказано вище, етнологія має зв'язок з археологією. Наприклад, при вивченні таких тем, як історія господарства того чи іншого етносу, житла, знарядь праці, транспортних засобів. Дуже складно провести кордон між джерелами цих наук, так як етнологічні матеріали дозволяють краще зрозуміти археологічні, і, навпаки, без археологічних даних неможливо вивчати етнічну історію.

Народження, поширення та зміна археологічних культур відображають взаємини груп населення в минулому. Не завжди такі групи рівноцінні етносам, народам, але вони допомагають зрозуміти процеси міграцій населення, змішання, процеси культурних взаємовпливів. Дані антропології

розкривають для етнологів шляхи переміщення, ступінь зміщення або відокремлення окремих груп населення.

Методика антропологічних досліджень постійно вдосконалюється і доповнюється, і, хоча не всі висновки антропологів безперечні, антропология давно є одним з надійних джерел вивчення етнічної історії народів. Будь-яке етнографічне дослідження повертає в ході наукового аналізу відомості багатьох наук, в тому числі дуже спеціальних, здавалося б далеких від історії. Наприклад, без даних ботаніки та медицини неможлива правильна оцінка народної медицини, без ботаніки та агрономії, зоології та механіки неможливо зрозуміти історію розвитку господарства. Залучаються і дані історії клімату на планеті, процесів формування ґрунтів і багато іншого. Інтеграція наукових знань типова для етнології, як і для інших наук сучасної епохи. Спираючись на велику і різноманітну джерельну базу, етнологія застосовує в дослідженнях найрізноманітніші методи вивчення історичної дійсності. Тут можна назвати лише основні з них.

Один з найбільш відомих і значних за результатами - порівняльно-історичний метод, розроблений родоначальниками еволюційної школи.

Суть цього методу в тому, що для реконструкції минулих історичних епох використовуються матеріали сучасності або недавнього минулого, які розглядаються як пережитки, релікти цього віддаленого минулого. Відновлюючи загальний хід еволюційного розвитку людського суспільства від простого до складного, можна спиратися на факти, приклади з життя самих різних народів, аби ці факти відповідали певній стадії розвитку.

Порівняльно-історичний метод відіграв велику роль в науково-обґрунтованій реконструкції історії первісного суспільства, історії культури, релігії. Але неважко помітити, що при цьому ігнорується своєрідність історії народів, ті особливості їхньої культури, які породжені місцевою специфікою: екологічною, історичною, соціально-економічною. Викликає заперечення і трактування багатьох явищ як пережитків дуже віддаленого минулого, чому ці «пережитки» продовжують жити тисячоліттями. У сучасних дослідженнях

цей метод отримав подальшу розробку, який, зберігаючи цінні принципи порівняльно-історичного аналізу, проводить цей аналіз більш глибоко, з огляду на вплив багатьох чинників на розвиток культури народу, розглядаючи культуру як певну цілісну систему взаємопов'язаних явищ.

Спираючись на закони діалектичного матеріалізму, сучасний метод порівняльно історичної реконструкції враховує як загальні, основні закони поступального розвитку, так і вплив місцевих факторів, взаємозумовленість явищ в людському колективі, залежність від конкретних умов його життя. Намагаючись зганьбити і дискредитувати прогресивний вплив еволюціонізму, його противники намагалися розробити свої методи вивчення матеріалів. Але фактично вони запозичили ці методи у еволюціоністів, абсолютизуючи окремі прийоми, доводячи їх до абсурду. Так, запозичивши метод типологічного аналізу, тобто виділення групи подібних або однакових явищ у різних народів, прихильники диффузіонізма перетворювали їх в «культурний центр», «культурне коло», з якого ці явища і предмети самі по собі поширювалися по світу. Інші критики еволюціонізму намагалися абсолютизувати вплив місцевих факторів і особливостей. Найбільш цікаві роботи цього плану були в американській етнології Уісслера.

Розглядаючи культуру американських індіанців як систему, що залежить від екологічних умов (ареал маїсу, ареал оленя-карібу), Уісслер пристосовує суму окремих культурних ознак для кожного ареалу, включаючи сюди як господарські, матеріальні явища, так і звичаї, вірування. Він не розглядає внутрішній взаємозв'язок явищ та їх причинні зв'язки. При такому методі аналізу кожна культура або ареал виявляється лише зборами культурних особливостей, а не цілісною системою.

Зовсім по-іншому відбивається помічена Уісслером закономірність в роботах інших дослідників, таких, як Н. Н. Чебоксаров, М. Г. Левін. Розроблена ними характеристика господарсько-культурних типів перш за все спирається на обумовленість особливостей культури екологічними і господарськими причинами і певним рівнем розвитку соціально-економічних

відносин. При такому підході розкриваються взаємозв'язок явищ, причини їх спорідненості у різних народів, виявляються відмінності.

У етнології вже в кінці XIX ст. затверджувався, як уже згадувалося, турботами Д. Н. Анучина метод комплексного підходу до вивчення етнологічних та історико-культурних проблем. На переконання Д. Н. Анучина, дані якої-небудь однієї науки - етнології, антропології, археології, історії - не можуть дати повне і правильне уявлення про всю складність історії людської культури. Тому необхідно комплексне використання цього матеріалу. У своїх роботах Д. Н. Анучин блискуче показав переваги нового підходу до аналізу різних явищ. Метод Анучина був розвинений радянськими вченими. Дані багатьох наук використовуються і в польовій роботі.

Цікаві результати дають комплексні експедиції, що працюють за єдиною, узгодженою програмою.

Метод просторового визначення як розселення самих народів, так і особливостей їх культури був також ретельно розроблений в етнології, хоча застосування його почалося ще в XIX ст.

Великий внесок в етнічну картографію внесли П. Е. Терлецький і П. І. Кушнір, які розробили етнічні карти з показниками щільності населення. Ці етнічні карти не мають собі рівних у світі.

Метод картографування широко застосовується і при складанні етнографічних атласів. Вже перші роботи з узагальнення, систематизації матеріалів для атласів, виділенню груп типів явищ, дали дуже цікаві результати. Випущені етнографічні атласи дозволили по-новому оцінити багато явищ культури.

Розвиток природничих і точних наук, поява зручної обчислювальної техніки вплинули на поширення методів масового кількісного аналізу в етнології. По суті справи, зародження такого аналізу містився вже в порівняльно-типологічному методі, але тоді обмежувалися лише візуальними спостереженнями. Тепер з'явилася можливість на основі великої кількості

даних провести аналіз явищ, користуючись статистико-математичною методикою. Застосування методів кількісної оцінки явищ зажадало перебудувати і практику польової роботи. Замість описової методики стали застосовуватися методи анкетування, коли в опитувальний лист або анкету виноситься група питань; одержувані відповіді фіксуються в певній стандартизованій формі. Після накопичення матеріали надходять на статистичну обробку. Вже перші кроки в цьому напрямку показали більшу ефективність такого методу для вивчення етнічних процесів сучасності, таких, як: співвідношення рідної мови і потрібну мову навчання в школі, міжнаціональні шлюби і ступінь їх поширеності в різних умовах.

Кількісні методи аналізу дозволяють залучити для вирішення етнологічних проблем і додаткові групи джерел, це дані демографічних, страхових переписів, дані торгівлі про споживання різних товарів. Цікаві результати дали дослідження застосування методу кількісної оцінки при вивченні окремих елементів культури, таких як житла та орнаменти, особливо в поєднанні з картографуванням явищ. На жаль виявилися і його недоліки. Вони найчастіше кореняться в початковій стадії складання програм - у відборі типологічних груп для аналізу. Не завжди правильно і обгрунтовано виділяються етнічно-специфічні ознаки явищ культури.

У етнології зарубіжних країн науковці широко застосовують лічильну техніку і методи формально-типологічного аналізу.

Особливості методик притаманні різним дослідникам (структурно-типологічний метод, економічна антропологія). Дослідники отримують дуже цікаві результати. Але відсутність правильної методології дослідження, вплив концепцій буржуазної філософії на розуміння законів розвитку людської культури зводять до мінімуму цінність таких робіт. Незважаючи на гучні, майже нові методики і методи, такі, як: системний метод, структурний метод, структурно-системний метод, всі вони продовжують концентруватися навколо окремих, приватних принципів вивчення, не вміючи або не бажаючи охопити предмет в цілому.

Незважаючи на появу нових методів, нових джерел, нових напрямків в сучасній етнології, зберігається роль методів польового спостереження та польового дослідження. Загальна методологія наукового підходу до вивчення етнології в науці благотворно позначилася на розробці принципів польових досліджень.

Накопичений дослідниками досвід вивчення культури і побуту народів методом безпосереднього спостереження, дозволив визначити два його напрямки - стаціонарний, що дає поглиблене вивчення, але на обмеженій території, і експедиційний, що дає широкий географічний обхват досліджуваних явищ, що дозволяє встановити області їх поширення. Визначилися способи обстеження під час експедицій: маршрутний та кущовий. Були розроблені прийоми вивчення окремих явищ та елементів культури, правила їх фіксації в польових документах. Удосконалювалися і правила збору музейних експонатів: комплексність колекцій, оформлення експонатів як майбутніх джерел наукових узагальнень. Методами наукової роботи опановують не тільки фахівці, які отримують історичну (етнологічну) освіту, а й широке коло працівників місцевих музеїв, а особливо краєзнавців.

ТЕМА 5. НАРОДИ АВСТРАЛІЇ І ОКЕАНІЇ

Австралія та Океанія - найменша частина світу, площа якої становить лише 9 млн. кв. км, з них 7,7 млн. кв. км припадає на австралійський материк, острови Океанії, розкидані по величезному водному простору, мають в сукупності порівняно невелику площу. Невелике і населення цієї частини світу (25 млн. чоловік, з них 14 млн. живе в Австралії і Тасманії).

Однак, незважаючи на свої скромні розміри, Австралія і Океанія давно є об'єктом пильної уваги з боку етнологів. Такий інтерес пов'язаний в першу чергу з тим, що на цій території до недавнього часу зберігалися, а подекуди і зустрічаються в наші дні, досить архаїчні форми господарства, громадського побуту і культури, особливл духовної, давно зниклі в більшості інших країн світу.

Зокрема, корінне населення Австралії і особливо Тасманії до моменту контактів з європейцями стояло на найнижчому рівні соціально-економічного та культурного розвитку, який тільки був знайомий писанній історії. Сильно відставали по своєму суспільному розвитку від більшості народів земної кулі і деякі етноси Океанії. Відсталість народів Австралії та Океанії може бути пояснена географічним положенням цієї частини світу, віддаленістю від найважливіших центрів світової цивілізації, територіальної роздробленістю регіону, не цілком сприятливими, в ряді місць природними умовами, обмеженістю природних ресурсів.

Труднощі освоєння австралійського материка і Тасманії ускладнювалося тим, що прийшли туди десятки тисяч років тому, групи переселенців, які перебували ще на досить низькому рівні соціально-економічного розвитку.

На більшість островів Океанії (крім Нової Гвінеї) люди потрапили значно пізніше; вони стояли вже на набагато вищому ступені розвитку, і це дозволило їм легше впоратися з труднощами освоєння нової території. Невисокий рівень господарського та суспільного розвитку, роз'єднаність австралійських і океанійських народів зробили їх легкою здобиччю колоніальних хижаків, в ролі яких виступали країни Західної Європи, США, а потім і Японії. Більш того, користуючись слабкістю країн цього регіону, імперіалістичні держави навіть в умовах кризи колоніальної системи, що послідувала після Другої світової війни, зуміли аж до початку 60-х років зберегти тут свої позиції. Океанія перетворилася на свого роду заповідник колоніалізму. Природно, що таке положення не могло зберігатися довго. Полум'я визвольної боротьби поступово охоплювало один архіпелаг Океанії за іншим. Після Другої світової війни - процес деколонізації поширився на країни даного регіону.

Історико-культурне районування Австралії і Океанії

Австралію й Океанію традиційно ділять на чотири історико-етнографічні області: Австралію, Меланезію, Микронезію і Полінезії. До

Австралії зазвичай приєднують розташований на південному сході від неї - острів Тасманію.

До складу Меланезії включають Нову Гвінею; архіпелаг Бісмарка острова Д'Антркасто Тробріан, архіпелаг Луїзіада, Соломонові острови острова Санта-Крус, Нові Гебріди, Нову Каледонію, острови Луайоте, Фіджі і Ротума.

Під назвою Мікронезія об'єднують Маріанські, Каролінські Маршаллові острови, острови Гілберта, а також ізольовані острова Ошен і Науру.

Нарешті, Полінезія складається з груп островів Тонга, Самоа, Уолліс, Хорн, Тувалу (колишнє назва-Елліс), Токелау, Кука, Тубуаї, Товариства, Туамоту, Маркізькі, Гамбії, Гаванського а також Нової-Зеландії і ізольованих островів Ніуе, Пасха і деяких інших.

Таке групування досить міцно увійшла в етнологічну та географічну літературу, однак проведені в останні роки дослідження по океаністиці, так само як і більш ретельний аналіз старого матеріалу показали істотні недоліки колишнього поділу, в основу якого була покладена, в першу чергу расова приналежність населення.

З трьох традиційних історико-етнографічних областей Океанії тільки Полінезія (і та лише в доколонізаційний період) виявляла досить певну історико-культурну єдність.

А Меланезія не представляє в культурному відношенні чого-небудь однорідного. Різні її частини істотно розрізняються між собою по рівню соціально-економічного розвитку, наявності або відсутності гончарства, типам житла, характеру фольклору, традиційних релігійних вірувань. Єдине, що чітко об'єднує Меланезію (крім близькості расового типу) - це приналежність більшої частини її населення до одного господарсько-культурного типу ручних землеробів тропічного поясу.

На території Меланезії виділяються наступні райони: папуаси (Нова Гвінея), сама Меланезія (архіпелаг Бісмарка, острова Д'Антркасто, Тробріан,

архіпелаг Луїзіада, Соломонові острови, острови Санта-Крус, Нові Гебріди, можливо, також Нова Каледонія, острови Луайоте) і частково Полінезія (Фіджі, Ротума).

Сильно відрізняються один від одного також Західна і Східна Мікронезія. Ці відмінності спостерігаються в співвідношенні землеробства і рибальства в господарстві, наборі сільськогосподарських культур, наявності або відсутності поливного землеробства. Однак як традиційне районування Австралії і Океанії, так і зазначені вище його уточнення, відображають культурно-побутову специфіку різних регіонів цієї частини світу лише до початку контактів з європейцями.

Після встановлення цих контактів в Австралії і Тасманії, а також на ряді островів Океанії (Нової Зеландії, Гавайських островах, Фіджі, Нової Каледонії) відбулися докорінні зміни в структурі населення і його культурному вигляді.

Проблема етногенезу народів Австралії та Океанії та основні етапи етнічної історії цього регіону.

Походження народів Австралії та Океанії вже давно хвилює багатьох вчених. Однак на справді на науковий фундамент ця проблема була поставлена лише в останні 10-15 років, чому сприяли цьому проведені в Австралії і на ряді островів Океанії археологічні розкопки, а також глибокий лексико-статистичний аналіз багатьох океанійських мов.

Відповідно до зроблених з цих досліджень висновків, раніше всього були освоєні в австралійсько-океанійському регіоні - Австралія та Нова Гвінея.

В Австралії перші люди проникли з Південно-Східної Азії близько 40 тис. років тому. Найдавніше з відомих археологічних місцезнаходжень, розташоване біля озера Манго на сході Австралії і включає осередки і кам'яні знаряддя, вік яких датується 32 тис. років. У цього озера знайдені і залишки людини 25-тисячолітньої давнини. Цікаво відзначити, що тип людини, що жила поблизу від озера Манго, був дуже близький до типу

сучасного корінного жителя Австралії. Судячи з усього, міграція в Австралію була одиничною: за першими мігрантами пішли нові групи.

Пройшовши Австралію, якась група переселенців досить рано потрапила і в Тасманію у всякому разі вік найдавнішої археологічної знахідки на одному з прилеглих до нього острівців досягає 22 тис. років. Основними заняттями ранніх поселенців в Австралії та Тасманії були полювання і збирання. Кам'яні знаряддя прибульців мали верхньопалеолітичний вигляд. Якщо тасманійці так і залишилися до моменту приходу європейців на палеолітичному ступеню розвитку, то австралійці вдосконалили свою кам'яну індустрію. Вже близько 23 тис. років тому з'являються сокири, відшліфовані по краю, це найдавніші з відомих частково шліфованих знарядь. На Нову Гвінею мігранти потрапили також з Південно-Східної Азії не менше 30 тис. років тому, а на думку деяких вчених, набагато раніше. Вони, як і австралійці, належали до австралоїдної раси.

Вельми характерними знаряддями цих ранніх мігрантів були сокири або тесла, зроблені з кам'яних отщепів і маюли двостороннє звуження. Передбачається, що одним з основних занять переселенців був збір дикорослого пандануса, це деревоподібна рослина, плоди якого їдуть в їжу, а волокнисті листя використовуються для плетіння різних виробів.

Пізніше ще кілька хвиль мігрантів досягло Нової Гвінеї. Одне з найбільших, приблизно 10 тис. років тому, привело на острів поселенців, що користувалися своєрідними частково полірованими сокирами або теслами.

Деякі дослідники вважають, що ці сокири застосовувалися для розчищення лісу як при полюванні, так і при зародкових формах підсічно-вогневого землеробства. Якщо ця гіпотеза буде доведена, то новогвінейці виявляються одними з найдавніших землеробів на земній кулі.

Нащадків всіх вище перелічених мігрантів на Нову Гвінею називають папуасами. Вони розмовляють мовами декількох генетично між собою не пов'язаних груп, ці мови умовно називають папуаськими. Предки папуасів

розселилися не тільки на Новій Гвінеї, а й на архіпелазі Бісмарка і деяких інших, більш південних островах, аж до Нової Каледонії.

Ще одна міграційна хвиля в Океанію, що досягла її архіпелагів 5 тис. років тому або дещо раніше, пов'язана з переселенцями, що належали в мовному відношенні до австронезійської сім'ї. За своїм антропологічним типом вони були південними монголоїдами. Мігранти осіли десь на північно-східному узбережжі Нової Гвінеї, або на одному з островів архіпелагу Бісмарка і якийсь час вся переселенчеська група існувала як єдине ціле. Лінгвісти мову цієї групи називають протоокеанійською, в зв'язку з тим, що вона послужила основою для більшості індонезійських мов Океанії.

Найбільш характерним знаряддям австронезійських мігрантів була чотирьохгранна сокира. Культура цих переселенців носила неолітичний характер. Мігранти займалися підсічно-вогневим землеробством, розводили свиней. Незабаром протоокеанійська спільність розпалася, і різні її «осередки» розселилися в ряді районів Нової Гвінеї, по архіпелагу Бісмарка, північно-західним Соломоновим островам, Новим Гебриди, Нової Каледонії, островам Луайоте.

Пізніше більшість мігрантів змішалися з папуаськими народами. Один з цих «осередків» протоокеанійської спільності, що потрапив на центральні Нові Гебриди, уникнув при переселеннях значного змішування з навколишнім папуаським населенням. З нього сформувалася східноокеанійська етнічна і мовна спільність, яка придбала певну культурну специфіку. Для неї характерна особлива кераміка типу лапіта (кераміка ця або зовсім позбавлена орнаменту, або має орнамент у вигляді різних фігур і ліній, нанесених зубчастим штампом). Приблизно 4 тис. років тому ця спільність розпалася і «східні океанійці» розселилися по північних островах архіпелагу Нових Гебрид, південно-східній частині Соломонових островів, архіпелагу Фіджі і деяким іншим островам, «східні океанійці» при подальших переселеннях розчинилися серед місцевого чорношкірого населення, проте в ряді випадків передали автохтонам свою мову.

В результаті таких складних міграційних та етномовних процесів, а також процесів расового змішання населення Меланезії має строкату мозаїку в мовному, етнічному, культурному і антропологічному відносінах.

З Фіджі група «східних океанійців» потрапила приблизно в 1200 р. до н.е. на о. Тонга, а з останнього архіпелагу за 1000 років до н. е. були заселені острови Самоа. В результаті тисячолітньої ізоляції тут сформувалася особлива полінезійська етнічна спільність і склалася досить специфічна, в багатьох своїх рисах неповторна, полінезійська культура.

Починаючи з рубежу нашої ери, полінезійці почали своє велике розселення по численному архіпелагу Океанії. На рубежі нашої ери з Самоа сталася міграція на Маркізькі острови, а звідти були заселені інші острови Східної Полінезії і Нова Зеландія.

З островів Самоа відбувалося поступове заселення інших архіпелагів Західної Полінезії і деяких дрібних островів Меланезії і Мікронезії. Між різними островами Полінезії протягом століть підтримувалися контакти, які сприяли збереженню значної культурної близькості різних полінезійських етносів. Такі основні моменти ранньої етнічної історії полінезійців в світлі сучасних наукових даних. Ці дані змусили переглянути колишні уявлення про походження полінезійців. Ще недавно в океаністиці переважала гіпотеза, що виводила полінезійців безпосередньо з Південно-Східної Азії. Її прихильниками були В. Гумбольдт, Р. Гейне-Гельдерн, Ті Ранги Хіро. На доказ своєї точки зору вони вказували на спорідненість між полінезійськими мовами і мовами Індонезії, а також на той факт, що майже всі культурні рослини і всі домашні тварини, відомі полінезійцям та походять з Південно-Східної Азії.

Прихильники гіпотези американського походження полінезійців, перш за все норвезький дослідник Т. Хейєрдал, зауважували, що ряд елементів матеріальної і духовної культури полінезійців (культивування батата, спорудження величезних кам'яних статуй) міг з'явитися лише з Америки. Нові ж факти спростували не тільки гіпотезу Т. Хейєрдала, хоча багато

вчених не заперечують того, що якісь полінезійсько-американські зв'язки могли існувати.

У певному сенсі можна сказати, що полінезійці стали полінезійцями в самій Полінезії. «Східні океанійці» проникли як на північ Океанії, так і на територію Східної Мікронезії, з Нових Гебрид. Перш за все вони досягли східної частини Каролінських островів, пізніше - західній частині цього архіпелагу, островів Маршалових і Гілберта. Щодо Західної Мікронезії (Маріанських островів і островів Палау), то вона була заселена з абсолютно іншого району - з Індонезії або з Філіппін. Відбулася ця подія принаймні на початку 2 тисячоліття до н. е.

Європейське проникнення в Австралію й Океанію і його наслідки.
Європейці вперше побачили Океанію в 1511 або 1512 г. Це були португальці А. д'Абреу і Ф. Серран, пропливши повз Нову Гвінею, але так і не ступили на її землю. Через десятиліття, в 1521 р, знаменитий Магелан, який здійснював кругосвітню подорож, проплив повз остров Туамоту, а потім досяг Маріанських островів, де висадився на о. Гуамі.

В 1565 Маріани були формально оголошені колонією Іспанії, в 1668 р відбулася їхня фактична анексія, і з цього часу починається ера колоніальної експансії європейських держав в Океанію. Австралія була відкрита європейцями, голландським мореплавцем Віллем Янсзоном, дещо пізніше Океанії у 1606 році.

У XVI ст. найбільшу активність в басейні Тихого океану проявляли іспанці, в XVII ст. їх замінили в цій ролі голландці, з другої половини XVIII ст. різко посилюється проникнення в Океанію Великобританії і Франції, а в кінці XIX ст. до них приєдналися Німеччина і США.

В результаті експансії європейських держав і США до початку XX ст. Австралія і все архіпелаги Океанії виявилися в їх руках. Після першої світової війни Німеччина була витіснена з Океанії, а частина її володінь (велика частина Мікронезії) потрапила в руки Японії. Поразка Японії у Другій світовій війні дозволило США встановити контроль над цими

архіпелагами. На деяких островах були створені американські військово-морські бази. Крім того, США неодноразово проводили в Мікронезії випробування атомної і термоядерної зброї. Колоніальне ярмо прийняло в різних країнах Тихого океану різні форми.

Там, де природні і особливо кліматичні умови були досить сприятливими, європейці створили переселенські колонії, відібравши у аборигенів кращі землі. В Австралії та Новій Зеландії європейське населення вже в ХІХ ст. стало різко переважати над корінним (обидві ці країни були спершу колоніями Великобританії, а на початку ХХ ст. отримали статус домініону. Значне європейське або американське населення з'явилося також на Новій Каледонії, Таїті і особливо на Гавайських островах. На Гаваї, Фіджі, Таїті, Новій Каледонії і деяких інших островах, де європейцями і американцями були створені плантації та почали розроблятися мінеральні багатства, стали ввозитися з робочі з азіатських країн: Японії, Китаю, Індії. Багато з яких після закінчення терміну контракту залишилися в Океанії. На острова з важким, жарким тропічним кліматом, перш за все на Нову Гвінею, архіпелаг Бісмарка, Соломонові острови, Нові Гебріди, або на архіпелаги, бідні природними ресурсами (більшість островів Мікронезії і Полінезії), в'їзд з інших частин світу був незначним, проте і вони піддавалися жорсткій експлуатації з боку колонізаторів.

Наслідки європейської колонізації були дуже важкими. Грабіж і нещадна експлуатація, захоплення земель призвели до зубожіння населення ряду островів. Аборигенна культура багатьох океанійських етносів була повністю зруйнована, або прийшла в занепад. Деякі етнічні групи, наприклад, тасманійці вимерли, аборигенне населення Австралії, жителі багатьох островів Океанії сильно скоротилися в чисельності. Депопуляція була викликана багатьма причинами: прямим винищуванням, посиленням міжусобиць в результаті продажу європейсько-американськими торговцями вогнепальної зброї місцевим вождям, поширенням нових хвороб, проти яких у тубільців ще не виробився імунітет.

Народи Австралії і Океанії були пасивними жертвами, колонізаторами коїлося свавілля. У ряді випадків населення чинило запеклий опір загарбникам, не раз на різних архіпелагах спалахували збройні повстання. Героїчно боролася зі своїми поневолювачами, населення Маріанських островів, які стали першим об'єктом колоніальної експансії.

В середині 40-х років XIX ст. стійко чинило опір французької інтервенції населення Таїті. Корінні жителі Нової Зеландії вели боротьбу з англійськими колонізаторами протягом майже трьох десятиріч. Багаторазово піднімали на повстання аборигени Нової Каледонії. Однак економічна і соціальна відсталість корінних жителів Австралії і Океанії визначила результат цієї боротьби. Незважаючи на поразки, визвольні змагання океанійців тривала. Вона особливо посилилася після Другої світової війни.

У 1962 р отримало незалежність Західне Самоа, в 1968 р - Науру, в 1970 р - Тонга і Фіджі, в 1975 г.- Папуа-Нова Гвінея, в 1978 г.- Соломонові острови та Тувалу, в 1979 р.- Кірібаті, в 1980 г.- Вануату (Нові Гебріди).

Сучасна культура народів Австралії та Океанії в різній мірі зберегла свій самобутній характер. У тих випадках, коли контакти аборигенів з європейцями довгий час носили обмежений характер (наприклад, у внутрішніх областях Австралії і Нової Гвінеї), культура корінних жителів залишилася майже в первісному вигляді і вплив європейської цивілізації відчувається досить слабо. На іншому полюсі знаходяться океанійські народи, які давно вступили в тісні зв'язки з європейцями і американцями (наприклад, місцеве населення Гавайських островів, Нової Зеландії та Таїті) У них ми бачимо лише залишки традиційної культури, весь їхній культурний вигляд зазнав докорінних змін. Однак є також етноси, у яких і традиція, і інновація відіграють дуже значну, іноді приблизно рівну роль, наприклад, фіджійці, аборигени островів Кука.

Слід зазначити, що при етнологічній характеристиці народів Австралії та Океанії основна увага приділяється розгляду традиційної культури в тому

її вигляді, в якому вона перебувала до початку європейської колонізації. Такий огляд в сторону архаїчних рис культури в якійсь мірі виправданий, тому що Австралія і Океанія представляють величезний інтерес для етнографів (етнологів) насамперед через елементи первісності.

Однак не менше значення має і вивчення сучасного культурного стану австралійських і океанійських народів, що дозволяє простежити складне співвідношення традицій та інновацій.

Народи Австралії

Населення Австралії (разом з Тасманією) в даний час більш ніж на 98% складається з нащадків європейських переселенців, а також іммігрантів, які приїхали з різних європейських країн. Аборигени Австралії складають зараз, разом з метисами лише 1% населення, корінні ж жителі Тасманії, як зазначалося, повністю вимерли.

Австралійці-аборигени

Корінне населення Австралії, в межах всього материка, крім деяких, найбільш несприятливих за природними умовами областей, в даний час зосереджено переважно в його північних, західних і центральних районах. Антропологічно австралійські аборигени дуже специфічні і утворюють особливий тип австралоїдної раси. Тип цей характеризується темнокоричневою шкірою, чорним хвилястим волоссям, рясним ростом волосся на обличчі, сильно виступаючим надбрів'ям, широким носом та товстими губами. Зріст у австралійських аборигенів середній або вище середнього, голова довга, з дещо виступаючими вперед щелепами. Аборигени Австралії говорять більш ніж на 200 мовах, що відносяться до особливої австралійської раси. Тасманійські мови й досі слабо вивчені, але, судячи з усього, не споріднені, австралійським мовам. Мови корінних жителів Австралії і Тасманії відносно бідні абстрактними поняттями, зате можуть дуже точно передавати всі деталі конкретних предметів і всі відтінки дій. Небагаті австралійські мови і поняттями, які позначають кількості.

Основним заняттям австралійців і тасманійців були полювання і збирання, причому полювали переважно чоловіки. Жінки і діти надавали посильну допомогу чоловікам під час полювання, а також збирали різні їстівні дикорослі рослини і ловили дрібних тварин. Головними об'єктами полювання були кенгуру та інші сумчасті тварини, птиці. Полювали австралійці за допомогою копій (іноді складених з декількох частин), а також різних металевих палиць, зокрема бумеранга. Деякі бумеранги мали здатність повертатися, описавши коло або петлю до металевика. Для збільшення дальності польоту, застосовувалася особлива дощечка з упором на кінці коп'яметалка.

Тасманійці бумерангів не знали. Лук і стріли зустрічалися в Австралії тільки на півострові Йорк, де вони були запозичені у папуасів Нової Гвінеї. Зі способів полювання більш характерними були активні: переслідування тварини, облави. Разом з тим австралійці застосовували при полюванні мережі, сильця, різні пастки. Викопували їстівні рослини за допомогою довгої загостреної палиці. Нею ж розривали нори дрібних тварин. Рибальство було менш поширене, ніж полювання і збирання, що в значній мірі пояснюється бідністю гідрографічної мережі на більшій частині австралійської території. Рибу ловили за допомогою крючкової снасті, мережами, кошиками, а то і просто руками, вбивали списом, острогою і гарпуном. Іноді річки перегороджували заслони, практикувалося отруєння водойм рослинними отрутами. Тасманійці рибальства не знали. Землеробство не було знайоме ні австралійцям, ні тасманійцям. З домашніх тварин австралійцям була відома напівдика собака дінго. Знаряддя виробництва, мисливську і бойову зброю, а також домашнє начиння виготовлялися з каменю, кістки, раковин, дерева, рослинних волокон. Метал населенню Австралії і Тасманії був незнайомий, не вміли аборигени виготовляти і гончарні вироби. Найбільш досконалими по обробці знаряддями слід вважати кам'яні сокири, частково або повністю шліфовані. Крім них застосовувалися тесла, ножі, скребки, зернотерки і деякі інші знаряддя.

Техніка обробки каменю носила у австралійців мезолітичний і ранньонеолітичний характер.

Рівень кам'яної індустрії тасманійців був істотно нижче австралійського. Вони не знали техніки шліфування каменю, не мали і зернотерок. Як австралійці, так і тасманійці вели бродячий спосіб життя і не створювали постійних поселень, а жили стойбищами. Житлом служили курені, примітивні хатини, іноді вітрові заслони. Тасманійці жили також в дуплах великих дерев.

Тасманійці, та й багато австралійських племена не знали ніякого одягу і ходили зовсім голими. У деяких районах Австралії були відомі пов'язки на стегнах, поясу з фартухами, а подекуди і плащі з шкурок кускусу. Їжа австралійців і тасманійців складалася з різних продуктів полювання і збирання. Окремі австралійські племена вживали в їжу рибу. М'ясо і риба смажилися на вогні, розжареному вугіллі або каменях, іноді пеклися в гарячій золі або піску. Австралійцям була знайома земляна піч, яка представляла собою яму, в якій розпалювали багаття і нагрівалися камені. Тасманійці земляної печі не знали. Рослинні продукти часом їли сирими. Однак в більшості випадків продукція збирання перед вживанням в їжу проходила різну обробку (розмелювання, розтирання, вимочування, печіння. Способи добування вогню були різноманітними - пиляння, свердління, висікання.

Невисокому рівню розвитку матеріальної культури австралійців відповідали архаїчні форми їх соціального життя. Найбільшим об'єднанням в більшості випадків було плем'я. Однак воно було швидше етнічною спільнотою. Плем'я не мало будь-якої постійної організації, не мало вождя. Величина різних племен коливалася від 100 чоловік до 3 тис. Кілька споріднених племен іноді утворювали племінну групу, представники якої усвідомлювали спільність походження. Велика частина племен поділялась на локальні групи, які володіли певними ділянками землі і основними

виробничими осередками. Кожне з австралійських племен поділялося на дві екзогамні половини - фратрії.

Фратрії в свою чергу поділялися на пологи. Здебільшого приналежність до фратрії і роду передавалася по батьківській лінії, але існував і рахунок походження по материнській лінії. Крім поділу на пологи кожна фратрія розпадалася ще на два або чотири шлюбних класи. Шлюбні класи вели рахунок поколінням всередині фратрій і регулювали шлюбні зв'язки між представниками цих поколінь. Шлюб у австралійців був парним. Австралійська сім'я зазвичай складалася і жила в одній хаті чоловіка, його дружини, іноді двох-трьох дружин і дітей. Кілька сімей становили локальну групу - підрозділ племені.

Локальні групи, як і племена в цілому, не знали ні економічного розшарування, ні соціальної диференціації. Існували лише полувікові групи: група дорослих чоловіків-мисливців і група жінок і підлітків, що займалися в основному збиранням. Після досягнення певного віку хлопчики, пройшовши обряди ініціації (привчає до перенесення фізичного болю та інших негараздів і метою яких була підготовка до майбутнього трудового життя і виховання витривалості), переходили в групу дорослих чоловіків.

Виробничий процес в локальній групі міг носити, залежно від обставин колективний або індивідуальний характер, але розподіл мисливської здобичі і продукції збирання завжди було рівним. Для суспільних відносин австралійців дуже характерно впливове становище літніх чоловіків. Найбільш авторитетний з них обирався главою локальної групи. Відносини між різними локальними групами і племенами носили зазвичай мирний характер, зокрема вони вели натуральний обмін. Звичайно, іноді з різних причин траплялися збройні зіткнення, але вони не приводили до великого кровопролиття і швидко залагоджувалися.

Суспільний лад тасманийцев плохо відомий. Вони ділилися на два десятка племен, всередині яких були більш дрібні підрозділи, кожне з яких не перевищувало півсотні людей. Організація влади і сімейно-шлюбні

відносини у тасманійців нагадували австралійські. Дуже мало відомо про вірування тасманійців. У них існували якісь примітивні форми вірувань, в яких перепліталися елементи тотемізму, магії, анімізму, віра в загробне життя.

Релігія австралійських аборигенів вивчена досить добре. Переважною формою вірувань австралійців був тотемізм, тобто віра в надприродну спорідненість між якоюсь групою людей, з одного боку, і певним видом тварин або рослин, або якимось мінералом, явищем природи — з іншого. Дуже характерні для австралійців магичні вірування, так звані уявлення про можливості людини надприродним шляхом впливати на інших людей і природу. Менш виражені в австралійській релігії анімістичні уявлення, хоча віра в злих духів і душу взагалі існувала. Аборигени Австралії не мали храмів і жерців, у них існували чаклуни і знахарі.

Народна творчість австралійців дуже оригінальна. Фольклор їх був тісно пов'язаний з релігійними віруваннями - тотемічними міфами, але було і чимало творів без релігійних сюжетів, наприклад, казки. Дуже характерні для австралійців танці, звані корроборі, мали зазвичай образотворчий характер і виконували як культові, так і розважальні функції. Танці супроводжувала музика, переважно вокальна, однак відомі і деякі примітивні музичні інструменти (бумеранги, палички).

Образотворче мистецтво аборигенів Австралії, так само як і фольклор, часто було тісно пов'язане з релігією. Широко практикувалося різьблення, випалювання, розфарбування, орнаментация пташиним пухом. У тасманійців також були відомі деякі форми мистецтва. Їхні малюнки носили як умовний, так і реалістичний характер. Танці жителів Тасманії нагадували австралійські корроборі. Такі основні риси життя аборигенів Австралії і Тасманії до моменту початку контактів з європейцями.

Європейська культура в різній мірі торкнулася різних племен корінних жителів, і в цьому відношенні вони можуть бути розділені на кілька груп. Найбільше зберегли колишній побут австралійські аборигени, які живуть в

Західній Австралії та Північній території на спеціально відведених для них ділянках - в резерваціях і інших районах. Тут як і раніше займаються полюванням і збиральництвом, використовують знаряддя з каменю, кістки і дерева, дотримуються старих звичаїв.

В інших резерваціях європейський вплив відчувається сильніше. Для загнаних сюди аборигенів побудовані бараки, їм видається європейський одяг, готова їжа. Умови існування в таких резерваціях, як правило, дуже важкі, їм видається мало їжі, медико-санітарний стан вкрай незадовільний. Ще далі відійшли аборигени від свого старого племінного побуту в так званих місіонерських станціях, організованих різними церквами та сектами, і особливо в невеликих селищах, розташованих поблизу від деяких великих австралійських міст. Однак рівень життя в цих поселеннях небагато чим відрізняється від рівня в інших місцях зосередження аборигенів. Австралійська влада протягом багатьох десятиліть проводила політику відвертої расової дискримінації. Аборигени були повністю позбавлені будь-яких цивільних прав, не брали участь у виборах до парламенту та органів місцевого самоврядування, їм було заборонено вільне пересування по країні.

Останнім часом, особливо під час перебування при владі лейбористського уряду Австралії, під напором боротьби аборигенів за свої права, були прийняті деякі заходи, спрямовані на поліпшення умов життя аборигенів: невелике число корінних австралійців прийнято до вищих навчальних закладів країни, поліпшено викладання в школах для аборигенів.

Однак всі ці заходи явно недостатні. Освітній рівень корінних жителів як і раніше дуже низький, а багато хто з них і зовсім неграмотні. Етнічний розвиток різних груп австралійських аборигенів йде неоднаковим шляхом. Велика частина їх, особливо які живуть в резерваціях, зберігає племінну самосвідомість, в окремих групах відбувається руйнування племінного ладу і стирання племінної специфіки.

Що ж стосується великої групи європейсько-австралійських метисів, то вони в більшості випадків повністю втратили зв'язок з рідними племенами,

перейшли на англійську мову і наблизилися до англоавстралійців в культурному відношенні. Їх повна інтеграція в англоавстралійське суспільство поки неможлива, так як їй перешкоджає поширений в Австралії побутовий расизм.

Англоавстралійці. Англоавстралійська нація сформувалася на початку ХХ ст. після об'єднання австралійських колоній Великобританії і отримання новою країною статусу домініону. Виникненню Австралії як єдиної держави і народженню англоавстралійської нації сприяли тісні економічні та культурні зв'язки, що встановилися між різними районами Австралії ще в колоніальний період.

У формуванні англоавстралійців основну роль зіграли нащадки вихідців з Англії, Шотландії та Ірландії, які почали селитися з кінця ХVІІІ ст. спершу як засланці, а пізніше, особливо з 30-50-х років ХІХст., коли на континенті стали швидко розвиватися вівчарство і золотопромисловість і в якості вільних поселенців. Біле населення Австралії росло стрімкими темпами.

Якщо в 1828 році воно становило лише близько 40 тисяч чоловік, то до теперішнього часу його чисельність перевалила за 14 мільйонів. Хоча всі компоненти, з яких склалася англоавстралійська нація, в значній мірі перемішалися, більшість білих австралійців добре пам'ятає країну своїх предків, і між нащадками вихідців з Англії, Шотландії та Ірландії досі зберігаються деякі культурні відмінності, чому сприяють, зокрема, відмінності в релігійній приналежності. Нащадки вихідців з Англії зазвичай англікани, населення шотландського походження сповідує переважно кальвінізм, ірландського - католицизм.

Англоавстралійці за своїм культурним виглядом багато в чому схожі з населенням Британських островів, хоча у них є і свої специфічні риси. Поява цієї культурної специфіки пов'язана в першу чергу із значним періодом самостійного історичного розвитку, а також зі своєрідністю природного середовища, в умовах якої формувалася англоавстралійська нація. Більшість

англоавстралійців живе в індивідуальних одно- і двоповерхових будинках. Особливістю цих жител в порівнянні з житловими будинками у Великобританії є наявність в них веранд.

Порівняно недавно, австралійські житла у великих містах, будували в основному з цегли, які крили черепицею; в невеликих містах, передмістях і сільських поселеннях будинок споруджувався найчастіше з дерева, а в якості покрівлі вікорістовувалося гофроване залізо. Останнім часом в будівництві все більш застосовуються такі сучасні матеріали, як залізобетонні конструкції та панелі.

Переважно частина (86%) англоавстралійців живе в містах, причому основна маса городян - жителі столиці шести австралійських штатів, розташованих на узбережжі або недалеко від нього.

Міста Австралії порівняно молоді: самі «старі» з них не нараховують і 200 років існування. На початку 1970-х років особи, які працюють за наймом (робітники, включаючи наймитів та службовці) становили 87% всього самодіяльного населення. Переважно частина їх зайнята або в промисловості, або в торгівлі, фінансових установах та у сфері обслуговування. Частка населення, зайнятих зараз в сільському господарстві, невелика, в три рази менше числа осіб, зайнятий у промисловості.

Народи папуасів Нової Гвінеї. Нова Гвінея - другий за величиною острів світу - поділяється в політичному відношенні на дві частини. Східна її частина утворює основний масив держави Папуа Нова Гвінея (включає архіпелаг Бісмарка, Бугенвіль та деякі інші острови), західна (Іріан-Джая) - входить до складу Індонезії.

Переважну більшість населення острова (понад 90%) складають папуаські народи, так зазвичай називають велику часть корінного Новогвінейського населення, яке говорить на різних мовах, що не входять в австронезійську сім'ю. Загальна кількість папуасів перевищує 3 мільйона чоловік.

В етнічному відношенні папуаське населення ділиться на 700 окремих етносів. Мови, на яких говорять ці народи не утворюють єдиної генетичної групи.

Найбільші з папуаських етносів: Енга (майже 200 тис.), Чімбо (близько 180 тис.), Хаген, або медлпа (понад 130 тис.), Кама (понад 110 тис. осіб). Всі ці народи відносяться до гвінейської мовної сім'ї та живуть на Центральному нагір'ї. Крім папуасів у Новій Гвінеї живуть також народи, що говорять на індонезійських мовах. Їх зазвичай називають меланезійцями. Вони розселені в декількох прибережних районах острова, найбільшим з яких є область басейну річки Маркхем. За своєю чисельністю, близько 200 тисяч меланезійців сильно поступаються папуасів. В антропологічному відношенні серед корінного австралоїдного населення Нової Гвінеї розрізняють два основних типи, ідентичних за назвою з етномовними групами острова: папуаський і меланезійський. Для обох типів характерні темна шкіра, кучеряве волосся, товсті губи, широкий ніс, проте представники папуаського типу виділяються більш вузьким обличчям і особливо своєрідною формою носа. Ті етноси, що говорять на папуаських мовах належать до папуаського типу, а на індонезійських - до меланезійського, повної відповідності тут не спостерігається.

За своїм заняттям переважна більшість папуасів - мотичні землероби. Основні культури, які вони обробляють, це таро, ямс, батат, банани, цукрова тростина, кокосова і сагова пальма, хлібне дерево. Зараз у папуасів можна зустріти і запозичені від європейців культури - боби, картопля, кавове дерево. Традиційні знаряддя – кам'яна сокира чи тесло, сажальні кол і вузька лопата. Рідше зустрічаються мотики. Кам'яна сокира і тесло поступово витісняються залізними сокирами і ножами, традиційні знаряддя городництва тримаються стійкіше.

Видатний етнограф Н. Н. Миклухо-Маклай, який провів більше двох років серед папуасів, так описував їх підсічно-вогневий спосіб обробки землі. Папуаси, «обравши ділянку землі для плантації, зрубують підлісок, а потім і

більш великі сучки великих дерев ... Зрубане швидко в'яне і засихає. Тоді розводять вогонь і спалюють зрубаний чагарник і засохлі сучки. Залишаються тільки великі дерева, їх поступово підпалюють біля кореня кілька днів поспіль, а іноді і зрубують великими кам'яними сокирами». На розчищеній ділянці чоловіки копають землю, глибоко встромлюючи сажальні коли в землю. Жінки і діти дрібнять і розтирають скопану землю. Після йде посадка, догляд за ділянкою і збір врожаю, причому всі ці роботи виконують жінки. Подібним чином ведуться землеробські роботи і в даний час. З домашніх тварин папуаси розводять свиней, курей і собак. Землеробство зазвичай поєднується з полюванням. Полюють папуаси за допомогою списа, лука і стріл. Об'єктом полювання є дикі свині, дрібні птахи, ящірки, змії. Рибальство, якщо не брати до уваги кількох прибережних поселень, розвинене слабо. Ремесло поки не відокремилося від землеробства. Ще недавно всі знаряддя, за допомогою яких трудився папуас, виготовлялися з дерева, каменю, кістки, раковин. З цього ж матеріалу робили і зброю, як мисливську, так і бойову (застосовувалися також дерев'яні палиці і щити, кістяні ножі, очеретяні панцирі). Як уже зазначалося, зараз все ширше поширюються більш досконалі, покупні знаряддя, але багато папуасів як і раніше роблять самі човни, частину знарядь праці, одяг, начиння.

Для папуасів характерний господарсько-культурний тип ручних землеробів. Однак до цього типу належить не все папуаське населення. У ряді болотистих районів Нової Гвінеї, по річці Баму, зберігся більш примітивний господарсько-культурний тип, де основним заняттям населення є збір плодів дикорослих пальм - сагова пальма.

Папуаси селяться зазвичай невеликими селами. У більшості папуаських сіл число жителів не перевищує 100-150 осіб. Сільські поселення, в яких проживає понад 1 тис. осіб, зустрічаються рідко. Як і в деяких інших районах Океанії, в селах Нової Гвінеї дорослі чоловіки живуть окремо від інших мешканців, в особливому чоловічому домі. Хатини - пальового типу або наземні. Пол в пальових будівлях - з бамбукових стовбурів, в наземних -

земляний. Стіни споруджуються з бамбука і кори дерев, іноді - з грубо оброблених дощок. Хатини криються пальмовим листям. Форма будинку прямокутна, рідше - кругла. Традиційне житло зберігається досить стійко. Будинків сучасного типу в селах досить мало.

Одяг чоловіків-папуасів складається з пояса, виготовленого з тапи, вимоченої і відбитої кори дерев. Пояс кілька разів обертається навколо стегон і пропускається між ніг. Жіночий одяг являє собою спідничку з рослинних волокон або трави. Прикраси носять переважно чоловіки. Це браслети, намиста, своєрідні сережки, носові палиці. Окрасою служать татуювання та забарвлення тіла. Жінки прикрашають себе значно рідше. Європейський одяг проник на Нову Гвінею, але головним чином в міські поселення.

Однак деякі елементи традиційного одягу, наприклад спідниці, стали часто робити з покупного сучасного матеріалу. Їжа в основному рослинного походження. М'ясо свиней, курей, собак, а зараз іноді і кішок вживають рідко. Готують їжу в земляній печі, в золі або на відкритому вогні. Вогонь раніше добували тертям, проте в даний час для цієї мети застосовуються куплені або виміняні сірники. Купують тепер і сіль, раніше добували з золи, цукор і деякі інші продукти.

Суспільний лад папуасів складний, деякі елементи їх соціальної організації здаються на перший погляд заплутаними, що в значній мірі пов'язано з недостатньою ще вивченістю суспільних відносин у папуаських народів.

Папуаси діляться на племена, але вони, як і у австралійців, являють собою скоріше всього етнічні спільності. Це досить аморфні об'єднання, пов'язані єдністю мови і культури, але не мають будь-якої племінної організації, племінних вождів.

Рід у папуасів ведеться по батьківській лінії, точніше рання його форма - материнський рід зустрічається на Новій Гвінеї тільки у меланезійців. Кілька родів як правило утворюють франрії, об'єднані в союзи,

пов'язані спільністю походження, або група сусідніх народів, що знаходяться в постійному контакті. Союз етносів це найбільша соціальна організація, яка була у папуасів до моменту контактів з європейцями.

Основними господарськими осередками на Новій Гвінеї є громади. Серед них виділяються три основні групи, що розрізняються в залежності від співвідношення общинного та сімейного. Найбільш поширена родова громада. Для неї характерна громадська власність на результати спільної трудової діяльності її членів. Разом з тим у рамках громадської власності є також володіння частини громади і особисті.

У родовій общині відсутні спадкові вожді, а авторитету і керівного становища її члени домагаються в силу своїх особистих якостей. Важливою ознакою родовой громади є те, що більша її частина, чоловіки, їх сестри і дочки, належать до одного роду. Поза цим роду тільки ті жінки, які потрапляють в громаду в результаті шлюбу з ким-небудь з общинників. Набагато рідше зустрічається у папуасів інша форма - гетерогенна община, де господарство ведеться переважно окремими частинами громади, великими сім'ями. У власності громади залишаються лише ліси, болота, деякі угіддя; власність ж на городи, великі човни належить великим сім'ям.

Гетерогенна община на відміну від родовой в якості свого основного ядра включає вже не осіб одного роду, а декількох, справжньо пов'язаних між собою родинними узами. Третя форма громади сусідська, яка виникла у папуасів під впливом зовнішніх контактів з європейцями і індонезійцями та зазвичай поширена в сільських поселеннях, розташованих поблизу від міст. У папуасів зустрічаються як парні сім'ї, що складаються з чоловіка, дружини та їхніх дітей, так і великі сім'ї, які об'єднують кілька споріднених парних сімей.

Оригінальною є духовна культура папуасів. Традиційні вірування папуаських народів помітно різняться між собою. У деяких груп важливу роль грала така примітивна форма релігії, як тотемізм. Дуже широке поширення набула також віра в магію. Для багатьох груп папуасів було

характерно шанування предків в примітивній формі культу черепів. Діяльність місіонерів на Новій Гвінеї, особливо активізувалася за останні десятиліття, призвела до того, що зараз велика частина населення острова формально сповідує християнство у формі протестантизму та католицизму. Однак дуже часто християнізація папуасів носить поверхневий характер. Крім того, останнім часом тут спостерігається тенденція до створення окремих християнських церков, більш-менш незалежних від місіонерських організацій.

З традиційними віруваннями тісно пов'язаний папуаський фольклор. Так, у Марінда-аніме широко побутують міфи про тотемичних предків напів тварин-напів людській природі, так званих демонів. Поширені у папуаських племен і різні казки про духів, що носять не тільки магічний, скільки повчальний характер. Великий розвиток отримало у папуасів прикладне мистецтво, зокрема художнє різьблення по дереву. Вікова відсталість папуаських народів після звільнення від колоніальної залежності починає поступово долатися.

Уряд незалежної Папуа Нової Гвінеї проводить різні заходи з метою підйому економічного і культурного рівня населення, однак на шляху ліквідації тяжкої колоніальної спадщини поки ще стоїть чимало перешкод.

Народи Меланезії

Меланезія має складний етнічний склад населення, хоча все ж поступається в цьому відношенні папуасів.

У Меланезії проживає понад 200 етносів. Так само як у папуасів, вони поділяються за мовою на дві основні групи: народи, що говорять на індонезійських мовах, і народи, що говорять на папуаських мовах. Однак співвідношення цих груп в Меланезії інше, ніж на Новій Гвінеї: тут різко переважають австронезійські групи (понад 0,6 млн. осіб), папуасів небагато, трохи більше 70 тисяч.

Всі поширені в Меланезії індонезійські мови відносяться до східноавстронезійської, або океанійської гілки. Океанійська гілка розпадається на ряд груп, найбільшою з яких є східноокеанійська.

Народи, що говорять на мовах східноокеанійської групи, живуть на північних і центральних островах архіпелагу Нових Гебрид, островах Банкс і південно-східних островах з групи Соломонових. До східноокеанійської групи належать за мовою «зовнішні полінезійці» - населення невеликих полінезійських колоній на деяких периферійних островах Меланезії (Тікопія, Реннелл). Народи, що належать до інших груп океанійської гілки, розселені в деяких районах Нової Гвінеї, на архіпелазі Бісмарка, островах Д'Антркасто і Тробріан, архіпелазі Луїзіада, в північно-західній частині Соломонових островів, в південній та у північній частинах архіпелагу нових Гебрид.

Етноси, що говорять на папуаських мовах, мешкають на архіпелазі Бісмарка (головним чином на північному сході Нової Британії), деяких з Соломонових островів (Велья-Лавелья). Народи Меланезії невеликі. Найбільший з них – толаї, налічує близько 90 тис. чоловік, чисельність більшості інших етносів становить лише кілька сот або кілька тисяч чоловік.

Серед корінного населення Меланезії переважає меланезійський антропологічний тип, для якого характерні темна шкіра, товсті губи, широкий ніс, помірно кучеряве волосся. Більшу частину корінного населення Меланезії (крім папуасів і полінезійців) прийнято називати меланезійцями, хоча, як вже зазначалося, ця група не має генетичного характеру. Основне заняття меланезійців - ручне землеробство. Найважливіші з оброблюваних культур - ямс, таро, кокосова пальма, хлібне дерево, банан, пізанг, сагова пальма. Кокосова пальма є зараз головною товарною культурою. В останні десятиліття додався ряд нових культур: какао-боби, маніок та інші. В Меланезії поширена підсічно-вогнева система землеробства: підготовка нової ділянки до посіву нагадує аналогічну процедуру в папуасів.

Друга за значенням галузь економіки – рибальство, виключно морське, причому на невеликих островах ця галузь іноді служить єдиним засобом

існування. Рибальські снасті вельми різноманітні: різні мережі, верші, кошики, заколи, гачки. Рибу б'ють також острогою, стріляють в неї з лука, трують отрутою. Рибальство в Меланезії вважається виключно чоловічим заняттям. Полювання в зв'язку з бідністю тваринного світу ніколи не мала істотного значення.

Головний об'єкт полювання – птиці. Мисливською зброєю служать спис і лук зі стрілами. У Меланезії до контактів з європейцями були відомі три види домашніх тварин: свиня, собака і курка. Зараз на острови завезено велика рогата худоба, вівці, кози.

З галузей ремесла, яке до моменту європейської колонізації лише починало відокремлюватися в самостійне заняття, досить розвинене плетіння з рослинних волокон циновок, кошиків, сумок.

Ткацтво переважній більшості меланезійців, крім жителів архіпелагу Санта-Крус і деяких інших дрібних островів, було невідомо і замість тканин частина меланезійців виготовляла з відбитою стукалками деревної кори особливу матерію - тапу. Слабкий розвиток отримало і гончарство, на багатьох островах воно зовсім відсутнє. Цікаво відзначити, що гончарством займаються тільки жінки. У передколонізаційний період меланезійці, так само як і інші народи Океанії, не знали металу. Знаряддя і зброя виготовлялися з каменю, раковин, черепахових панцирів, кісток, зубів тварин і, звичайно, з дерева і бамбука. Головним кам'яним знаряддям був майстерно відполірований і вправлений в дерев'яну рукоятку сокира. З бойової зброї найбільше була поширена палиця. Застосовувалися також спис, лук і стріли, бойова сокира, кинджал. В даний час традиційні знаряддя досить швидко поступаються місцем покупним виробам, виготовленим з заліза та інших сучасних матеріалів.

Меланезійці в основному і досі залишаються сільськими жителями. Вони живуть або в багатокімнатних селах, або в селищах-однокімнатках. У більшості випадків меланезійські традиційні будинки є прямокутними. Як правило, дах у них масивний і нависає над стінами. За формою він

двосхилий, злегка опуклий. В якості покрівельного матеріалу використовуються листя пальми, банану або пандануса. Стіни робляться з тину, циновок, трави, дощок, бамбука, очерету. Іноді стін немає зовсім і житло складається з даху на стовпах. Зустрічаються будинку на кам'яних фундаментах. Набагато рідше, ніж прямокутні, будують овальні і круглі хатини, як правило в Новій Британії та Новій Ірландії. Крім жител для окремих сімей в Меланезії колись були широко поширені досить місткі чоловічі будинки.

Зараз поряд з традиційними житлами, які все ще переважають, в меланезійських селах і особливо в містах можна зустріти також будинки, побудовані за європейським планом або із застосуванням сучасних будівельних матеріалів. У них живуть іноземці і забезпечені аборигени. З засобів пересування найважливіше значення як і раніше зберігають човна. На Нових Гебридах до цих пір використовуються однодеревки, видовбані зі стовбура хлібного дерева. Є також великі, зшиті з дощок човни.

Вельми характерний для Меланезії балансир - прикріплена поперечними жердинами колода, що додає судну стійкість. Човни забезпечені веслами, іноді є вітрило.

Одяг меланезійців в доколоніальні часи був мінімальним. Подекуди одяг був повністю відсутній. У більшості випадків одягом служили пов'язки на стегнах, фартухи, спіднички, пояси з пучком трави спереду. Вони виготовлялися з тапи, трави, листя, циновок і іншого матеріалу. В одязі з'явилися нові європейські елементи. В меланезійських поселеннях можна зустріти чимало людей, одягнених в сучасний європейський костюм. Разом з тим у селах, особливо у внутрішніх районах островів, як і раніше широко побутує традиційний одяг. В Меланезії подекуди зберігаються традиційні прикраси: гребені, сережки, намиста та браслети, які носять переважно чоловіки.

Їжу меланезійців приносить насамперед його господарство. Свиняче м'ясо, як, втім, і м'ясні продукти інших видів, вживаються рідко. Зате досить

часто аборигени їдять рибу. М'ясо і риба готуються зазвичай в земляній печі. Вогонь зпочатку добувався тертям гострого кінця палички уздовж дощечки. Зараз використовують покупні сірники. Що ж стосується складу їжі і способів її приготування, то тут традиція тримається дуже міцно.

За рівнем суспільного розвитку меланезійці перевершували папуасів, але помітно поступалися своїм східним сусідам - полінезійцям. В цілому можна констатувати, що основна частина меланезійців, не рахуючи фіджійців та новокаледонців, перебувала на ранній стадії розкладання первіснообщинного ладу. Великі суперечки викликає серед вчених питання про наявність в Меланезії племен. Якщо не брати до уваги Нову Каледонію і Фіджі, то племінна організація існувала лише на південних островах архіпелагу Нових Гебрид, що виділялися взагалі вищим рівнем соціального розвитку.

В інших місцях племена існують лише в якості етнічних спільнот; відомі і острова, головним чином невеликі, де племен зовсім немає, а існують територіальні спільноти. Найхарактернішою громадською організацією є сільська громада. Усередині громади виділяється кілька великих сімей, які можуть належати до різних родів. Власність на всі земельні угіддя зазвичай загальна, проте кожна сім'я або окрема особа, обробляє конкретну ділянку та зберігає право на цю землю протягом всього часу, поки її обробляє.

Рід на більшості островів Меланезії, крім її південної частини є материнським. Всюди строго дотримуються екзогамії. Дружина зазвичай селиться в громаді чоловіка. Розкладання первіснообщинних відносин в доколоніальній Меланезії проявилось, в помітній майновій і соціальній нерівності. Виділилися багаті, часто це були вожді, що зібрали чималі матеріальні цінності. Накопиченню багатств передувало широко розвинений обмін. Роль загального еквівалента при обміні на деяких островах грали зв'язки відшліфованих раковин, циновки і ряду інших виробів. Особлива форма ритуального обміну - кула - склалася на островах Тробріан: зроблені з

раковин браслети і намиста весь час вимінювали один на одного, в результаті чого вони постійно циркулювали по всьому архіпелагу.

У ряді районів Меланезії материнський рід розпався, змінившись батьківським родом. Засобом боротьби з материнськими родовими засадами, стали чоловічі союз» - своєрідні об'єднання чоловіків. Члени чоловічих спілок тримали в покорі все населення, не вступали в союз общинників і використовували це для подальшого свого збагачення.

Встановлення колоніального панування прискорило в Меланезії процес розкладання первісного суспільства. Колоніальна адміністрація робила все від неї залежне, щоб затвердити замість відмираючих традиційних підвалин норми буржуазного загальносімейного побуту. Подібні ж заходи проводились і в області духовної культури, зокрема в релігії. Зараз переважна більшість населення Меланезії християнізоване. На Нових Гебридах християни утворюють 84% населення, а на Соломонових Островах англікани навіть 95%. Однак християнізація в ряді випадків має тут, як і на Новій Гвінеї, поверхневий, формальний характер.

Найбільш типовим традиційним віруванням Меланезії є віра в якусь безособову силу «мана». Мана, за віруваннями меланезійців, властива у різних предметів і явищ природи, окремим могутнім людям, їхнім душам після смерті, а також всіляким духам. Поширення отримали анімістичні вірування, культ предків, різні форми магії. На відміну від фольклору папуасів, меланезійський фольклор не настільки тісно пов'язаний з релігійними віруваннями. Він представлений міфологічним епосом, де розповідається про культурних героїв, часто в цій ролі виступають брати «розумний» і «дурний»; розповідями про зустрічі людей з духами; казками, анекдотами, історичними переказами.

Традиційне образотворче мистецтво Меланезії добре збереглося аж до нашого часу. Це мистецтво носить значною мірою прикладний характер. Так, ретельно орнаментовані різні предмети начиння, човни, зброя. Орнамент сильно стилізований, він може наноситися фарбами або різьбленням. З

дерева вирізають статуї, голови, а також маски і наголовники. Перша художня пластика була тісно пов'язана з культом. Самобутнім є у меланезійців музичне мистецтво. Мелодійний лад заснований на п'яти ступеневої гамі. З музичних інструментів представлені ударні - барабани або частіше гонги, і духові - ріг з раковини, різного роду флейти. Музика завжди супроводжує танці, в яких зазвичай присутній образотворчий елемент, імітуються трудові операції та військові дії.

Народи Нової Каледонії і островів Луайоте.

Нова Каледонія і сусідні з нею острови Луайоте, які зазвичай відносять до південної перифірії Меланезії, помітно відрізнялися від останньої за своїм культурним виглядом ще в предколонізаційний період, після ж встановлення колоніального режиму ці відмінності стали набагато більш істотними.

Оголосивши в 1853 р. про анексію Нової Каледонії, Франція перетворила її на місце каторги, і аж до 1894 року, коли переселення каторжан на острів було припинено, сюди було відправлено кілька десятків тисяч каторжан (перш за все кримінальників, але частково і політичних засланців, зокрема паризьких комунарів). Багато з каторжників після відбуття терміну покарання залишилися на острові. Від цих колишніх засланців і невеликої групи вільних поселенців ведуть своє походження сучасні франкомовні жителі Нової Каледонії, які складають зараз понад третину всього населення володіння разом з островами Луайоте, і які вже відокремилися в етнокультурному відношенні від французів метрополії.

Для роботи на плантаціях і рудниках на Новій Каледонії були виявлені багатющі родовища руд нікелю і інших металів. З 90-х років XX ст. почали ввозити робітників з азіатських країн, тому в'єтнамці в даний час утворюють помітну групу в населенні острова. Незважаючи на приплив європейських і азіатських переселенців, корінні жителі Нової Каледонії і островів Луайоте досі становлять більше двох п'ятих населення. Вони розмовляють на трьох десятках мов океанійської гілки австронезійської сім'ї та належать у расовому відношенні до особливого Новокаледонського типу австралоїдної

раси. Для цього типу характерне хвилясте волосся, значний третинний волосяний покрив та порівняно високий ріст.

Новокаледонська традиційна культура мала суттєві відмінності від культури інших островів Меланезії. Так, в землеробстві Нової Каледонії широко застосовувалося штучне зрошення. Якщо в решті частини Меланезії переважають будинки прямокутного плану, то для Нової Каледонії дуже характерні круглі житла.

На противагу більшості островів Меланезії тут був розповсюджений не материнський, а батьківський рід, існувала племінна організація і навіть досить великі племінні об'єднання. Зараз від традиційної культури Нової Каледонії мало що залишилося. Навіть місцеві села сильно європеїзовані. Старий тип житла можна зустріти лише в найвіддаленіших від Нумеа, адміністративного центру володіння, куточках країни. Майже нічого не збереглося у корінних жителів і від їхнього традиційного побуту, суспільного укладу.

В даний час спостерігається процес поступової консолідації корінного населення острова в єдиний етнос. Народи Фіджі істотно змінилися за останні 100 років та етнокультурний вигляд архіпелагу Фіджі теж змінився, чисельність населення понад 600 тисяч, що лежить на стику між Меланезією і Полінезією. Як в антропологічному, так і в культурному відношенні коріне населення островів Фіджі займає проміжне положення між меланезійцями і полінезійцями. За мовою фіджійці відносяться до східноокеанійської групи океанійської гілки австронезійської сім'ї. Фіджійці стояли в порівнянні з жителями Меланезії на значно більш високому рівні суспільного і культурного розвитку і не поступалися в цьому відношенні жителям багатьох полінезійських архіпелагів.

Розвинутим були ремесла, особливо будівництво човнів. У фіджійському суспільстві мало місце майнова і соціальна нерівність, велика влада була у вождів. Існувало рабство. З'явилися досить великі територіальні об'єднання. Контакти з європейцями на перших порах форсували подальший

суспільний розвиток Фіджі і привели до створення на архіпелазі ранньокласової держави. Однак європейським і американським ділкам вдалося захопити на Фіджі кращі землі, обплутати країну кабальними боргами. А в 1874 р Фіджійська незалежність була формально ліквідована: архіпелаг став колонією Великобританії. Європейці стали створювати на Фіджі плантації, спеціалізовані у першу чергу на виробництві цукрового очерету. Так як фіджійці не бажали працювати на колонізаторів, плантатори організували з 1879 р ввезення в країну законтракованих робітників з Індії, що була тоді британською колонією. І хоча у 1916 р система контрактів була скасована, індійське населення продовжувало швидко зростати завдяки високому природному приросту.

В даний час індійці, говорять переважно на хіндустані, а також на деяких інших індоарійських та на дравідійських мовах, складають половину населення країни, помітно перевершуючи за чисельністю аборигенів-фіджійців. Більшість індійців займається вирощуванням цукрового очерету на орендованих земельних ділянках.

У господарствах фіджійцев головною культурою є кокосова пальма. Їх села продовжують багато в чому зберігати свій колишній вигляд. Живуть фіджійці частково в традиційних, круглих хатинах, споруджених з листя пандануса і іншого місцевого матеріалу, частково в будинках сучасного типу.

Багато фіджійських чоловіків продовжують носити свою традиційну одягу: поясний одяг у вигляді своєрідної спідниці, жінки ж воліють зараз одягатися по-європейськи. Збереглися на Фіджі і численні елементи колишнього суспільного устрою, зокрема вельми впливові тут традиційні вожді. Досягнення Фіджі незалежності в 1979 р. відкрило перед країною перспективу більш швидкого прогресу в різних сферах життя, проте цьому багато в чому перешкоджає тяжка спадщина колоніального минулого.

Народи Полінезії

Незважаючи на велику територіальну розпорошеність по численним, нерідко далеко віддаленим один від одного архіпелагу, все полінезійські

народи досить близькі між собою за своїм антропологічним типом, мові та традиційній культурі.

Расовий тип полінезійців вельми специфічний. Для нього характерні темно-смаглява шкіра, високий зріст, кучеряве волосся, середня ступінь розвитку третинного волосяного покриву, досить широкий ніс.

На думку ряду дослідників, полінезійці в антропологічному відношенні представляють собою контактний тип між монголоїдною та австралоїдною расами.

Полінезійські мови, як уже зазначалося, належать до східноокеанійської групи океанійської гілки австронезійської сім'ї. Всього налічується три десятка окремих полінезійських мов. Число полінезійських народів трохи більше, близько 40, так як в Полінезії різні етноси, що живуть на далеко віддалених один від одного островах, іноді говорять на різних діалектах однієї і тієї ж мови. 14 полінезійських народів живуть не в самій Полінезії, а в Меланезії і Мікронезії. Серед полінезійських етносів є п'ять порівняно великих і добре консолідованих народів: новозеландські маорі (280 тис. чоловік), Самоа (222 тис.), Тонга (94 тис.), Гавайці (120 тис.) і таїтяни (82 тис.). До моменту європейської колоніальної експансії в Полінезії був поширений особливий господарсько-культурний підтип або навіть тип, який називають острівним, або океанійським.

Основними заняттями полінезійців були, та й залишаються зараз ручне землеробство і рибальство. Головні культури, що обробляються кокосова пальма, хлібне дерево, банан, таро, ямс, батат на Новій Зеландії, гарбуз, кабачки. Найбільш поширеним традиційним землеробським знаряддям був дерев'яний кілок, який зараз витіснений покупною залізною лопатою.

На відміну від Меланезії в Полінезії землеробством займаються і чоловіки, і жінки, а на о. Тонга - навіть тільки чоловіки. З домашніх тварин колись були відомі собака місцевої породи (розводили її тільки для м'яса), свині і кури. Зараз з'явилися і інші домашні тварини, наприклад, на острові Пасхи найважливішою галуззю господарства стало вівчарство. Рибальство

всюди в Полінезії грає дуже важливу роль. Знаряддями вилову служать гачки, мережі, влаштовують полінезійці і загати, б'ють рибу списом, стріляють в неї з променя. Полювання ж має в цьому регіоні ще менше значення, ніж в Меланезії. Полінезійці - вправні ремісники. Вони виготовляють різноманітні вироби з дерева, плетуть циновки, сумки. Перш за все широко поширене виробництво Тали, більш досконалої, ніж в Меланезії, ткацтво ж зовсім відсутнє. На окремих архіпелагах раніше було відомо гончарство, але потім забуте. Металу полінезійці не знали. Знаряддя, зброя, начиння виготовлялися з каменю, кістки, зубів тварин, раковин і дерева.

Найважливішими видами зброї були палиці, списи, сокири, дерев'яні мечі, а також кам'яні сокири. Полінезійці відомі як прекрасні мореплавці. Вони перетинали водні простори, орієнтуючись за сонцем і зірками, морським течіям і постійним вітрам, на які мали чудові морехідні якості човнів різних типів (одиначних, подвійних, з одним або двома балансирами). Очевидно, вже предки полінезійців, які переселилися в другій половині 2 тисячоліття до н. е. з Фіджі на Тонга, володіли певними навичками мореплавства. Багатовікове життя на Тонга і Самоа, що складалися з розрізнених невеликих островів, необхідність поповнювати свій раціон продуктами морського рибальства сприяли ще більшому розвитку морехідного мистецтва полінезійців, що дозволило їм переселятися на далекі архіпелаги.

Населення Полінезії й досі живе переважно в селах. Раніше переважали дрібні поселення, але потім під впливом місіонерів, які прагнули з метою посилення контролю над своєю паствою зібрати її в одному місці, стала спостерігатися тенденція до укрупнення поселень. Традиційне полінезійське житло має стовпову конструкцію, прямокутну або овальну форму. Стіни будинку плетуть з листя трави, іноді ж вони відсутні, і тоді житло складається в першу чергу з масивного низько зв'язаного даху з пальмового листя або соломи. В даний час багато полінезійців живуть в будинках європейського типу, побудованих із сучасних матеріалів.

Полінезійському одяг складався з стегнах пов'язки або фартуха у чоловіків і спіднички або фартуха у жінок. Матеріалом для виготовлення одягу служила тапа, трава, циновки, рослинні волокна, іноді пташині шкурки, пір'я. Тепер такий одяг можна побачити тільки під час свят, а у буденному житті використовується дешевий покупний одяг європейського типу. Дуже поширені в Полінезії різні прикраси, причому їх носять і чоловіки, і жінки. Одне з найулюбленіших прикрас - квіти.

Соціальне розшарування зайшло в Полінезії так далеко, як ніде в інших регіонах Океанії. Майже на всіх архіпелагах виділилися спадкові вожді і пов'язана з ними еліта. Представники знаті ділилися на ранги і зазвичай були пов'язані між собою родинними узами. Вожді збирали податки з решти населення. Шляхетним належали кращі землі на островах.

Наступним соціальним прошарком були вільні громадяни, а за ними йшла група невільного населення, що включала і рабів. В цілому суспільний лад полінезійців можна охарактеризувати як станово-кастовий. Основним громадським осередком була велика патріархальна сім'я, яку вважали зазвичай власником землі. Між великими сім'ями не було рівності. Кілька сімей жили в одному селі великих сімей об'єднувалися в територіальну громаду. Остання управлялася радою, в якому вирішальну роль грали глави патріархальних сімей.

Форми власності в Полінезії різноманітні. Крім общинної власності на землю існувала також приватна власність на рухоме майно. Для полінезійських архіпелагів було характерно порівняно слабкий розвиток обміну. В цьому відношенні Полінезія істотно поступалася загальному рівню соціально-економічного розвитку Меланезії. Цікавою особливістю Полінезії є відсутність в ній родової організації.

В ході розкладання первісного суспільства в цьому регіоні рід не склався, хоча виникли замість нього великі сім'ї і носили, безумовно, патріархальний характер. Розпад первіснообщинного ладу в Полінезії прискорювався в ході військових зіткнень між вождями. В кінці XVIII-

початку XIX ст. у ряді полінезійських народів (гавайців, таїтян, тонга) стали складатися ранньокласові держави.

Традиційний громадський лад в різному ступені зберігся у різних груп полінезійців. Він абсолютно упав у гавайців, нічого не залишилося від нього у маорі і таїтян. На Тонга, Самоа і інших архіпелагах Полінезії колишні соціальні порядки в значній мірі збереглися. На противагу цьому традиційна релігія полінезійців практично скрізь відійшла в минуле, лише де-не-де можна побачити сильно змінені її залишки, пережитки. Зараз переважна більшість населення Полінезії християнізована. З напрямків християнства найбільшого поширення набув протестантизм, представлений різними течіями.

Що ж стосується колишньої полинезийской релігії, то вона досягла досить розвинених форм. Характерному для полінезійців кастовому строю відповідала ієрархія в пантеоні, де виділялися чотири верховних бога природи: Тангароа (Тангалоа, Тагалоа, Каналоа) Тані (Кане), Ронго (Лоно, Ро'о) і Ту (ку). Душі померлих вождів зараховувалися до пантеону. Значного розвитку набули космологічні уявлення. У Полінезії в своєрідній формі існувала відома нам у Меланезії віра в безособову силу мана. Найбільша мана приписувалася вождям, які часто користувалися пов'язаним з мана правом табу - накладенням заборони на будь-яку річ, що являла для них якийсь інтерес. Культ відправляли жерці, пов'язані з вождями родинними узами і користувалися великим впливом. Спектр позитивних знань полінезійців був досить широкий. Вони розрізняли зірки і планети, мали вірні уявлення про оточені їх водні простори і сусідніх архіпелагах, робили примітивні карти з паличок. Все це дозволяло полінезійцям здійснювати віддалені подорожі.

Глибиною відрізнялися і уявлення полінезійців про своє минуле: історичні перекази, генеалогію вождів і пологів. У Полінезії існували своєрідні школи з 4-5-річним навчанням, який мав становий характер. Жителі острова Пасхи створили свою писемність. На жаль, велика частина дощечок,

на яких писали полінезійці, була знищена місіонером, який побачив в місцевих ієрогліфах диявольське письмо. Це дуже ускладнює розшифровку записаних текстів.

Народна творчість у полінезійців була більш розвиненою, ніж у їхніх західних сусідів. Образотворче мистецтво представлено різьбленням по каменю в Східній Полінезії, дереву і кості. Жителі острова Пасхи перш витісували з м'якого каменю величезні статуї. Широкий розвиток отримало і музичне мистецтво. Музичні інструменти, головним чином ударні: гонг і барабан, брязкальця, тріскачки, і духові: різні труби, флейти, але є і струнні музичний лук.

Полінезійці дуже люблять пісні, особливо хорові, і танці. Перераховані форми народної творчості досить добре збереглися й донині в більшій частині сучасної Полінезії. Що ж стосується полінезійського фольклору, то він, на жаль, значною мірою забутий. Поряд з космогонічними міфами полінезійцям були відомі історичні перекази, оповіді про культурного героя Мауї і богатирів Тафакі і Рата, казки про тварин, прислів'я та приказки.

Народи Гавайських островів

Коли в 1778 р Гавайські острови були відкриті Джеймсом Куком, їх населення було близько за своїм культурним і соціальним виглядом до жителів інших островів Полінезії. В кінці XVIII ст. один з гавайських вождів Камеамеа I об'єднав під своєю владою весь архіпелаг, створивши ранньокласову державу. Однак протягом XIX ст. на острови посилювалося проникнення європейців і американців. Ними були створені великі плантації цукрової тростини і ананасів. Для забезпечення плантацій робочою силою почалося ввезення законтракованих робітників з країн Азії, спочатку з Китаю, а потім з Японії і з Філіппін, і з прилежних Португалії островів Азорських і Мадейра. Місцеве полінезійське населення, сильно страждало від жорстокої експлуатації і занесених хвороб, стало швидко вимирати, руйнування зазнала і стара культура. У 1898 р вже фактично підлеглі США Гаваї були офіційно анексовані, а в 1959 р перетворені в штат США.

В даний час етнічний і культурний вигляд Гавайських островів докорінно відрізняється від колишнього. Тут склалося багаторасове і багатонаціональне суспільство, причому жодна етнічна група не складає зараз більшості. Американці утворюють понад третини населення, японці - близько третини. Чимало також філіппінців, китайців, португальців та представників ряду інших народів. Гавайці ж складають зараз менше однієї десятої населення штату, причому переважна більшість їх - метиси, які знають гавайську мову, але частіше говорять англійською мовою і зберігають лише окремі елементи традиційної культури. Краще зберегли свою культуру японці, філіппінці і деякі інші, які живуть на Гаваях групи.

Народи Нової Зеландії

До початку європейської колонізації подвійний острів Нової Зеландії був заселений полінезійцями маорі. Хоча основні риси маорійського культури носили загальнополінезійський характер. Своєрідність природного середовища та віддаленість Нової Зеландії від інших островів Полінезії надали специфіку культурі її населення.

Для решти Полінезії типовими є кокосова пальма, хлібне дерево, банани та батат. Біднішою була Нова Зеландія, її населення розводило тільки собак. Від загальнополінезійського зразка будинків відрізнявся - маорійський будинок дуже відрізнявся: він будувався з дерева, замість тапи, яку на Новій Зеландії не було. Для виготовлення одягу маорі використовували тканину, сплетену з дикого новозеландського льону. За рівнем суспільного розвитку маорі дещо поступалися таким полінезійським народам, як таїтяни, гавайці, тонга. Хоча Нова Зеландія була відкрита А. Тасманом ще в 1642 р, вона більш ста років не відвідувалася європейцями. Лише з кінця XVIII ст. тут починають влаштовуватися перші європейські поселенці (каторжники з Австралії і матроси-дизертири з англійських кораблів).

У зв'язку із швидким розвитком текстильної промисловості в Англії британська влада організувала колонізацію Нової Зеландії з метою перетворення цієї країни у великого виробника овечої вовни. Почалося

масове захоплення земель у маорі, що викликало шалений опір корінних жителів. Незважаючи на самовіддану боротьбу, аборигени зазнали поразки. Приплив британських переселенців дуже швидко посилювався, і вже у 1858 р, за даними перепису населення, європейці перевищували за чисельністю населення маорі.

До теперішнього часу основна частина європейського населення, що представляє собою нащадків переселенців з Англії, Шотландії та Ірландії і що склалася в англоновозеландську націю, налічує приблизно 2,4 млн. чоловік, а це близько 80% всіх жителів країни. Ще 10% населення примикають до англо-новозеландців в культурному відношенні, це переселенці з Великобританії та інших англomовних країн. Корінні жителі маорі складають зараз лише 8% населення. Господарство і культура сучасних маорі помітно відрізняються від свого передколонізаційного стану.

Маорі, не чисельна група, займаються сільським господарством. Більша їх частина є робітниками, або працюють на скотарських та інших фермах, що належать англоновозеландцям, або на промислових підприємствах і в будівельних організаціях.

Зазвичай маорі виконують некваліфіковану, низькооплачувану роботу. Одягаються корінні новозеландці в даний час переважно в одяг європейського типу, суттєві інновації помітні також в їх житлах та їжі, хоча тут їх традиція (в матеріальній культурі) збереглася краще. Значно змінилася і духовна культура маорі. Зараз переважна більшість їх християни (головним чином протестанти).

Що ж стосується переважної частини етносу Нової Зеландії англоновозеландців, то їх культура близька до англошотландської, але вони все ж таки відрізняються від місцевої культури своїми особливостями. Англоновозеландці в основному мешкають в містах, хоча в Новій Зеландії немає таких великих міських центрів, як в Австралії.

Найбільш значна група міських жителів це робочі різних промислових підприємств.

Народи Мікронезії.

Мікронезія за етнічним складом набагато простіша не тільки папуасів і Меланезії, але і Полінезії: на території якої мешкає півтора десятка народів. Всі народи Мікронезії говорять на мовах австронезійської сім'ї, причому на заході поширені мови західноавстронезійської гілки, на сході - східноавстронезійської - океанійської). На західноавстронезійській мові розмовляють два народи Мікронезії - чаморро (73 тис.) і палау (15 тис.). Серед інших народів, що відносяться до мови океанійської гілки, найбільш численні народи - тунгару, або гілбертці (64 тис.), трук, маршалці (25 тис.), понапе.

Як вже зазначалося, жителі західної і східної Мікронезії істотно відрізняються один від одного не тільки в мовному, а й в культурному відношенні. Розрізняються вони і за расовою приналежністю.

Якщо на архіпелагах Східної Мікронезії можна спостерігати в різних поєднаннях змішання полінезійського і меланезійського расових типів, то в Західній Мікронезії виразно простежується південноазійський расовий елемент (в південній частині Західної Мікронезії, на островах Палау відчувається домішка меланезійської типу).

Втім, споконвічний антропологічний тип західномікронезійських народів встановити важко, так що вони змішані. Сучасні чаморро представляють собою нащадків від змішаних шлюбів між жінками давніх чаморро і іспанськими солдатами, в числі яких було чимало філіппінців і мексиканців. На час перших контактів з європейцями населення Мікронезії займалося землеробством і рибальством. Землеробство отримало найбільший розвиток в Західній Мікронезії. Чаморро - єдиний народ Океанії, обробляють рис, також у них було відомо штучне зрошення. У Західній Мікронезії вирощували ямс, таро, банани, кокосову пальму, хлібне дерево, цукрову тростину. Земля оброблялася палицею з загостреним кінцем або кам'яною мотикою. У Східній Мікронезії землеробство поступалося рибальства.

З сільськогосподарських культур особливо широкого поширення набули плодові дерева (кокосова пальма, хлібне дерево, панданус, банани), меншого значення набуло обробіток коренеплодів (таро, ямс, батату). Рибальство досягло високого ступеня досконалості. Мережі досягали 30-40 м в довжину і забезпечувалися поплавками з полін бамбука. Полювання в Мікронезії була розвинена слабо. Його об'єктами були птахи, кажани, черепахи. Полювали островітчане за допомогою списа. З домашніх тварин були відомі лише кури і собаки.

Західна і Східна Мікронезія суттєво різнилися за характером ремісничого виробництва. На Заході було відомо гончарство, в на Сході взагалі відсутнє. Натомість у Східній Мікронезії (на Каролінських островах) знали горизонтальний ткацький верстат. Будинки на Маріанських островах, Палау і Яп зводилися на кам'яних стовпах і палях. Дахи і стіни робилися з пальмового листя. Житло на Каролінських, Маршалових островаї та Гілберта представляло собою чотирикутну забудову з двосхилим дахом і без стін. Іноді будинок знаті споруджувався на кам'яному фундаменті. Як засіб пересування використовувалися човни (зазвичай подвійні або з балансиром). Одяг всюди був мінімальним. Чоловіки носили пов'язки на стегнах, жінки - спіднички з трави або розрізаних листів. На деяких островах заміжні жінки обгортали стегна шматками листя. Подекуди одяг повністю був відсутній. В їжу йшли риба, плоди вирощуваних рослин, рідше - кури і собаки, а також здобуті на полюванні кажани, птиці і черепахи.

Для Мікронезії був характерний первіснообщинний лад, який перебував на стадії розкладання. Населення поділялося на стани, між якими стояли непереборні соціальні бар'єри. На деяких островах, наприклад на Яп, представники вищих і нижчих станів не мали навіть не спілкувалися, знатні не могли приймати їжу, яку готували в одному горщику з їжею бідного населення.

На деяких острівних групах за своїм соціальним становищем відрізнялися села і округа. Населення розташоване на схід від островів Яп,

знаходилося від останніх в диспотичній залежності. Разом з тим на більшості архіпелагів продовжував зберігатися материнський рід. На островах Палау і Яп існували чоловічі і жіночі союзи. Шлюб був переважно парним, жінка займала в сім'ї та суспільстві в більшості випадків високе положення.

Основним господарським осередком була велика сім'я, а найбільшою соціальною одиницею рід. Лише на островах Яп і Маршалових виникли більші об'єднання. Між окремими островами спостерігався обмін, який призвів до появи своєрідних грошей: раковин, бус і т. п.

Особливо широку популярність здобули величезні кам'яні диски з просверленими отворами, що вважалися на островах Яп загальним еквівалентом при обміні. Традиційна релігія населення Мікронезії погано вивчена. Населення вірило в культ предків та культ мертвих, існувала віра в душу і духів, деякі елементи шаманізму. Мікронезійської фольклор за рівнем свого розвитку займав проміжне положення між полінезійським і меланезійським. Широке поширення отримали розповіді про міфічних героїв, казки про злих духів і дурних велетнів-людоджерів. Населення островів Палау створило своєрідну піктографічну писемність. В даний час від колишньої культури в Західній Мікронезії, і особливо на Маріанських островах, майже нічого не залишилося. На Маріанських островах панує іспанська колоніальна культура, яка поширена також в більшості країн Латинської Америки. На неї зробили деякий вплив культури пізніших господарів цього архіпелагу (США, Німеччини, Японії). Землеробство досі носить підсічно-вогневий характер, однак поля обробляються за допомогою старовинного плуга, в який упрягаються воли або буйволи.

Сучасні чаморро вирощують на своїх полях в якості основної культури кукурудзу. Земля знаходиться в приватній власності окремих сімей. З домашніх тварин розводять велику рогату худобу (в тому числі буйволів), свиней, курей. Одяг сучасних чаморро - європейського типу, традиційні елементи в їжі, начинні, в житлах практично не збереглися. Будинки стали споруджуватися з оцинкованого заліза, хоча, як і раніше, ставляться на

стовпах висотою 0,5-1 м. Колишні суспільні підвалини замінені капіталістичними відносинами, залишилися в минулому старовинні звичаї і традиції. За релігійної приналежністю переважна більшість чаморро проповідують католицизм. У той же час мова древніх чаморро, збагачена запозиченнями з іспанської та продовжує панувати в побуті островітян.

Особливо великої культурної трансформації зазнав найбільший з Маріанських островів Гуам, що став в кінці XIX ст. володінням США, а пізніше перетворений в американську військово-морську базу. Поряд з чаморро на цій території проживає кілька десятків тисяч американців, а також велика група філіппінців, ввезених на острів за контрактом. Сильно змінилося і культурне обличчя островів Палау. Проте традиційні елементи на цьому архіпелазі все ж виражені значно сильніше, ніж на Маріанських островах.

На противагу Західній Мікронезії культура Східної частини Мікронезії залишилася в своїй основі традиційною. Це стосується і матеріальної культури (особливо таких її елементів, як житло і їжа), і громадського побуту, і духовної культури (фольклору, пісень, танців, в меншій мірі - релігії).

Особливе становище займають в даний час в Мікронезії острів Науру і острова Яп. На острові Науру, де основою господарства став організований на базі сучасної технології видобуток фосфоритів, від місцевої культури майже нічого не залишилося і побут аборигенів повністю європеїзований. На островах Яп, навпаки, традиція тримається надзвичайно стійко. Землеробство і рибальство зберігають свій колишній характер. Правда, з'явилися нові культури (маніока, какао-боби і ін..) При обробці землі використовуються залізні знаряддя праці. Більшість будинків споруджуються на кам'яному фундаменті, а стіни і дах робляться зазвичай з пальмового листя. Будинки нового типу зустрічаються рідко. Чоловіки, як і за давніх часів, одяг носять на стегнах, жінки - спіднички з трави і розрізаних листів. В якості прикраси продовжує застосовуватися татуювання. У повній недоторканності

залишився старий суспільний лад. Населення як і раніше ділиться на різні стани. Вожді користуються великою владою. На островах в обігу продовжують залишатися місцеві гроші. На островах Яп міцно тримаються місцеві вірування, хоча велика частина населення християне, які сповідують католицизм. Найбільш освічені, передові мікронезійці, дбайливо ставлячись до культурної спадщини своїх предків, в той же час прекрасно розуміють необхідність і користь певних змін, прогресивного суспільного розвитку. Вони усвідомлюють, що справжній прогрес на їх рідній землі можливий лише після досягнення нею незалежності.

ТЕМА 6. НАРОДИ ЗАХІДНОЇ АЗІЇ

Характеристика Зарубіжної Азії

Зарубіжна Азія займає частину Євразійського континенту і надзвичайно різноманітна за природно-географічними умовами, етнічним складом населення та історичним минулим. Вона поділяється на Західну (або Передню), Південну, Південно-Східну, Східну і Центральну Азію. Майже три чверті її площі складають найвищі гірські хребти Гімалаїв, Каракоруму, високі плоскогір'я і тільки четверту частину її території займають рівнини і низовини.

Велика частина Зарубіжної Азії розташована в зоні тропіків, вологих і сухих субтропіків, і лише північні її області лежать в зоні помірно-континентального клімату. Великі долини зрошуються водами Тигру і Євфрату, Інду, Гангу, Брахмапутри, Іраваді, Солуена, Меконгу, Янцзі, Хуанхе і багатьох інших річок. Значні за площею області на заході і півночі Зарубіжної Азії являють собою піщані, глинисті або кам'янисті пустелі. Це пустелі Аравійського півострова, Центрально-Іранське нагір'я, Гобі, Такламакан і ін.

Зарубіжна Азія дуже багата на корисні копалини. Різноманітні її флора і фауна. Населення регіону перевищує 2,2 млрд. чоловік, проте розташовується воно дуже нерівномірно: густо заселені родючі зрошувальні

долини великих річок, узбережжя морів і озер, мало заселеними залишаються області тропічних лісів, високогір'я, пустелі.

Населення Зарубіжної Азії здебільшого мешкає в сільських місцевостях, але в багатьох країнах спостерігається швидке зростання міського населення. Виключно складними є етногенез і етнічна історія народів Зарубіжної Азії, їх етнічний склад, мовна та антропологічна належність.

Існує припущення, що в деяких тропічних областях Зарубіжної Азії проходили початкові етапи антропогенезу, про що, зокрема, можуть свідчити кісткові залишки рамапітека, виявлені в Південній Азії, знахідки залишків пітекантропа, найдавнішого представника викопної людини *Homo erectus*, що жив близько одного мільйона років тому на Яві. Майже у всіх частинах Азії виявлено значну кількість палеоантропологічних і археологічних знахідок, що відносяться до різних етапів раннього палеоліту і більш пізнього часу, коли склалася людина сучасного виду. В кінці мезоліту в деяких субтропічних передгірних областях Азії були одомашнені перші на землі рослини і тварини, що мало величезне значення для подальшої історії людства. Первинні центри одомашнення рослин і тварин знаходилися в Західній Азії, на південному заході Середньої а, можливо, в Південно-Східній Азії.

У 10-9 тисячоліттях до н. е. в цих центрах стало виникати комплексне господарство, що поєднувало в собі традиційні заняття: полювання, рибальство, збиральництво і розведення рослин і тварин.

Поступово землеробство і тваринництво ставали пануючими видами господарської діяльності, і в 8-5 тисячоліттях до н. е., в ході так званої «неолітичної революції» складаються культури ранніх хліборобів. Спочатку вони з'являються в Західній, потім в Середній, Південній і Південно-Східній, а пізніше в Східній Азії.

Бурхливому процесу розвитку продуктивних сил сприяли введення зрошуваного землеробства, винахід керамічного виробництва, металургії.

Складаються міста, ремісничі центри, розширюється торгівля. Нарешті, на рубежі IV і III тисячоліть до н. е. виникає одне з найдавніших в історії класових товариств - держава шумерів. Розвивається плужне землеробство, садівництво, ткацьке виробництво, з'являються писемність, гроші. Швидко зростає майнове і соціальне розшарування. Незабаром після Шумеру в Зарубіжній Азії виникають інші держави. Значно пізніше, в II-I тисячоліттях до н. е. складається класове суспільство в Східній і Південно-Східній Азії.

У посушливих степових, пустельних і передгірських областях Азії з давніх-давен існувало комплексне господарство, котре включало привласнючі і виробничі галузі. До кінця II тисячоліття до н. е. все більшого поширення там стало отримувати кочове тваринницьке господарство. На початку I тисячоліття до н. е. в цих місцях внаслідок різних соціально-економічних і природно-кліматичних причин виникає кочове і напівкочове скотарство. Одночасно в багатьох тропічних, географічно ізольованих областях Зарубіжної Азії, на периферії класових товариств продовжували мешкати племена мисливців, рибалок і збирачів, які зберігали первіснообщинний лад. Поступово і вони переходили до землеробства і втягувалися в більш розвинені соціально-економічні відносини. Але і в наші дні ще зберігаються, головним чином в Південно-Східній Азії, невеликі групи населення, які стоять на різних шаблях розкладання первіснообщинних відносин.

Саме несприятливий вплив на соціально-економічний і культурний розвиток народів Зарубіжної Азії вплинули колоніальні захоплення, встановлення колоніальної і полукolonіальної залежності. Виняткова складність етнічного складу населення Зарубіжної Азії пояснюється різними історичними причинами. До їх числа відносяться численні міграції, великі завоюницькі походи та інші події, що мали наслідком етнічні змішання і переміщення великих груп населення.

Серед народів Зарубіжної Азії можна зустріти представників усіх великих людських рас. При цьому чисельно переважають монголоїди і

європеїди. Багато змішаних, контактних і реліктових груп. Є групи папуасів, меланезійців, малорослих пігмеїв-Негріто, австралоїдів (або ведов-австралоїдів). Настільки ж складна картина мовного складу. У Зарубіжній Азії поширені великі мовні сім'ї, на яких говорять десятки і сотні мільйонів людей (наприклад, тибетсько-китайська, індоєвропейська, семіто-хамітська, алтайська, австронезійська і ін.), існують дрібні мовні сім'ї та окремі ізольовані мови.

Внаслідок значного природно-кліматичного різноманіття Зарубіжної Азії та особливостей історичного і соціально-економічного розвитку, серед її населення склалися різноманітні господарсько-культурні типи, що відносяться як до виробничого, так і привласнюючого типу господарства. Це господарсько-культурні типи бродячих мисливців, рибалок, збирачів; примітивних мотичних хліборобів; мотичні хлібороби, які використовують штучне зрошування; кочових і напівкочових скотарів; плужних іригаційних землеробів. Крім того, є ряд змішаних і перехідних господарсько-культурних типів. В даний час все більше число народів Зарубіжної Азії, які завоювали національну, політичну і економічну незалежність, йдуть по шляху індустріально-аграрного розвитку.

Народи Західної (Передньої) Азії

Народи Західної Азії Західна, або Передня Азія, являє собою велику область Євразійського континенту площею понад 6 млн км² з населенням близько 140 млн. чоловік. Географічно вона включає півострів Малу Азію, Месопотамію, Левант, Аравійський півострів і Іранське нагір'я.

Загальна риса природи Передньої Азії - панування посушливих, аридних ландшафтів з широким розповсюдженням, особливо на півдні, пустель і напівпустель. Тільки на узбережжі Середземного, Чорного і Каспійського морів, на південному заході Аравійського півострова, а також в деяких передгірських місцевостях клімат більш вологий, субтропічний. З великих річок в Західній Азії протікають Тигр і Євфрат, що зрошують алювіальні долини Месопотамії. Інші річки порівняно невеликі. Рівнини і

гори Передньої Азії колись були вкриті густими лісами, де водилися великі звірі: слони, леви, тигри, носороги, різноманітні копитні.

Велика частина лісів була винищена, що призвело до зникнення великих тварин. На території Західної Азії розташований ряд держав: Турецька Республіка (44 млн. чоловік), Ісламська Республіка Іран (35,8 млн.), Демократична Республіка Афганістан (15,5 млн.), Іракська Республіка (12,2 млн.), Сирійська Арабська Республіка (8,9 млн.), Королівство Саудівська Аравія (8,8 млн.), Єменська Арабська Республіка (6,9 млн.), Держава Ізраїль (3,7 млн.), Ліванська Республіка (3 млн.), Йорданське Хашимітське Королівство (2,2 млн.), Народна Демократична Республіка Ємен (1,9 млн.), Султанат Оман (бл. 800 тис.), Об'єднані Арабські Емірати (910 тис.), Держава Бахрейн (320 тис.), держава Кувейт (св. 1,3 млн.), держава Катар (бл. 250 тис.) і Республіка Кіпр (620 тис.).

Етногенез та етнічна історія.

У науці ще не вирішене питання, чи входили області Західної Азії в ареал, де проходили початкові етапи антропогенезу. Разом з тим на території цієї області широко представлені пам'ятники епохи раннього палеоліту, особливо в Східному Середземномор'ї.

В гротах Табун, Схул, Барадей та інших виявлені кістки і знаряддя палеоантропів. Існує гіпотеза, що в Передній Азії на рубежах раннього і пізнього палеоліту відбувалося формування людини сучасного виду. Це припущення ґрунтується на дослідженні копалин кісткових останків, в яких можна знайти поєднання неандерталоїдні і сапієнтні антропологічні ознаки.

Висновки про перетворення в Передній Азії неандертальців в людей сучасного виду не безперечні, що не виключає, однак, можливості формування *Homo sapiens* в даному регіоні. В епоху мезоліту в Східному Середземномор'ї складається натуфійська культура, а на північ від неї зарзійська, типологічно близька балханській культурі Західної Туркменії.

Судячи з археологічних даних, за часів мезоліту в цих областях почалося одомашнювання рослин і приручення тварин, які завершилися на

останніх етапах цієї епохи, в X-IX тисячоліттях до н. е., domestикації перших тварин (кози і вівці) і появою культурних злакових рослин.

Етнічний склад населення Західної Азії в цей час встановити поки неможливо. Вчені стверджують, що антропологічно воно було європеїдним. Перші свідчення про етнічний склад Передньої Азії з'являються на рубежі IV і III тисячоліть до н. е., коли шумери створили в Південній Месопотамії найдавнішу державу і винайшли клинопис. Мова шумерів не належала ні до однієї відомої мовної сім'ї і разом з деякими іншими стародавніми мовами включається в умовну «каспійську» групу.

Слід підкреслити, що етнічний і мовний склад Передньої Азії як в давнину, так і в наступні епохи був дуже строкатим. Поряд з народами «каспійської» групи в Західній Азії жили також семітомовні народи, про що свідчать пам'ятки писемності середини III тисячоліття до н. е., залишені народом Аккад. Разом з іншими народами Дворіччя Аккади створили Вавилонську цивілізацію. Представники інших народів, вже на той час мали писемність, це: фінікіяне - творці першого відомого алфавіту, який став основою більшості древніх і сучасних алфавітів (арабського, грецького, латинського, російського і ін.) Стародавні євреї, на мові яких написана Біблія; арамеї, мова яких була настільки розповсюдженою, що її називали «східною латиною» (в кінці I тисячоліття до н. е. вона витіснила ряд розмовних мов Східного Середземномор'я, в тому числі давньоєврейську). Встановлено, що в IV-III тисячоліттях до н. е. на заході Передньої Азії існувало принаймні два європеїдні антропологічні типи. Як вважають, один був поширений серед шумерів, інший серед семітомовного населення.

У II тисячолітті до н. е. тривало розселення семітомовних народів. Ханаанеяни, арамеї заселили області на північний захід від Дворіччя. За Аравійським півостровом розселилися предки арабів.

До середини II тисячоліття до н. е. відносяться перші пам'ятники клинописної і ієрогліфічної писемності, які засвідчили появу в Передній Азії народів, які говорили на індоевропейських мовах і створили Хетське царство.

У IX ст. до н. е. в областях Вірменського нагір'я і Південного Закавказзя виникла держава Урарту, а до VII ст. до н. е. відноситься формування вірменського народу. Вірмени створили свою державу, яка проіснувала близько тисячі років.

У I тисячолітті до н. е. в областях, де розселялися народи, що говорили головним чином на індоєвропейських мовах, виникли потужні деспотичні держави Мідія, Персія, пізніше Бактрія і Парфія. При цьому відбувалися різноманітні складні етнічні процеси, склалися різні мовні та етнічні спільності. В ході цих взаємодій в античну епоху і в середньовіччя з народів, що населяли ці області, сформувалася велика частина етнічних груп, що говорять на мовах західноіранської гілки та мешкають сьогодні в Ірані, Афганістані, в прикордонних північних областях Іраку та на території Східної Туреччини.

Істотний вплив на етнічні та ще більшою мірою на культурні процеси в Західній Азії надали арабські завоювання VII- VIII ст. До VIII ст. араби підпорядкували собі більшу частину населення Передньої Азії, при цьому вони змішувалися з підкореними народами Месопотамії, Левану і інших країн. Утворювалися нові етнічні спільності, йшло формування сучасних арабських народів. Широкого поширення набула літературна арабська мова та писемність на основі арабського алфавіту.

Важливим наслідком арабських завоювань була поступова ісламізація населення в підкорених країнах. Відвідування арабів приводили до витіснення деяких груп населення з місць їх проживання, що призводило до складання нових етнічних груп. Великий вплив на етнічний склад Передньої Азії надали переселення із Середньої Азії тюркських народів, що почалися в X ст. і тривали в наступні століття. Особливо великі були наслідки походів тюрків-сельджуків, які підкорили в XI ст. народи Малої Азії і деякі суміжні області Закавказзя. Проникнення тюрків в Західну Азію тривало і в XII ст., і в період монгольського нашествия. В результаті наступних етнічних процесів сформувалися такі народи, як турки, азербайджанці та ін. Самі монголи не

зробили істотного впливу на мовний і антропологічний склад, а також на культуру народів Передньої Азії, але внаслідок переміщування і змішування населення мало великі етнічні наслідки. Багато народів остаточно склалися у після монгольську добу.

Важливі етнічні процеси розгорталися і в наступні епохи. Так, в XVII ст. насильно було переселено в Іран деяке число грузин і вірмен. У XVII та XIX ст. уряд Ірану і Туреччини неодноразово переселяли зі стратегічних міркувань ряд курдських племен в Хоросан, Південу Туркменію, Центральну Анатолію та на південь Туреччини. У 1915 р. турецький уряд спровокував різанину вірменів і айсорі. Наслідком геноциду було знищено сотні тисяч вірмен, 1,5 млн. вірмен було вигнано зі своєї етнічної батьківщини.

Народи Західної Азії ставилися в давнину і раннє середньовіччя до числа найбільш розвинених в соціально-економічному, а також культурному відношенні: вони першими здійснили «неолітичну революцію», одночасно з мешканцями Єгипту створили найдавнішу в світі цивілізацію. Однак, внаслідок складних внутрішніх і зовнішніх причин, вони стали швидко відставати від Європи, а потім і Північної Америки. Західна Азія уникнула, за винятком окремих областей на Аравійському півострові, прямої європейської колонізації.

Імперіалістичний політичний і економічний гніт в поєднанні з відсталим феодальним розвитком привів до того, що країни Передньої Азії перетворилися на напівколонії.

В результаті національно-визвольної боротьби, що посилювалася під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції, народи Західної Азії добилися незалежності. Однак в їх соціально-економічних відносинах і культурі ще помітно деяке відставання

Сучасний етнічний склад.

У Західній Азії поширене значне число мов. Вони відносяться до різних гілок трьох мовних сімей: індоєвропейської, семітохамітської та

алтайської. До іранської гілки входять мови фарсі, пушту, таджицький, курдський, лурський, бахтіарський, балучі таїн. Крім того, поширені новогрецька, вірменська, албанська мови. Зустрічаються невеликі групи населення, що говорять на індійських мовах.

Серед семітських мов найбільш численна їх південна гілка, представлена арабською літературною мовою і багатьма арабськими говорами і діалектами. На мовах інших семітських гілок розмовляють новоасирійці, євреї та деякі групи населення Сирії, Лівану та інших країн.

Алтайська сім'я представлена кількома тюркськими мовами, що входять в різні гілки: турецькою, азербайджанською, татарською, туркменською, гагаузькою, афшарською та ін. Вихідці з Кавказу говорять на різних кавказьких мовах. За антропологічною ознакою майже все населення Західної Азії належить до різних расових типів великої європеїдної раси.

На Аравійському півострові зустрічаються негроїди - вихідці з Африки. На півдні півострова у деяких груп арабського населення помітна негроїдна домішка.

Монголоїди - хазарейці Афганістану.

Невелика монголоїдна домішка є у деяких груп тюркомовного населення. Сучасний етнічний склад майже всіх країн Передньої Азії складний, і велика їх частина багатонаціональна. З відомими труднощами пов'язане встановлення етнічного складу Туреччини, так як в країні проводиться активна асиміляційна політика, і багато етнічних груп зараховуються до турків. До цієї групи належить своєрідна етнографічна група кочовиків в минулому юрюків.

У Туреччині живе понад 4 млн. курдів, а також азербайджанці, туркмени, араби, татари, грузини, греки, албанці, євреї, вірмени, черкеси, лази, невелика група росіян-старовірів, які оселилися в Туреччині в XVIII ст. Сучасні етнічні процеси в Туреччині характеризуються перш за все злиттям національних меншин з турками.

Офіційна писемність з 1928 р латинська. Ще більш складний етнічний склад Ірану. За даними першого загального перепису 1956 року, менш як половина її населення складали перси, що говорять на фарсі. Решта - понад 80 народів-говорять «місцевими мовами». Це близько 4 млн. Азербайджанців, близько 400 тис туркменів, понад 300 тис. Каш-Кайц, Афшари, курди, гілянці, мазендаранці (три останніх етноса налічує кожен більш ніж 1 млн. чоловік), лури, бахтіари, белуджі.

Крім того, в Ірані живуть вірмени, євреї, айсорі і багато інших невеликих груп населення. В останні десятиліття в Ірані розгортаються великі етнічні процеси, в ході яких відбувається оформлення нових націй (азербайджанці, можливо гілянці і мазендаранці). Відбувається консолідація дрібних етнічних груп в більш великі. В Ірані прийнята офіційна писемність на основі арабського алфавіту.

Багатонаціональне населення Афганістану. Більше половини його - пуштуни. Велика кількість таджиків (крім так званих «рівнинних таджиків», які розмовляють мовою західноіранської гілки, на Памірі розселені «гірські таджики», мова яких відноситься до східно-іранської гілки).

В Афганістані мешкають також туркмени, узбеки, белуджі, нуристанці, більше 1 млн. хазарійців, які розмовляють мовою фарсі, євреї та ін. В ході сучасних етнічних процесів йде консолідації великих народів, зокрема пуштунів і таджиків, а також інших груп населення. Важливою проблемою, що залишилася від колоніальної епохи, є поділ пуштунів між Афганістаном і Пакистаном.

Поряд з основним офіційною мовою країни пушту, другим за значенням мовою є фарсі, який набуває все більшого поширення. Писемність - на основі арабського алфавіту. Населення арабських країн більш однорідно в етнічному відношенні, хоча і в деяких з них національні меншини досить численні. Крім арабів в багатьох країнах живуть курди, перси, індійці, вихідці з Африки, айсорі, туркмени, белуджі, євреї, нащадки середньовічних

вихідців з Європи - левантинці. Офіційна мова і писемність - арабські. Існує єдина арабська літературна мова і значне число її діалектів та говірок.

Населення Ізраїлю полягає головним чином з євреїв, як місцевих мешканців, так і вихідців з різних країн Африки, Азії, Європи і Америки. В Ізраїлі мешкає також значне число арабів, що піддаються гонінням і дискримінації з боку правлячої сіоністської верхівки. Офіційна мова - іврит. Писемність на основі староеврейського алфавіту.

Господарство

Переважає більшість населення Передньої Азії зайнято в сільському господарстві. Країни Західної Азії переважно аграрні і, за окремими винятками, промисловість в них тільки розвивається.

Разом з тим у багатьох областях цього регіону є значні запаси нафти, що накладає певний відбиток на їхній економічний розвиток. Довгий час велика частина країн Західної Азії були головним чином постачальниками сировини і продовольчих товарів, а також ринком збуту для імперіалістичних держав. У даному разі це положення зберігається і в наші дні, але в останні десятиліття багато зроблено в області розвитку національної промисловості.

Ряд країн Передньої Азії ще залежні від імперіалістичних держав і монополій в області економіки та політики. В першу чергу, це стосується Ізраїлю та деяких держав. У Передній Азії переважають два господарсько-культурні типи господарства: плужне землеробство і кочове скотарство. Є також різні проміжні типи та підтипи. Землеробство в країнах Західної Азії має багато спільних рис, так як в умовах жаркого клімату, нестачі природних опадів воно ведеться головним чином в зрошувальній формі.

Однак внаслідок відмінностей у природних умовах існує кілька різновидів іригаційного господарства. В областях, зрошуваних великими і середніми річками, поля огорожують складною системою іригаційних споруд з гребель, дамб, магістральних і другорядних каналів. Підтримка їх в робочому стані вимагає величезної праці з очищення водних артерій від мулу, ремонту іригаційних пристроїв.

Для регулярного зрошення полів вироблена складна система розподілу води. Мінеральні і органічні частки, які присутні у великій кількості води річок природним чином удобрюють поля при іригації, підвищуючи тим самим врожаї. Поля зрошуються при цьому двома способами: самопливом, коли ріллі, городи і сади лежать нижче рівня річки, і перекачуванням води, коли рівень води нижче оброблюваних полів. В останньому випадку зрошення вимагає значних коштів і сил. Далеко не скрізь існують складні іригаційні системи у вигляді водосховищ, гребель і т. п., що забезпечують підйом води. У багатьох місцях діють ще старовинні малоефективні пристосування у вигляді водопідйомних коліс, що приводяться до руху механізмами або тягловою силою тварин. Недостатня увага влади до очищення каналів, розширення посівних площ, що збільшує витрату води, призводять до того, що самопливне зрошення стає в окремих місцях неможливим і доводиться влаштовувати водопідіймальні споруди. З дрібних річок і струмків вода виводиться зазвичай безпосередньо на поля, внаслідок чого не потрібні складні іригаційні споруди. Однак рівень води в невеликих річках зазвичай не постійний і сильно коливається в залежності від дощів або посухи, що створює великі труднощі для землеробства.

Розглянуті види іригаційного господарства поширені в алювіальних долинах і передгірській смузі Східного Середземномор'я, в Месопотамії, Туреччини, Ірані та Афганістані. У багатьох передгірських місцевостях Афганістану, Ірану та Туреччини, де немає річок і струмків, практикується так зване «кярізне» зрошення. Кяризи представляють собою системи водозбірних галерей, за якими виводяться на денну поверхню підґрунтові води.

При будівництві Кяризи копають ланцюг колодязів, віддалених один від одного на кілька десятків метрів. Колодязі з'єднуються між собою підземної водозабірною галереєю. Найглибший колодязь-верхній на схилі. Кожен наступний колодязь дрібніше і врешті-решт вода виходить на рівнину у вигляді струмка. Довжина кяризів досягає 5-6 км і більше. Спорудження

кяризів вимагає багато сил і коштів, вони потребують періодичного очищення і ремонту. Зате вони дозволяють зрошувати родючі, але безводні землі і забезпечують стійке надходження води. Багато кяризнних систем справно діють століттями. У пустельних і посушливих місцевостях невеликі поля зрошуються з штучних водойм, в яких накопичується дощова або тала снігова вода, а також з колодязів. Але колодязною водою можна окропити тільки маленькі ділянки. При цьому воду дістають з колодязів за допомогою верблюдів, коней, в наш час - автомобілями, шкіряними (а тепер і гумовими) цебрами і пускають її по дерев'яним лоткам у поле.

У деяких країнах Передньої Азії, особливо в Ірані і Афганістані, в горах має місце «богарне» землеробство, при якому поля не поливають, розраховуючи на природне зволоження дощем. Якщо дощі не випадають або їх мало, то посіви дають незначний урожай або гинуть. але при сприятливих умовах один раз в декілька років богарні посіви дають на гірських цілинних землях високі врожаї. У країнах Західної Азії вирощуються різні сільськогосподарські культури.

У більшій частині арабських країн головними є пшениця, ячмінь, фінікова пальма, в окремих місцевостях технічні культури, рис, цитрусові і городні, в Ємені кава. У субтропічних районах Східного Середземномор'я розводять яблука, виноград, цитрусові, фініки та інші культури.

У Туреччині, Ірані, Афганістані поряд із зерновими вирощують багато бавовни, винограду, тютюну, плодових дерев. В Ірані сіють високоякісні сорти рису. Є плантації опійного маку. Сучасні механізовані землеробські знаряддя мають тільки окремі, найбільш заможні господарства. Інше населення використовує найпримітивніші знаряддя, відомі в Передній Азії ще з глибокої давнини. Землю обробляють дерев'яним плугом з залізним сошником. Городини і сади скопують мотиками та лопатами. Ще недавно в глухих місцевостях зустрічалися сохи з кривою гілки з суком, на який надівається сошник. Боронують найпростішими пристосуваннями: дошками із залізними або дерев'яними зубами, пов'язаними сучкуватими гілками. Як

тяглова силу використовують волів, рідше - інших тварин. Урожай забирається вручну за допомогою серпів або ножів. Молотять або б'ючи по снопах дошками, засіяними гострими зубами, або проганяючи по снопах тварин. У багатьох місцях зерно ще розмелюють на ручних млинах. Хлібороби розводять різних домашніх тварин як тяглову силу, так і на м'ясо, для отримання молока і вовни. Велика частина селян тримають волів, кіз, овець, ослів, птицю. Коней мають тільки заможні господарі. Використовують їх головним чином як тяглову силу. Верблюдів розводять деякі групи хліборобів на Аравійському півострові, рідше в Туреччині, Ірані та Афганістані. Тваринництво ведеться хліборобами в стійловій і відгінній формах. У зв'язку з цим у багатьох гірських або прикордонних з пустелею місцевостях поширений напівосілий господарсько-культурний тип. У пустелях, напівпустелях і горах Західної Азії поширений кочівницький господарсько-культурний тип, що включає кочове, напівкочове і полуосіле скотарство. Кочове скотарство включає різні підсобні види занять: примітивне мотичне землеробство, караванну торгівлю, в минулому збройні набіги та грабежі.

Кочовим, напівкочовим і відгінним скотарством займаються в Передній Азії частина арабів, пуштунів, курдів, белуджів, деякі племена Ірану і Афганістану, напівкочові тюрки-юрюки, туркмени. Кочування ведеться в різних формах: «меридіональною», «вертикальною», «стаціонарною». При кочовому «меридіональному» скотарстві сезонні пересування отар відбувається в меридіональному напрямку, іноді на значні відстані.

Так, деякі групи арабів-бедуїнів здійснюють в рік кочування на 2-2,5 тис. км. Літні сезонні пасовища розташовуються в північних областях, біля колодязів або інших джерел водопостачання, іноді на кордонах оазисів. В зимку перекочують на південь, на пустельні пасовища з зеленою травою, де в ямах тримаються талі і дощові води. Основних сезонних перекочівель зазвичай буває чотири (річна, осіння, зимова, весняна). Бедуїни Аравії

розводять головним чином одnogорбих верблюдів-дромедарів і в невеликій кількості породистих скакунів. Верблюди використовуються під верх, під в'юк, від них отримують молоко і шерсть. М'ясо верблюдів араби не їдять. На початку XX ст.. бедуїнське скотарство різко пішло на спад через розвиток сучасних засобів інформації, що витіснили караванну торгівлю, яка приносила бедуїнам непоганий дохід, а також внаслідок політики уряду ряду арабських країн, насильно переводять кочівників на осілий спосіб життя.

Меріодинальне кочування поширене також у напівкочівників Аравійського півострова і скотарів інших країн Передньої Азії: частини курдів, пуштунів, белуджів і ін. Але кочують вони на порівняно недалеко відстані і розводять дрібну рогату худобу, верблюдів, коней. У гірських областях Ірану, Афганістану та деяких інших країн ведеться кочове і напівкочове «вертикальне» скотарське господарство. Цей вид кочування полягає в тому, що літо скотарі проводять на альпійських пасовищах, а взимку спускаються в укритті від холодних вітрів полонини.

У туркменів і деяких інших груп скотарів практикується «стаціонарне» кочування, при якому сезонні перекочівлі дуже невеликі: від декількох до десятків кілометрів. Проте і цей вид скотарства відноситься до кочівництва, так як основні засоби існування доставляє розведення тварин в умовах випасу на сезонних пасовищах. За винятком кочових бедуїнів Центральної Аравії всі інші кочівники і напівкочівники займаються в більших чи менших розмірах найпростішим землеробством на невеликих полях і городах. У напівкочівників нерідко частина родини займається кочуванням з худобою, а частина проводить землеробський сезон - кілька місяців в році - близько своїх посівів, де вони ведуть полукочоле життя. Для напівкочового скотарства характерно також, що тільки заможні господарства, які мають достатню кількість транспортних тварин, мають можливість кочувати на значні відстані в пошуках кращих пасовищ. З ними рухається частина найбільш бідного населення, яка працює на заможного господаря і користується

за це їх транспортними тваринами. Інше населення кочує на менші відстані. В іншому великої різниці між кочовим і напівкочовим господарством немає.

Деяке поширення в Передній Азії має полукочове скотарство. При цій формі господарства, як і при стійловому кочовому утриманні тварин, розділяються не тільки дрібні, але і велика рогата худоба, верблюди, коні, нерідко для продажу землеробському населенню.

Своєрідна форма напівкочового скотарства, пов'язана з розведенням ангорських кіз, яка розповсюджена у деяких груп населення Туреччини. Свиней, як правило, населення Передньої Азії внаслідок релігійних заборон не розводить. Високий розвиток і стародавні традиції мають в Передній Азії ремесла і домашні виробництва.

Ще в давні часи славилися там майстра по виплавці і обробці металів, була винайдена знаменита збройова дамаська сталь. Цінуються високохудожні ювелірні вироби з дорогоцінних металів і каменів. Особливо улюбленими є прикраси з бірюзою і червоними каменями (рубінами, сердоліками).

Великої досконалості досягли різьбярі по каменю, кістки, дорогим сортам дерева. У Західній Азії виробляються кращі в світі килими. Особливо славляться вироби іранських, турецьких, туркменських майстрів. Килими ткуться з вовни, а найдорожчі екземпляри виробляються з добавкою шовкових і бавовняних ниток, що надає виробам особливу красу. У давнину вироблялися шовкові ворсисті килими. Багато тисяч років налічують традиції виготовлення гончарного посуду. У минулому великого поширення мало ткацтво. Зараз цей вид ремесла майже зник, і тільки у віддалених сільських місцевостях жінки подекуди ще самі ткуть вовняні, шовкові і бавовняні тканини для національних костюмів. Кочівники виробляють овчину, каракуль, клеять кошми.

В останнє сторіччя ремесла і домашні виробництва неухильно скорочувалися та витісняються фабричними виробами. Однак в наші дні у

зв'язку з широким розвитком туризму і попитом на сувеніри і етнографічні предмети знову розквітають традиційні народні промисли.

Матеріальна культура. Населення Західної Азії мешкає головним чином в сільських поселеннях. Число міст порівняно невелике, хоча в останні десятиліття спостерігається помітне їх зростання. Зовнішність поселень значно відрізняється в залежності від природних умов і місцевих традицій.

У Туреччині поселення тяжіють до морського узбережжя і тягнуться по долинах, в Ірані переважають в передгір'ях і по долинах річок, в Афганістані зосереджуються в гірських долинах, на Аравійському півострові розташовуються на рівнинах і в горах. Поселення землеробів Передньої Азії зазвичай великі, купчасті в плані, з безладною забудовою кварталів. Невеликі поселення зустрічаються в гірській місцевості. Правильне планування мають тільки поселення, засновані переселенцями, або які виникли останнім часом.

У горах і по сусідству з войовничими кочовими племенами будували в минулому сильно укріплені поселення. Тепер вони зустрічаються порівняно рідко. Як правило, в центрі кожного великого поселення знаходиться базарна площа, мечеть або церква, кав'ярня, чайна, адміністративні споруди. Від центру тягнуться криві вулички, утворені глухими стінами садиб, без вікон, з воротами і невеликими дверними отворами. Зазвичай вулиці настільки вузькі, що там насилу можуть роз'їхатися два вози. Водопроводи є тільки в центрі найбільших міст, і велика частина населення бере воду з каналів, де купаються тварини і перуть білизну.

Сучасні будівлі, асфальтовані вулиці, електричне освітлення є тільки в центральних кварталах найбільших міст. Але їх околиці нічим не відрізняються від самих непоказних сільських поселень. Селища кочівників і напівкочівників тимчасові сезонні. Найбільші і довговічні виникають влітку у бедуїнів Центральної Аравії такі літні табори налічують часом кілька сотень і навіть тисяч кочових жител, що групуються навколо колодязів або інших джерел водопостачання. Скупчення жител родинних сімей утворюють

свого роду квартали. Намет глави кочової групи ставиться біля в'їзду, з тим щоб гості потрапляли насамперед до ватажка.

У напівкочівників Аравії, і кочового населення інших областей Західної Азії літні поселення зазвичай менш численні, ніж у бедуїнів, але також крупніші, ніж у інші сезони року. Взимку і на весні кочівники розсипаються по пасовищах невеликими групами або кожне господарство кочує окремо.

Типи жител у землеробського і скотарського населення різноманітні. Хлібороби рівнин і передгір'їв споруджують прямокутні або квадратні в плані будинки з сирцевої цегли або глинобитні, з плоским дахом. У гірських місцевостях поширений вид будівництва будинків з уламків каменю, скріплених глиняним розчином. Як виняток в Туреччині зустрічаються зрубні дерев'яні будинки. Унікальні 8-10-поверхові будівлі з сирцевої цегли і глини поширені на півдні Аравійського півострова. Там же зустрічаються будинки у вигляді укріплених веж. Сільські багатії і представники місцевої адміністрації будують будинки з обпаленої цегли. Планування житла залежить від спроможності власників будинку і місцевих традицій. Бідняки, а також мешканці багатьох гірських областей мають найчастіше однокамерні житлові споруди. Інше населення споруджує багатокамерні будинки. При цьому передня частина будинку вважається чоловічою, а задня - куди доступ стороннім закритий - жіночої.

Залежно від місцевих умов господарські будівлі прилаштовуються до житлового будинку або ставляться окремо. Садиби оточуються високими огорожами. Внутрішнє оздоблення обмежується в окремих областях підстилками-повсті, килимами на підлогах, тапчанами-ліжками, скринями з майном. В інших містах, таких як Туреччина, частина Ірану, начиння складається з невисоких меблів. У містах у заможного населення - фабричні сучасні меблі. Кочові житла є у туркмен, це кибитки з розбірного дерев'яного каркаса, обтягнутого повстю.

У всіх інших скотарів - намети з вовняної тканини або брезенту, натягнутого на жердини. Залежно від спроможності родини розрізняються розміри і внутрішнє оздоблення кибиток і наметів. Сидять і сплять в кочовому житлі на підлозі. Іноді фіранкою приміщення розділяється на передню (чоловічу) і задню (жіночу) частини житла. Традиційна начиння у землеробів і скотарів складається головним чином з глиняного і металевих посуду. Характерні металеві посудини з довгим носиком для зберігання води, вмивання, також використовуються судини з дерева, висушеного гарбуза. Кочівники користуються шкіряними бурдюками для молока і води. Їжу готують в котлах.

Кава, чай, молочні напої п'ють з глиняних або фарфорових судин без ручок. Поступово все більшого поширення, особливо поблизу великих міських центрів, отримують фабричні вироби, що витісняють традиційне начиння.

Костюм більшої частини населення Передньої Азії подібний, різноманітність спостерігається в головних уборах, причому у деяких, особливо кочових народів форма і деталі головного убору пов'язані з племінною приналежністю. Найбільш поширений чоловічий костюм складається з широкої, нижче пояса або до колін сорочки з рукавами, штанів з широким кроком, халатом або плащем. Взимку носять шубу з овчини. Так, наприклад, араби-бедуїни носять широкі сорочки і штани, плащі з рукавами або прорізами для рук. Колір одягу різний у різних племен. Селяни-турки одягають поверх сорочки і штанів жилетку і суконну куртку. В Ірані верхнім одягом в старовину слугував каптан. Костюм пуштунів доповнюється плащем з сірого або білого повсті з прорізами для рук, що прикриваються ромбовидними шматками повсті. Значно легше одяг мешканців тропічної зони Західної Азії. На півдні арабських країн землероби працюють в пов'язках на стегнах і куртках-безрукавках.

Землероби використовують для одягу, як правило бавовняні тканини. У кочівників зимовий одяг шиється з вовняної тканини. Чоловічий головний

убір у арабів складається зі спеціального хустки (куфия), обв'язаного навколо голови вовняним шнурком з вузлами. У Туреччині чоловіки носили фески, але після 1925 р. вони були законодавчо заборонені. В Ірані і Афганістані взимку і влітку поширене носіння хутряних шапок з каракулю. Люди, які вчинили паломництво в Мекку, і священнослужителі носять чалму. Землероби взуваються в сандалі, туфлі. Кочівники ходять в чоботях.

Традиційний костюм зберігається в наші дні головним чином у кочівників, хоча і до них широко проникає міська традиційний одяг. Чоловіки багатьох войовничих племен арабів, лури, бахтіари, пуштуни, белуджі і інші носять на собі цілі арсенали холодної та вогнепальної зброї, патронташі і т. п. У містах переважає європейський або змішаний одяг. Традиційний жіночий одяг складається з довгої, до щиколоток сорочки-сукні і вузьких, довгих, як і плаття, штанів. Плаття доповнюються в різні сезони безрукавками, кафтанами, плащами, халатами. Відмінності проявляються в кольорі тканини, деталях костюма, головних уборах. На голову одягається хустка, прикрашена найчастіше ювелірними виробами. У багатьох кочівників жіночі головні убори нагадують цікаві споруди.

У ряду землеробських народів широко в минулому існував звичай закривання жінками обличчя власною сіткою, чадрою або паранджею (особливим чином накидається на голову, зверху одягається халат з помилковими рукавами). В наші дні закривання обличчя існує тільки в середовищі деяких народів арабських країн і в Ірані. У кочівників закривання обличчя зазвичай не практикувалося, але жінки і досі повинні при сторонніх прикривати рот краєм хустки.

Традиційний жіночий костюм доповнюється різноманітними прикрасами: кільцями, гривнями, браслетами, сережками, намистом.

Поширена фарбування брів, у деяких народів прийнято фарбувати хною волосся і нігті. Жіночий костюм, так само як і чоловічий, відчув міський вплив, і традиційні риси зберігаються головним чином у кочівників і у сільських місцевостях.

Традиційні транспортні засоби складаються в Передній Азії з верхового, в'ючного, колісного і водного транспорту. Під сідло і в'юк використовуються верблюди, коні, осли. Вози - двоколісні, у вигляді гарби з величезними колесами, і важкі чотириколісні вози, запряжені волами, для перевезення вантажів. По Тигру і Євфрату досі плавають круглі, плетені з лози і обмазані асфальтом човни, відомі в Месопотамії з епохи шумерів. Для каботажного плавання і рибного лову застосовуються невеликі дерев'яні судна з вітрилом. Сучасні транспортні засоби швидко витісняють традиційні, проте останні мають і сьогодні ще досить широке поширення.

Традиційний харчовий раціон включає у хліборобів і кочівників головним чином пшеничні коржі, страви з рослинної і молочної їжі. Масло хлібороби вживають здебільшого рослинне, а кочівники тваринне. М'ясо як повсякденну їжу споживають тільки заможне населення. Великого значення в харчовому раціоні мають різні напої: чорний і зелений чай, чай з м'ятою, кава. Кочівники використовують різні кисломолочні продукти.

Родина. Соціальні відносини.

Сім'я і сімейні відносини ґрунтуються у багатьох груп населення Передньої Азії на нормах релігійного і звичаєвого права. Мусульманське право - шаріат - допускає полігамію, але на практиці вона має невелике поширення тільки серед деяких соціальних верств, які дотримуються старовинних звичаїв. Поширений шлюб-покупка з виплатою калиму, причому не тільки у кочівників і в сільських місцевостях, але подекуди і в містах.

Для мусульман найбажаніший ортокузенний шлюб (між двоюрідними братами і сестрами по чоловічій лінії). У кочівників міцно існує племінна ендогамія, що забороняє вступати в шлюб за межами племені, і левират. У землеробів сім'ї повсюдно малі. Серед найбільш заможних кочівників можна й досі зустріти великі нерозділені сім'ї, але вони стали вже рідкістю.

Становище жінок в більшій частині країн Передньої Азії погане. За винятком найбільш прогресивних верств суспільства, жінка вважається ще

власністю чоловіка і сім'ї, і в її відношенні діють патріархальні порядки. Під відомим впливом релігійних вірувань знаходиться сімейне життя у Ізраїлі. У суспільних відносинах народів Передньої Азії до наших днів спостерігається значна строкатість.

У найбільш передових країнах проводяться реформи. Однак в окремих країнах Аравійського півострова ще даються взнаки феодальні відносини. Сильні феодальні пережитки в Туреччині. Але особливо стійкі патріархальні відносини в кочових областях. Пережитки архаїчних форм соціальних відносин підтримуються реакційним духовенством та іншими реакційними колами. У багатьох місцевостях у зв'язку з іригаційною формою землеробського господарства і наявністю загальних угідь зберігаються общинні відносини, що розкладаються поступово капіталізмом. Найбільш розвинений капіталізм в Ізраїлі. Серед землеробського населення Ізраїлю набула поширення своєрідна форма виробничих об'єднань (кібуц), якими заправляють заможні верстви суспільства.

Своєрідні суспільні відносини існують у кочівників і напівкочівників. Ще в ході виникнення кочового скотарства склалися приватна власність на худобу і общинне користування сезонними пасовищами. Приватна власність на худобу і військовий спосіб життя породили глибоке майнове і соціальне розшарування, але в умовах екстенсивного економічного базису розвинені класові відносини не сформувалися.

Склався соціальний лад, для якого була характерна багатоукладність. На перших порах історії кочівництва переважали відносини військової демократії. У новий час, коли кочівники виявилися залежними від землеробських держав або були тісно з ними пов'язані, соціальні відносини набули патріархальний характер. Розвинені класові, в минулому феодальні, а тепер капіталістичні відносини виникають у кочівників, коли вони переходять до осілості.

Громадська організація кочівників будується по общинно-племінному принципу. В арабських країнах племінна форма організації зберігається у

бедуїнів (наприклад, племена аназа, шаммар і ін.), в інших країнах - у юр'юків, туркмен, курдів, луров, бахтіаров, кочових пуштунів, белуджів і ін. Поряд з відносинами експлуатації зберігаються общинно- племінні традиції у вигляді кровної помсти, племінної взаємодопомоги, общинної демократії.

Духовна культура

Творчість народів Передньої Азії настільки різноманітна і має настільки давні традиції, що можна дати тільки загальну характеристику цього регіону.

Багата народна творчість арабів. Вона включає різні жанри фольклору: епічні твори, казки, легенди, генеалогічні легенди про походження племен і їх родоначальників, історичні перекази. Особливо розвинена усна творчість у кочовиків, в минулому це були неписьемні араби-бедуїни. У осілих землеробів і кочівників існує розвинена народна музична культура. Побутують різні музичні інструменти - щипкові, ударні, духові.

У святкові дні обов'язково проводяться військово-спортивні та музичні змагання, влаштовуються танці. Народна медицина ґрунтується на багатовіковому досвіді лікування і використанні природних засобів в з'єднанні з релігійно-магічними повір'ями, забобонами.

Міські центри арабського світу були осередком освіченості, науки, мистецтв, що збагатили європейську і загальносвітову культуру. Однак з встановленням полуколоніальної залежності культура прийшла в занепад, і в наш час освіта в арабських країнах розвинене слабо, багато неписьемних племен. Серед арабів багато молоді навчається в вишах України, а потім повертаються на батьківщину, для покращення свого господарства. Різноманітне турецьке народне мистецтво. Безліч жанрів налічує фольклор: казки, легенди, сатиричні твори, світову популярність має цикл оповідань про народного мудреця Ходжу Насреддіна.

Національну традицію фольклору підтримують численні співаки-оповідачі, без яких не обходиться жодне сільське свято. У селах і містах популярний вуличний народний театр маріонеток і тіней. Професійне турецьке мистецтво багато запозичило з народних мотивів, але в останні десятиліття згубний вплив робить на нього «масова культура» європейського світу. У селах і бідних міських кварталах велике число неписьмених, вища освіта доступна тільки забезпеченим верствам населення. Несприятливий вплив на освіту надає духовенство, хоча церква в Туреччині відокремлена від держави.

В Ірані поширена усна народна творчість, де довгий час населення було майже неписьменими. В ХХ ст. проводилися деякі заходи щодо ліквідації неписьменності, для чого широко залучалися вчителі і молодь, яка отримала освіту. Фольклор включає історичні перекази, знамениті цикли стародавніх і середньовічних епічних творів. По містах і селам мандрують трупи акторів, лялькові театри. Популярні спортивні змагання, під час яких влаштовуються конкурси народних поетів і музикантів.

В Афганістані, за останні десятиліття ХХ ст. проведена дуже велика робота по ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів учителів, науковців, фахівців. Однак в селах і особливо кочових областях число неписьмених ще велике. Народне мистецтво включає фольклор, музичні твори, народний театр, пісні, танці. У пуштунів поширене виконання коротких пісень, казок. Відомий епічний цикл сказань про Адан-Хані і Дур-хані. Існують різні музичні інструменти: щипкові, барабани, пастуші сопілки. Славляться пуштунські бойові танці.

На святах обов'язково влаштовуються військово-спортивні змагання з боротьби, стрільби в ціль, скачки. Різноманітна і барвиста духовна культура інших народів Передньої Азії. Славляться курдські масові і поодинокі танці, які виконують чоловіки, жінки і діти. Як і в арабських країнах, народна медицина поєднує корисні прийоми лікування, вироблені століттями, з шарлатанським «лікуванням» чаклунами і знахарями. Професійна медицина

поки що не може охопити в Західній Азії всі верстви населення, тим більше у віддалених місцевостях і на кочовищах.

За релігійної приналежності велика частина населення Західної Азії належить до різних вірувань ісламу. Іслам - монотеїстична релігія, що склалася в Аравії на основі стародавніх вірувань, яка багато запозичила у інших релігій, зокрема християнства.

Священна книга мусульман - Коран. Відповідно до мусульманського вчення кожен віруючий зобов'язаний визнавати догмат єдиногобожжя, виконувати обов'язкові молитви, дотримуватися посту, сплачувати релігійний податок та здійснити паломництво в Мекку.

З релігійних течій ісламу найбільше число прихильників мають суннізм і шіїзм. Суніти шанують поряд з Кораном усний переказ - сунну, що заперечує у людини наявність вільної волі. Шіїти особливо шанують пророка Алі і не визнають сунітських халіфів. До сунітів відносяться велика частина арабів, пуштунів, туркменів, деякі групи курдів і белуджів і багато інших.

Прихильники шіїзму - перси, азербайджанці, частина курдів і белуджів, деякі жителі Аравійського півострова. У Саудівській Аравії і деяких інших країнах поширена мусульманська секта вахаббіти, що склалася в XVIII ст., в період боротьби арабів проти турецького панування.

Вахаббіти проповідують суворе дотримання заповітів початкового ісламу. У Сирії і деяких інших арабських країнах є прихильники шіїтської секти ісмаїлітів. Християнство, що виникло в Передній Азії, має в наші дні порівняно невелике число прихильників з числа ліванських арабів, православних греків, айсорі, вірмен і деяких інших груп.

Існують в Західній Азії синкретичні релігії, що представляють результат змішання християнства, ісламу, древніх язичницьких вірувань. Така, наприклад, дуалістична релігія йезідів, яка існує у частині курдів. У Північно-Західній Сирії живуть алавіти, в релігії яких поєднуються шіїзм і

християнство. З християнських, мусульманських та інших елементів складається релігія Лівану і Сирії.

До наших днів зберігаються шанувальники давньої маздеїстської релігії. В Ізраїлі державною релігією є іудаїзм. Релігія утримує в країнах Передньої Азії ще досить сильні позиції і впливає на сімейно-шлюбні відносини, освіту, а часом і на політичне життя.

ТЕМА 7. НАРОДИ ПІВДЕННОЇ АЗІЇ

До Південної Азії належать півострів Індостан, острів Шрі Ланка (до 1972 р Цейлон), Ліккадівські, Аміндивські, Андаманські і Нікобарські острови. Населення Південної Азії нараховує близько 800 млн. чоловік. У політичному відношенні до неї входять Республіка Індія (близько 650 млн.), Народна Республіка Бангладеш (близько 87 млн.), Ісламська Республіка Пакистан (79,9 млн.), Республіка Шрі Ланка (близько 15 млн.), Королівство Непал (понад 13,7 млн.), Королівство Бутан (1,3 млн.) і Мальдівська Республіка (144 тис.).

З півночі Південна Азія обрамлена найвищою в світі гірською системою Гімалаїв і Каракоруму, з північного заходу - белуджистанським нагір'ям і Гіндукушем, на північному сході - Бірманоассамськими горами. Південь Індостанського субконтиненту і острови Південної Азії омиваються водами Індійського океану, Аравійського і Андаманського морів, Бенгальської затоки. Більшу частину південної Азії складають великі плоскогір'я і низовини. Так, значну частину Індостанського півострова займає Деканское плоскогір'я з Західними і Східними Гатами.

На півдні плоскогір'я підносяться Нільгїрійські і Кардамонови гори і Гімалаї. Величезну площу займає Гангська рівнина. Значні за площею низовини на острові Шрі Ланка.

У Південній Азії протікають великі річки: Інд, Ганг, Брахмапутра, Джамна і багато інших, що зрошують великі зрошувальні долини. Незважаючи на величезну різноманітність природного середовища Південної

Азії, у всіх її областях, крім високогір'я, панують переважно тропічні, а в передгір'ях субтропічні кліматичні умови. Внаслідок цього на більшій частині території цього регіону випадає багато опадів. У році виділяються три або два сезони (жаркий, дощовий, прохолодний, або сухий і дощовий). Разом з тим на північному заході і заході субконтиненту в Белуджистані, Сінді, Раджастхані розташовані посушливі, пустельні області. Багатими є флора і фауна Південної Азії. Колись її рівнини і передгір'я були покриті суцільними тропічними лісами - джунглями, значно зараз поріділими в результаті діяльності людини. Але і зараз ще в лісах багато цінних порід дерев (тик, сал і ін.). Великі площі зайняті вічнозеленими «дощовими» лісами. Поширені фікуси, різного роду пальми і чагарники, деревовидні папороті.

У приморській смузі, в зоні припливів і прибою, виростають мангрові ліси. Існує припущення, вперше висловлене відомим біологом, що в Південній Азії були культивовано багато сільськогосподарських рослин. За кілька тисячоліть до нашої ери там розводили рис, пшеницю, цукрову тростину, бобові, олійні та різноманітні технічні культури, в тому числі і азійський бавовник. Пізніше набули поширення запозичені з інших країн бананова і кокосова пальми, чайний кущ. Багатий тваринний світ, якій в останній час дещо збіднів. З домашніх тварин розводяться індійський горбатий зебу, індійський буйвол. У посушливих районах тримають верблюдів, овець, кіз, коней.

Етногенез та етнічна історія. До теперішнього часу не вирішено питання про те, чи входила Південна Азія в число областей, де відбувався антропогенез. Разом з тим, встановлено, що десятки мільйонів років тому на території Південної Азії мешкали дріопітекові мавпи, які вважаються предками гомінідів. Приблизно за десять мільйонів років до нашої ери в цьому регіоні жили рамапітеки, які вважаються предками сучасної людини. Але в Південній Азії до цих пір не знайдені кісткові залишки найдавніших і

давніх людей (археоантропів і палеоантропів), хоча неодноразово були виявлені знаряддя праці культур раннього палеоліту.

Існує думка, що на півдні Індостанського субконтиненту люди жили вже за 1 мільйон років до нашої ери. Висловлено також припущення, що Південна Азія входила в ареал становлення людини сучасного виду (*Homo sapiens*). На сьогодні відомі численні культури пізнього палеоліту та наступних періодів кам'яного віку. Прямі свідчення про етнічний склад населення Південної Азії на ранніх етапах розвитку людини сучасного виду (час палеоліту - мезоліту) відсутні. До того ж, як вважають, населення цього регіону було тоді нечисленним.

Існують гіпотези про те, що значна частина населення півострова Індостан і острова Шрі Ланка за своєю антропологічною ознакою відносяться до ведоїдного типу. Що стосується мов, то судити про це ще важче, і лише гіпотетично вони могли бути схожі з мовами австралоїдів азіатськоокеанійської зони, з якими за антропологічними ознаками виявляють схожість нащадки найдавнішого населення Південної Азії - ведди і андаманці.

Багато вчених вважають, що в 3-2 тисячоліттях до н. е. в ці області стали проникати і розселялися племена, що говорили на дравідійських мовах і мовах мунда. При цьому дравіди, за антропологічним типом південні європеїди, були творцями першої цивілізації в долині Інду, звідки могли розселятися на схід і на південь. В ході міграцій дравіди і мунда стикалися з веддоїдами, які їх і асимілювали.

Одним із наслідків цього процесу було формування південноіндійської дравідоїдної расової групи. Предки мунда, що належали до австралоїдного і монголоїдного расового типу, змішувалися з місцевим веддоїдним населенням, наслідком чого з'явилися народи мунда Центральної Індії.

У II тисячолітті до н. е. в Північній Індії починають розселятися групи південних європеїдів-аріїв, котрі розмовляли індоарійських мовах. Частково вони проникли далеко на південь, де їх асимілювали дравіди. Групи

населення, що говорили індоевропейськими (іранських, тохарських) мовами, потрапляли в Південну Азію з півночі і північного заходу і пізніше, зокрема в індоскіфську епоху. Це населення на початку 1 тисячоліття до н. е. на півночі Південної Азії індоарії були скотарями і осілими землеробами. Їх історія вивчена за археологічними даними, а також у збірниках гімнів, жертвних і магічних формулах, описів ритуалу, тлумачень та коментарів до священних текстів, що об'єднуються поняттям «веди».

Арії заснували кілька ранньокласових держав, де суспільство поділялося на касты. Арії змішувалися з місцевим населенням, що призводило до інтенсивного обміну культурними цінностями.

На північному сході півострова ще в давнину формувалися монголоїдні за антропологічним типом групи, що говорили на мовах тибето-бірманської сім'ї.

В середині I тисячоліття до н. е. на острів Шрі Ланка переселилися предки сучасних сингалів, котрі розмовляли індоарійською мовою. Приблизно в той же час туди проникають дравиди, предки тамілів. Переселенці вступали в тісне спілкування з корінним населенням острова.

З XVI- XVII ст. у Південну Азію проникають європейські колонізатори: спочатку це були португальці, а згодом голландці, англійці, французи. В середині XIX ст.. Індія перетворюється в британську колонію. Епоха колоніальної залежності зробила надзвичайно негативний вплив на соціально-економічний і культурний розвиток народів Південної Азії.

Колоніальна експлуатація викликала постійний опір з боку пригноблених народів. У 1947 р. Індія і Пакистан досягли національної незалежності. Внаслідок проведення британською владою кордону між новими державами, починаються тривалі міждержавні і міжнаціональні конфлікти. Згодом національну незалежність отримали інші країни Південної Азії.

Сучасний етнічний склад. У Південній Азії налічується близько 200 народів, велика частина яких за своєю кількістю є невеликими. Так, з поширених в Індії 187 мов, на 23 мовах говорить 97% всього населення.

В даному регіоні склався ряд націй, багато етносів створили народність. Деякі народи Південної Азії складають племінне населення, що зберігає в різному ступені пережитки первіснообщинних відносин.

Населення Південної Азії говорить на мовах індійської (індоарійської), іранської та дардської гілок індоєвропейської мовної сім'ї та на мовах дравідійської, австроазіатської та китайсько-тибетської сімей. Найбільш численні народи, що говорять на індоєвропейських мовах, складають до двох третин всього населення Південної Азії. До мов індійської гілки належать хінді (офіційна мова Республіки Індії), урду (офіційна мова Пакистану), бенгалі (офіційна мова Республіки Бангладеш), непали (офіційна мова Непалу), сингальський (офіційна мова Шрі Ланки), пенджабський, раджастанський та ін..

До іранської гілки належать мови пушту, балучі (балоч) та ін. На дардських мовах говорить більшість населення Кашміру. Англійська мова тимчасово є другою офіційною мовою Республіки Індії. Дравідська сім'я представлена багатьма великими і дрібними мовами. Найбільші з них телугу, тамільська, каннара, малайялі. З дрібних дравідійських племінних мов можна назвати тода, мови Кадар, кота, ірула, ченч і багато інших.

На мовах австроазіатської і китайсько-тибетської сімей говорить невелика кількість населення Південної Азії. До числа представників австроазіатської мовної сім'ї можна віднести санталів, хо, кірку, мунда, кхасі, нікобарці; до китайсько-тибетської - дзонгке (офіційна мова Бутану), нага, гаро.

У Південній Азії відбуваються інтенсивні мовні процеси, що виражаються, зокрема, в переході багатьох малих народів на мови своїх більш численних сусідів, що супроводжується їх асиміляцією. В антропологічному відношенні населення півночі Південної Азії належить до

південних європеоїдів. Своєрідний антропологічний тип дравидів, в якому поєднуються південні європеоїдні і австралоїдні риси. На півночі і північному сході Південної Азії розселяються монголоїди. Багато змішаних і перехідних антропологічних типів. До числа австралоїдних пігмейських народів можуть бути віднесені андаманці.

Господарство. За археологічними даними, на території Південної Азії з'являється землеробсько-тваринницьке господарство.

Характерною особливістю Південної Азії була сильна нерівномірність господарського, соціально-економічного та культурного розвитку різних областей цього великого регіону. Приблизно до 4 тисячоліття до н. е. всюди панували заняття, пов'язані з привласнюючим господарством. Поступово в долинах річок почали виникати поселення найдавніших землеробів і скотарів. Господарство продовжувало поширюватися по Гангському межиріччі, а потім проникати в південні області Індії та на Шрі Ланку. В середині 3 тисячоліття до н. е. по Інду, складається найдавніша в Південній Азії цивілізація. Господарський, соціально-економічний і культурний розвиток продовжувався по зрошувальним долинам. Населення, яке мешкало в джунглях в ці процеси розвитку втягнуто не було, і тільки мешканці околиць тропічного лісу відчували більш сильний вплив з боку сусідніх, більш розвинутих народів.

Наслідком цього було збереження у багатьох областях Південної Азії відсталих форм господарства і культури, чому пізніше сприяли умови колоніального режиму. Тому ще в кінці минулого століття в великих, рідко заселених тропічних лісах і гірських місцевостях збереглися групи населення з дуже відсталими формами господарства та культури. І тільки в XX ст. після завоювання народами Південної Азії національної незалежності, ці народи стали поступово втягуватися в сучасні процеси розвитку. Уже зараз в цьому відношенні досягнуто чималі успіхи. Але внаслідок певних соціальних, економічних і політичних умов і на сьогодні зустрічаються невеликі племінні

групи і племена, які ведуть або цілком привласнююче господарство, або поєднують його з елементами примітивного виробничого господарства.

Різноманітність природно-географічних умов Південної Азії визначило і різноманітність господарсько-культурних типів і підтипів. Народи Південної Азії здебільшого хлібороби. Порівняно невелика частина населення живе в містах і зайнята в промисловості, торгівлі, сфері обслуговування. Плужне землеробство, яке поєднується з тваринництвом і ремісничим виробництвом, стало найбільш поширеним господарсько-культурним типом ще до початку нашої ери.

У пізньоантичний і ранньофеодальний час цей господарсько-культурний тип став панівним. Разом з тим і в давнину, а потім до сучасності господарсько-культурний тип плужного землеробства включав багато різновидів і підтипів. Відмінності між ними склалися: 1) в рівні господарського розвитку, 2) в змісті господарського комплексу (в співвідношенні окремих видів занять, значенні ремесла, збереженні традиційних видів занять).

Таким чином, при наявності спільних рис, властивих всім представникам господарсько-культурного типу плужних землеробів, в різних частинах і областях Південної Азії існують самотні господарсько-культурні підтипи. Разом з тим всі народи, що відносяться до розглянутого господарсько-культурного типу, мають розвинені класові відносини і здавніх давен живуть в умовах державності. Землеробські області розташовуються головним чином по родючих долинах річок Індії, Пакистану, Бангладеш, Шрі Ланки, по передгір'ях і долинах Непалу.

Давніми землеробами є всі великі народи, що говорять на індійських мовах: бенгальці, хіндустанці (хінді, урду), асамці, гуджератці, маратхі, біхарці, сингальці, дравідські народи та більш дрібні етнічні групи.

У Індії основною продовольчою культурою є рис, і тільки на північному заході переважає пшениця, потім просяні і бобові. На території Індії вирощують злакові, різноманітні овочі, фрукти. Велике значення в

землеробстві відіграють технічні та плантаційні культури: бавовна, цукрова тростина, джут, олійні, каучуконоси, кокосова пальма. Вирощуються кава, тютюн, широко відомий чорний «індійський» чай.

Значна частина культур має експортне призначення. Індія посідає перше місце в світі за поголів'ям великої рогатої худоби. Худоба (корова) вважається священною, і за традицією її не можна вбивати.

У передгір'ях Гімалаїв розводять кіз і овець. Як транспортні та тяглові тварини використовуються слони, віслюки, в посушливих областях верблюди. Коней тримають мало. Досить схожий з індійським вигляд сільського господарства в Бангладеш і Шрі Ланці. У Пакистані вирощують рис, пшеницю, просо, олійні культури, бавовну, цукрову тростину. На північному заході Пакистану і в Сінді ведеться кочове і напівкочове скотарство. Розрізняються дрібна рогата худоба, верблюди, коні. Плужне і мотичне землеробство ведеться в Південній Азії з давніх-давен у зрошувальній формі. Але в роки колоніальної залежності іригаційні системи прийшли до катастрофічного стану, що призводило до засух і руйнівних повеней. Тільки після того як народи Південної Азії домоглися незалежності, значні кошти стали вкладатися в зрошувальні споруди. Але і в наші дні все ще зберігаються іригаційні пристосування у вигляді водопідйомних коліс, що приводяться в дію силою тварин або вручну.

Плуг відомий в Південній Азії з найдавніших часів. Хоча в наші дні набувають поширення сільськогосподарський реманент фабричного виготовлення, чимала частина землеробів продовжує користуватися, як і тисячоліття тому, традиційними легкими дерев'яними плугами з залізними сошниками. Як тяглова сила використовуються буйволи або зебу. Зорана земля обробляється своєрідною бороною з упором. Сіють вручну. Жнуть серпами, або зривають колосся руками. Молотять ціпами, або проганяють по снопах тварин. Зерно часто ще мелють на ручних млинах або товчуть в кам'яних ступах.

В останні десятиліття в державах Південної Азії проведена велика робота з підйому сільського господарства. Поступово здійснюється його механізація, організовуються дослідно-показові станції, де селяни знайомляться з новітніми досягненнями агротехніки, отримують сортове насіння. Влаштовуються кооперативні станції. Селянам надають мінеральні добрива. На жаль, сучасна техніка доступна здебільшого тільки заможним господарям. Високого розвитку досягли у плужних землеробів різноманітні домашні промисли і ремесла, які мають характер художньої кустарної промисловості.

З давнини у Південній Азії виробляються шовкові, бавовняні, а в деяких областях і вовняні тканини, значна частина яких йде на експорт. У колоніальну епоху багато ремеслів прийшли в занепад, але на сучасному етапі вони знову відроджуються, для чого робляться різні заходи: влаштовуються кооперативи, артілі, що допомагають кустарям в отриманні сировини, збуті готової продукції. Давні традиції мають металургія, обробка заліза, лиття і карбування міді і бронзи. Знамениті ювелірне мистецтво, різьблення по дереву і кості, килимарство і багато іншого.

Протягом останніх десятиліть ознаменувалися значним зростанням промисловості в Південній Азії. Розвиваються важка металургія та машинобудування.

Що стосується аріїв, то існують деякі відмінності в ступені рухливості, в значенні землеробства і підсобних видів занять в господарському комплексі, а також у порядку кочування. Іноді кочівниками називають древніх аріїв в епоху їх переселення до Південної Азії. Це навряд чи справедливо, так як у аріїв існували глибокі традиції землеробства, а тваринництво лише на час тривалих переселень стало головним видом їх занять. При першій нагоді вони знову повернулися до осілого життя.

У кочівників існувала майнова і соціальна диференціація. Кочівники підпорядковувалися державам, на землях яких мешкали, але часто номінально. Розвинені класові відносини стали у них виникати тільки після

переходу до осілого способу життя і землеробством. Ці процеси широко розгортаються в наш час. Саме широке поширення в минулому мав господарсько-культурний тип мотичних землеробів, що не втратив свого значення і в наші дні.

На відміну від розглянутих господарсько-культурних типів для мотичних землеробів ще порівняно недавно були характерні менш розвинені соціально-економічні відносини. В рамках цього господарсько-культурного типу особливо багато підтипів, пов'язаних як з рівнем розвитку господарства і культури, так і з локальними особливостями. Перш за все можуть бути виділені дві основні його різновиди: мотичне землеробство із застосуванням штучного зрошування, і більш архаїчне господарство на випалених ділянках лісу.

Частина племен, що займалися підсічно-вогневим землеробством, жила XIX ст.. в умовах первіснообщинних відносин. Найчастіше мотичне землеробство поєднується з плужним. Сантали, Гонди, Нага обробляють рис, просо, бобові, овочі. Дедалі більшого поширення набувають технічні культури. У кхасі, нага і деяких інших племен розвинене садівництво.

Мотичне землеробство в підсічно-вогневій формі зберігається зараз у деяких племен лісових і гірських гондів, гірських мунда, палайянів і уладанів Південної Індії, гірських бхотія Непалу. Але якщо 100-150 років тому мотичне землеробство в підсічно-вогневій формі велося на величезних площах, то потім, внаслідок законодавчої заборони вирубки та випалив лісу, що було пов'язано з охороною навколишнього середовища, області, де мав поширення цей господарський тип, стали швидко скорочуватися. При підсічно-вогневому землеробстві на початку сухого сезону розчищали під поля ділянки лісу. Після того як дерева і чагарники висихали, їх спалювали. Утворювалися мінеральні добрива зола, згорали бур'яни Сіяли на таких полях головним чином рис, просо, кукурудзу, олійні рослини. Нага розводять також ямс і таро.

Відоме значення в господарстві цих народів довгий час зберігали традиційні привласнюючі види занять: полювання, збиральництво і рибальство, повністю не втратили свого значення і зараз. Так, у кхасі до недавнього часу було поширено полювання з луком та стрілами. Стародавня зброя (луки, стріли, списи) й досі використовується деякими мотичними землеробами, що мешкають в джунглях. Нерідко збиральництво ведеться в спеціалізованій формі. Каучук, камфора та інші смоли, цінна деревина продаються спеціальним скупникам.

У гірських непальських народів (гірські бхотії, кирати) було поширено тваринництво. Законодавча заборона вирубки лісу в багатьох областях Південної Азії призвело до великих змін в житті значної частини цих народів. Їм довелося шукати собі нові джерела існування. При цьому деякі звернулися до плужного землеробства, що виявилось нелегким процесом. Частина населення наймається в якості батраків, сезонних робітників, і тільки невелика їх кількість продовжує вести традиційне господарство.

У наші дні цей господарсько-культурний тип майже зник. Також проміжний характер має господарсько-культурний тип, пов'язаний з прибережним рибальством; зазвичай це заняття доповнюється іншими способами добування засобів існування. Дуже своєрідний, унікальний господарсько-культурний тип, заснований на відгінному скотарстві, існував до недавнього минулого у населення племені тода Нільгірійських гір. Вони розводили велику молочну худобу, займалися молочним господарством. Тода живуть осіло, їх пастухи відганяють худобу на сезонні пасовища. В обмін на продукти свого господарства вони отримують у сусідів рослинну їжу та інші необхідні їм товари. В ХХІ ст.. у них набувають поширення інші види занять.

Нарешті, найбільш давній і архаїчний господарсько-культурний тип мисливців, збирачів і рибалок, в наші дні майже зник, однак колись він був широко поширений в Південній Азії. Народи, які належали до цього господарсько-культурного типу, і невеликі групи, у яких він ще існує в наші

дні, стоять на різних рівнях первіснообщинного ладу. В межах цього типу можуть бути виділені підтипи: від спеціалізовано полювання, збирання і рибальства до найбільш відсталого кочового господарства.

До останнього підтипу належать дрібні групи населення, що мешкають в географічно ізольованих областях тропічного лісу. До початку XX ст. до числа бродячих мисливців, рибалок і збирачів відносилися андаманці, велика частина ведів, частина ченч і інших дрібних мунда і дравідомовних народів.

В даний час більшість їх перейшли до осілого способу життя, займаються землеробством, традиційним заняттям продовжують займатися андаманці і частина «гірських» ведів. Протягом року вони бродять по тропічному лісу, де збирають все їстівне, займаються рибальством, полюванням на морських черепа та інших звірів. Часто веде страждали від голоду, полювали за допомогою стріл.

Існує складний асортимент стріл для різних видів полювання. При полюванні і рибальстві андаманці використовували сухопутний і морський гарпун. Всі народи розглянутого типу використовували списи, кийки, вміли робити різного роду пастки. Поширеним видом занять було добування меду диких бджіл. Метал ці народи не вміли добувати і обробляли його гарячим способом, тобто отримували його знімаючи залізо з потерпілих крах кораблів та обробляли його холодним «неолітичним» способом.

Матеріальна культура. Значна частина населення Південної Азії живе в сільських місцевостях. Планування поселень землеробів, типи їхніх помешкань дуже різні. У Гангській рівнині переважають поселення вуличного плану з декількох десятків будинків. Найчастіше глинобитні, з плоским дахом. На півночі Південної Азії зустрічаються невеликі цегляні будинки з однієї-двох кімнат з верандою.

У південних областях у якості будівельного матеріалу застосовуються камінь і дерево. Своєрідними є споруди будинків на стовпах або високих фундаментах. У долині Гангу є також купчасті поселення, зустрічаються каркасні будинки. За традицією члени різних каст селяться в різних

кварталах, причому найбільш і невпорядковані належать нижчим кастам і так званім «недоторканим». У Пакистані у Сіндхі поширені великі поселення, що складаються з невеликих садиб. Будинки робляться або глинобитними, або каркасними з плоту, що обмазані глиною. Дахи плоскі. Садибу обносять глинобитною стіною або плетеною огорожею. У заможній частині населення будинки побудовані з сирцевої цегли.

У Бенгалії і Біхарі зустрічаються великі поселення, в яких живуть по кілька тисяч чоловік. У Бенгалії часті і хутірські поселення, коли садиби розкидані на значній відстані одна від одної. Будівлі каркасні і глинобитні. Найчастіше житлові будинки одно- і двокімнатні. Тільки заможні верстви населення мають дома з декількох кімнат. Настільки ж різноманітні поселення і житла в Південній Індії і на Шрі Ланці. Так, у андхра частіше зустрічаються невеликі, а у тамілів великі поселення. Будинки андхра будують глинобитні або каркасні, таміли - з цегли або бамбука. Представники нижчих каст споруджують хатини з гілок, криті пальмовим листям.

На Шрі-Ланці зустрічаються як великі села, так і поселення з окремих садиб. Будинки будуються найчастіше на платформі і складаються з плетеного каркасу, обмазані глиною. До однієї сторони будинку будується веранда. Майнова нерівність проявляється в розмірі будинків, матеріалі, господарських будівлях, внутрішньому начинні. У селянських будинках є зазвичай низькі тапчани, покриті циновками, на яких сидять і сплять, низькі різьблені меблі - табуретки, столики.

У містах поряд з національним інтер'єром є предмети європейського оздоблення. Дуже великі контрасти в містах Південної Азії. Їх центральна частина забудована зазвичай сучасними багатоповерховими будинками, де розміщуються великі магазини, банки, установи, живуть багатії і інтелігенція. Околиці складаються з брудних кривих вуличок і халуп, де тулиться біднота. Багато бездомних. Кочове і напівкочове населення західних областей Південної Азії хоча поступово і переходить до осілого

способу життя, але в переважній більшості живе ще в тимчасових кочових поселеннях на сезонних кочовищах близько джерел водопостачання.

Кочові пуштуни і белуджі живуть в наметах з вовняної тканини або брезенту, натягнутих на жердини. Посередині шатра знаходиться вогнище. На підлозі, в залежності від заможності родини, підстилки або килими. На жердинах розвішені переметні сумки, озброєння, різні господарські предмети. Житла і поселення плужних і мотичних землеробів тропічних лісів і гірських областей дуже різноманітні. Наприклад, нага живуть здебільшого у великих селах, розділених на квартали і розташованих на пагорбах, або на терасах по схилах гір. Кожне село укріплено потужною огорожею і являє собою справжню фортецю. Житло у них, як і у кхасі, споруджуються або зі стовбурів дерев на палях, або будуються невеликі наземні каркасні житла. Сантали живуть в поселеннях, які складаються зазвичай з однієї вулиці, вздовж якої розташовуються хатини з бамбука або очерету, обмазані глиною. Внутрішнє оздоблення будинків найпростіше.

Палайяни, уладани і інші малі народи Південної Індії живуть в невеликих поселеннях, розкиданих в лісах. Хатини зазвичай легкі, часто споруджуються на палях. Для племені тода були характерні невеликі поселення з своєрідних будинків з гілок і пальмового листя, з навісом, без вікон та з вузьким дверним прорізом.

У андаманців в давнину побутували поселення, які знаходилися в глибині островів, що склалися з одного або декількох великих будинків, в кожному з яких мешкало по багато десятків або навіть більше сотні людей, що складали родову або локальну групу. Овальний в плані будинок складався з двох рядів опорних стовпів, на яких тримався дах з пальмового листя, що опускався до землі та мав вигляд стін. По периметру йшло піднесення, на якому спали мешканці будинку, в середині хатини розташовувалося вогнище, ближче до виходу танцювальний майданчик з музичною дошкою (видовбаним стовбуром дерева з отворами). Біля кожного спального місця знаходилося окреме родинне вогнище. У більш пізній час

андаманці стали споруджувати поселення на узбережжях з невеликих вітрових заслонів, в кожному з яких жила одна парна родина. При цьому планування поселення, розташування вогнищ і танцювального майданчика, повторювали пристрій старої великої хатини.

Багато груп веддів ще в минулому столітті жили в печерах. Під час мисливських полювань споруджувалися вітрові заслони на землі або гілках дерев. Барвистий і своєрідний одяг населення Південної Азії, незважаючи на його різноманітність. Поширені зшитий та незшитий одяг. У чоловіків він складається з дхоти - довгою або короткою на стегнах пов'язки, штанів, сорочки, куртки. На голові чоловіки носять шапочки. Бенгальці і частина пенджабців носять на голові тюрбани. Ритуал забороняє індуїстам носити шкіряне взуття, і зараз ще чимала частина сільського населення ходить босоніж. Поширена ганчіркове взуття.

Жіночий незшитий одяг складається з сарі і являє собою довге полотнище тканини, яке обертається навколо талії і ніг. Один кінець сарі перекидається через плече. Іноді їм прикривають голову. Сарі доповнюють кофтинки, шалі. Існують і зшивні види одягу. У деяких народів жіночий костюм складають сукні, широкі спідниці, шаровари. Такий костюм жінок у кочівників. Всі жінки носять багато прикрас: браслети на руках і ногах, сережки у вухах, носі, кільця на пальцях рук і ніг, намиста.

Традиційний одяг широко побутує в Південній Азії і в наші дні. Але в містах, особливо у чоловіків, прийнято поєднувати предмети національного та європейського одягу. У містах носять шкіряне взуття, піджаки, капелюхи, плащі. У кочових скотарів поширений одяг, що одягають в Афганістані та Ірані. Ще більш традиційний одяг і прикраси мотичних землеробів бродячих мисливців-збирачів. Одяг здебільшого легкий. У найбільш розвинених племен, наприклад у санталів, він нагадує загальноіндійський. Чоловіки-Гонди носять невеликі дхоти і тюрбан. Жінки ходять сарі. Чоловіки гірських племен нага задовольняються незшитою пов'язкою на стегнах або дхоти і порадник. Жінки обгортають тіло шматком тканини. На плечі накидаються

накидки або шарфи. Дуже пишні святкові наряди чоловіків нага, що доповнюються складними головними уборами. Своєрідний одяг тода, що складається у чоловіків і жінок з плаща або тоги, один кінець якої перекидається через плече. Ведди носили колись фартухи з кори, які змінили тепер бавовняні пов'язки. Жінки обгортають шматком тканини стегна до колін, залишаючи відкритою верхню частину тіла.

Андаманці ходили до недавнього часу в пов'язках на стегнах, спідничках з трави або взагалі ходили оголеними. Начиння у населення складається головним чином з металевого, керамічного, дерев'яного посуду. У селах використовується посуда з висушеного гарбуза, бамбука. В якості посуду застосовують «тарілки» з листя, з яких їдять руками. Їжа у більшій частині населення Південної Азії рослинна і молочна. Їдять багато овочів, фруктів, на узбережжях морів і річок рибу. М'ясо в їжу, особливо коров'яче, індуїсти не вживають. Мусульмани не їдять свинину. Традиційні транспортні засоби - важкий візок з упряжкою з волів або зебу, в'юк. У кочових областях використовують під в'юк і під гору верблюдів і коней.

Сім'я і суспільний лад. Сім'я і сімейні відносини розрізняються в Південній Азії відповідно до рівня соціально-економічного розвитку тієї чи іншої групи населення, а також приналежності до індуїстської, мусульманської чи будь-якої іншої релігії. У індуїстів і мусульман сім'ї були в минулому великі, патріархальні. В даний час переважають малі сім'ї. При цьому у мусульман вони будуються за нормами духовного права - шаріату. Шаріат допускає полігамію, але декілька дружин можуть мати торговці, лихварі, дрібні підприємці. Про шлюби домовляються за традицією батьки. При цьому до недавнього часу шлюби допускалися тільки між членами однієї касты. Шлюб поза касты вважався ганебним.

У багатьох областях Південної Азії практикувалися в минулому дуже ранні шлюби: заручалися в 2-4 роки, одруження відбувалося в 6-8 років. Зараз вони законодавчо заборонені, але явище це повністю не викоренене, так само як і кастовий поділ між вступаючими до шлюбу. У багатьох народів,

особливо на півночі Індії, традиція забороняє вдові вдруге виходити заміж, навіть якщо «чоловік» помер в самому ранньому віці.

У деяких народів Індії, наприклад у Наїр, в родинно-шлюбній організації сильні матрилокальні і матрилинейні пережитки. Ім'я та успадкування ведуться по материнській лінії. Жінки мають рівні з чоловіками права. Шлюбна церемонія включає численні обряди і здебільшого завершується тим, що наречений вішає на шию нареченої особливий медальйон (талі). У наші дні в області сімейно-шлюбних відносин у народів Південної Азії відбуваються дуже серйозні зміни: руйнуються каста, шлюб демократизується, молодь завойовує право вступати в шлюб по любові. У мусульман досі існує викуп за наречену.

У сімейно-шлюбних відносинах малих народів переважає парна сім'я і форми сім'ї, перехідні до моногамії. Парні сім'ї побутують ще у частині санталів, Курумба, нага та багатьох інших.

У деяких дрібних народів простежуються в шлюбних відносинах риси мМатрилокальності. Так, у кхасі молодий чоловік селиться у будинку дружини, і діти успадковують ім'я матері. У гаро існували материнські пологи. Своєрідна форма мати багато чоловіків у вигляді братської і неспорідненій поліандрії побутувала колись у племені тода. Ця форма сім'ї склалася як наслідок поділу праці в специфічних умовах життя.

У найбільш відсталих народів Південної Азії - андаманців, ведда і деяких інших, сім'я нестійка, парна. Для них характерна система вікових класів, в зв'язку з якою молодь проходить вікові ініціації. При цьому юнаків посвячують у таємниці племені, випробовуються їх мисливські навички, стійкість, мужність. Дівчата знайомляться зі своїми майбутніми обов'язками.

У більшості великих народів Південної Азії класові відносини виникли дуже давно. Разом з тим своєрідність історичного розвитку і розвитку соціально-економічних відносин зумовили їх велику багатоукладність, самотність.

В наш час у деяких народів помітні не тільки феодальні і патріархальні, але і первіснообщинні пережитки. У окремих дрібних груп первіснообщинні відносини знаходяться тільки ще в стадії розкладання.

Для суспільного ладу великих народів Південної Азії довгий час була характерна виняткова живучість общинних відносин, які пережили століття і руйнуються лише зараз під впливом європейських порядків. Індійська громада мала кілька різновидів. Вона представляла собою замкнутий колектив з общинним землекористуванням і місцевим самоврядуванням. Громаду очолювали найбільш багаті її члени і жерці (брахмани).

У XVI ст. склалося велике поміщицьке землеволодіння земіндарі, зміцнилися в колоніальну епоху. Зростання великого землеволодіння поєднувався з системою відкупів земельного податку. В даний час в країнах Південної Азії проведена або проводиться земельна реформа, підірвала основи поміщицьке-феодального ладу і класу поміщиків. Однак в ряді країн пережитки феодалізму ще сильні і положення селянства досить важке. Інша особливість суспільного ладу великої частини народів Південної Азії - кастова система, витoki якої сягають епосі розкладання общинно-родових відносин. За походженням склад каст дуже складний. Частина каст відноситься до стародавніх варн, багато їх з'явилися внаслідок розвитку в стародавньому суспільстві поділу праці. Багато каст мають етнічне походження. Нарешті, безліч професійних каст.

Кастова система була освячена релігією і на тисячоліття стала основою суспільного ладу. В давнину існували чотири «класичні касты» (варни): брахмани - жерці, кшатрії - воїни, вайш'я - землероби, шудра - слуги.

До складу шудр відноситься велика кількість місцевого населення, підкореного колись аріями. У наш час нараховуються багато тисяч каст (джати). Касты ендогамні. Одні з них вважаються нижчими, особливо деякі професійні, пов'язані з «нечистими» заняттями (наприклад, кожевенники, сміттярі та ін.).

Крім того, існують так звані «недоторканні» і внекастове населення, що стояли завжди на самому нижчому щаблі соціальних сходів. За традицією «недоторканні» не мають права селитися разом з людьми з вищих каст, користуватися їхніми речами, брати воду з одного колодязя. «Недоторкані» повинні за звичаєм виконувати найважчу, брудну, погано оплачувану роботу. Пригнобленим становищем частини каст і внекастового населення пояснюється успіх пропаганди мусульманської релігії в Південній Азії.

Переходячи в іслам, людина до певної міри виринає з кастової системи. Але і у мусульманського населення Південної Азії існують певні кастові обмеження.

У конституції Республіки Індії та деяких інших країн кастова сегрегація заборонена. Чи не в дійсності кастова система ще сильна, і прогресивним силам доводиться вести важку боротьбу з побутовими кастовими забобонами. В наші дні для більшості великих народів Південної Азії характерні капіталістичні відносини, але в багатьох селах продовжують існувати феодальні і патріархальні пережитки, які гальмують розвиток цих народів.

У частині мотичних землеробів, особливо що займаються підсічно-вогневим землеробським господарством, довгий час зберігалися сильні родові пережитки, як, наприклад, у кхасі, нага та ін. Але в наш час родові відносини в чистому вигляді вже не зустрічаються.

Що стосується найбільш відсталого в соціально-економічному відношенні населення-бродячих мисливців, збирачів, рибалок, то для їх суспільних відносин, як і для ряду схожих за рівнем розвитку народів Південно-Східної Азії, характерна відсутність родової організації. Громадська організація у веддів, андаманців та ряду дрібних груп населення Центральної і Південної Індії це локальні групи, які об'єднуються в аморфні, малі племена.

Духовна культура. Духовна культура народів Південної Азії має багатовікові традиції, яка збагачується новими досягненнями. До наших днів

у етносів Південної Азії поширені епічні твори Махабхарата, Рамайяна і ін. Їх читають та співають, на їх теми ставлять театральні вистави.

Популярна форма театральної вистави Катакана, заснована на давніх народних традиціях. Існує ляльковий театр. Кожне свято супроводжують пісні і танці. Популярні в народі уявлення фокусників. Різноманітна музика народів Азії. Різні музичні інструменти, з них найбільш популярні щипкові, смичкові та барабани. Високого розвитку досягли в Південній Азії образотворче мистецтво та архітектура. Знаменитий архітектурний комплекс середньовічної Агри, куди входить всесвітньо відомий мавзолей епохи Великих Моголів - Тадж-Махал.

Вражають своєю красою храми Бенареса і інші пам'ятники. З давнини існує традиція живопису. Знамениті настінні розписи печерних храмів Аджанти. Розвинені різьблення по дереву, мініатюра, які поєднують в собі високу професійну майстерність та народні мотиви. Далеко за межами Південної Азії славиться її народна медицина, заснована на природних лікарських засобах та впливі на психіку людини. Широко відомо вчення йоги.

У колоніальну епоху освіта, наука, мистецтво прийшли в занепад. Спадщиною того часу є мільйони неписьменного населення. Але, якщо говорити про сьогодення, то це відставання поступово долається населенням регіону. У Південній Азії поширені різні релігійні вірування. Найбільше число послідовників сповідують індуїзм, іслам і буддизм. Окремі групи населення сповідують джайнізм, сикхізм та християнство. Є невелике число послідовників різновиди маздеїзма.

Індуїзм своїм корінням сягає до релігій древніх аріїв і місцевих племен. Індуїзм - політеїстична релігія. З божеств в наш час найбільш шануються Вішна і Шива. При цьому в кожному селі поряд з головним шанується і місцеве божество. Деяке значення в віруваннях має культ предків.

Буддизм виник в Північній Індії приблизно в 6-5 ст. до н. е. Його поява була пов'язана з відповідною реакцією на брахманізм, на жорстку і широко

розгалужену систему каст. Буддизм визнає всіх рівними. Але поряд з цим він проповідує пасивне ставлення до життя і несправедливості. В даний час він поширений головним чином в Непалі, Бутані і Шрі Ланці. Кілька мільйонів буддистів є в Індії.

Джайнізм виник приблизно в той же час, що і буддизм. Як і буддизм, джайнізм не визнає кастової системи і закликає до непротивлення злу і самовдосконалення. У XVI - XVII ст. склалася релігія сикхів. Поряд з елементами індуїзму сикхізм містить також риси ісламу та інших релігій.

Сикхи поклоняються одному Богу, не визнають каст, чернецтва, зображень божеств. Поширена ця релігія головним чином в Пенджабі. Племінні релігії в Південній Азії дуже різноманітні, причому на вірування багатьох народів відомий відбиток наклав індуїзм. Малі народи Південної Азії поклоняються стихійним силам - вітру, грози, воді. За релігійними уявленнями світ населений добрими і злими духами. Зустрічаються пережитки тотемізму. Існує віра в душі і їх переселення. Повсюдно поширений культ предків. В даний час відбувається досить інтенсивний процес переходу від племінних вірувань до індуїзму, ісламу, християнства та інших релігій.

ТЕМА 8. НАРОДИ ПІВДЕННО-СХІНОЇ АЗІЇ

До складу Південно-Східної Азії входять півострів Індокитай з Малаккою і Сінгапуром, Індонезійський або Малайський архіпелаг, Іріан-Джая (західна частина острова Нова Гвінея), Філіппінські острови. Загальна площа даного регіону становить приблизно 4 млн. кв. км, населення налічує більше 324 млн. чоловік.

Південно-Східна Азія складається з материкової і острівної частин, які лежать у вологому тропічному поясі. Рельєф Південно-Східної Азії сильно пересічений, в горах клімат прохолодний, іноді посушливий. За винятком декількох великих річок - Меконгу, Менама, Іраваді, Солуена - інші річки

значно менше протяжні і повноводні. На Малакці і на островах багато великих заболочених ділянок.

У давнину майже вся територія Південно-Східної Азії була вкрита густими тропічними лісами. І в наші дні вони займають великі площі. Але поступово територія лісів скорочується внаслідок специфічної форми підсічно-вогневого землеробства і вирубки цінних порід дерев. Південно-Східна Азія має значні запаси корисних копалин. Багатий її тваринний і рослинний світ.

Етнічна історія. Як вже зазначалося, деякі області Південно-Східної Азії входили в ареал, де відбувалися ранні процеси антропогенезу, про що свідчать знахідки пітекантропа на острові Яві. Археологічні дані вказують на наявність в Південно-Східній Азії розвинених культур кам'яного віку.

У минулому Південно-Східна Азія з'єднувала Азіатський континент з Австралією і представляла собою міст, по якому в пізньому палеоліті йшло заселення Австралії. Припускають, що з Південно-Східної Азії прийшов один з потоків переселенців в Океанію.

Етнічний склад багатьох областей Південно-Східної Азії сильно відрізнявся в давнину від сучасного. До кінця III тисячоліття до н. е. населення Малайського архіпелагу, Малакки і Філіппін відносилось за антропологічною ознакою до австралоїдної або веддоавстралоїдної раси. Австралоїдна раса була представлена різними типами, і зокрема малорослими пігмейськими групами Негріто, меланезійськими і папуаськими типами.

Сстародавні антропологічні риси зберігаються у племені аета Філіппін, семангов Малакки, мешканців півночі о-ва Хальмахера, у більшій частині мешканців Іріан-Джая. Веддоавстралоїдні риси характерні для сучасного населення деяких внутрішніх частин островів Індонезії: племені кубу Суматрі, тоала Сулавесі та інших.

У першій половині II тисячоліття до н. е. в розглянуті області почалося проникнення південних монголоїдів, за мовою австронезійців

(австронезійська або малайсько-полінезійська сім'я), які тікали з континенту. Міграція південних монголоїдів розтягнулася на тривалий час, до початку нашої ери. Наслідком цих тривалих процесів було складання різних расових і етнічних груп і поступова перемога в більшості областей індонезійських мов. Нащадками ранніх переселенців австронезійців (протоіндонезійська хвиля) були батаки, ніасцеї ментавейці і представники багатьох інших народів, монголоїдні за основними антропологічними ознаками, але з деякою домішкою рис, отриманих від змішання з давнім автохтонним населенням.

Близько середини 1 тисячоліття н. е. стала формуватися складна етнічна спільність, що отримала найменування малайців, представники якої широко розселені в Індонезії та на Малакці. Живуть вони головним чином на узбережжях. На початку нашої ери відбулося переселення на Яву і Суматру деякого числа вихідців з Південної Азії і як наслідок цього поширення європеїдних рис серед окремих етнічних груп, нових релігій (брахманізм, індуїзм, буддизм) і багатьох культурних навичок. Виникли перші держави.

З XI-XII ст. в Індонезію і на Малакку починає проникати іслам, поступово завойовував все більше число прихильників і витіснив врешті-решт майже всі інші релігії. У XVI ст. почалася епоха колоніальних захоплень, яка завершилася встановленням на більшій частині островів Індонезійського архіпелагу голландського, на Східному Тиморі португальського, на Малакці і півночі Калімантану англійського панування. Тільки в ході тривалої національно-визвольної боротьби в 1945 р домоглася незалежності Індонезія.

У 1963 р утворилася держава Малайзія, до якої увійшли територія Малакки і дві колишні англійські колонії на півночі Калімантану. Отримав незалежність Сінгапур. Філіппіни, так само як Індонезія, були заселені австронезійцями, які частково змішалися з давнім місцевим населенням.

У XVI ст. Філіппіни були колонізовані Іспанією. Внаслідок тривалих і складних культурних і етнічних процесів там склалися три групи населення: рівнинні мешканці, найбільш розвинені в соціально-економічному і

культурному відношеннях, християни за релігійною приналежністю; мешканці південних островів, до недавнього часу зберігали феодальний устрій, які сповідують іслам; гірські племена, які стоять здебільшого на різних рівнях розкладання первіснообщинних відносин, які сповідують первісні племінні релігії.

У 1946 р Філіппіни отримали політичну незалежність. В даний час найбільш великі етнічні процеси розвиваються в центральних областях Філіппін, де йде зближення ряду етнічних спільнот за провідної ролі тагалі. По-різному розвивалися етнічні процеси в країнах Індокитайського півострова.

Найдавнішим населенням Бірми були народи, що належали за антропологічній ознакою до веддів-австралоїдов. В тій чи іншій мірі вони становили найдавніший пласт населення досліджуваного регіону. Деякі веддоїдні та австралоїдні риси проявляються і в сучасному вигляді багатьох народів Бірми.

Монголоїди почали переселятися в Бірму ще за три тисячі років до н. е., причому рухалися вони кількома хвилями. В кінці I тисячоліття до н. е. по долині р. Іраваді з півночі на південь просувалися предки мьянма (власне бірманців). На рубежі II і I тисячоліть до н. е. в Бірму приходять предки тайських народів. У перших століттях нашої ери в Бірмі виникає перша держава бірманців. Пізніше інших, починаючи з XIII ст., в Бірму проникають качини, які теж, як і деякі інші етнічні групи, засновують державу.

В середині XIX ст. Бірма стає об'єктом колоніального захоплення Великобританії. І тільки після тривалої національно-визвольної боротьби народи Бірми домоглися в 1948 р незалежності. Найдавнішим населенням Таїланду були швидше за все народи, що говорили на монкхмерській мові. Ще до початку нашої ери в Таїланд почали переселятися народи тайської (сіамці, лао) та інших мовних груп, в значній мірі асимілювали колишнє населення.

В етнічному відношенні найбільш консолідовані тайці (сіамці) Центрального Таїланду. Разом з тим в Таїланді є багато національних груп, що зберігають етнічну і культурну окремішність.

Таїланд був єдиною країною Індокитайського півострова, що уникнула прямої колоніальної залежності. Однак європейські країни справили несприятливий вплив на культурний і етнічний розвиток народів Таїланду. Яким було найдавніше населення Лаосу, наукою ще не встановлено. Відомо, що в другій половині I тисячоліття до н. е. на його територію почали просуватися предки народів лао і гірських тай.

Процеси етнічних міграцій розтягнулися на тривалий час. До XII ст. Лаос перетворився у державу.

Найбільша етнічна група країни - лао консолідувалася до XIV ст.. в боротьбі з кхмерами за незалежність і створила свою першу централізовану феодальну державу. У XIX ст. на територію Лаосу переселилися групи мяо-яо і деяке число населення, яке розмовляло на мовах тибето-бірманської гілки.

В кінці XIX ст. Лаос, незважаючи на запеклий опір потрапив в колоніальну залежність від Франції, що сильно затримало соціально-економічний і культурний розвиток країни. У 1945 р, внаслідок завзятої національно-визвольної боротьби, була визнана політична незалежність і цілісність Лаосу. Ще в ході антиімперіалістичної боротьби розгорнулися процеси етнічного і культурного зближення народів Лаосу.

В даний час ці процеси розвиваються в ще більших масштабах. Найдавніша етнічна історія В'єтнаму вивчена ще недостатньо. За деякими даними можна зробити висновок, що в пізньому палеоліті на його півночі мешкали групи населення південно-монголоїдного типу. Але це припущення ще недостатньо підтверджено фактичними даними. Велика частина території В'єтнаму, як і весь схід півострова Індокитаю, був заселений в далекій давнині веддоїдами-австралоїдами, які поступово витіснялися південними монголоїдами. Існує припущення, що в зоні контактів монголоїдів і

австралоїдів йшло формування австроазіатських мов. Предки в'єтнамців, основного населення сучасного В'єтнаму, прийшли до нього з більш північних областей ще в I тисячолітті до н. е.

До середини I ст. н. е. в ході запеклої боротьби з китайськими завойовниками утворили етнічну самосвідомість в'єтнамців. Китай безуспішно намагався підкорити В'єтнам і при цьому багато запозичив у нього в культурному відношенні. Припускають, що з В'єтнаму прийшли в Китай культури апельсинів, мандаринів і інших рослин, а також багато виробничих навичків та секретів ремесла.

У X ст. у в'єтнамців складається централізована феодальна держава. У другій половині XIX ст. В'єтнам, як і інші країни східної частини Індокитайського півострова, виявився об'єктом колоніальної експансії Франції. Відразу, слідом за встановленням у В'єтнамі колоніального режиму, розгорнулася широка національно-визвольна боротьба народів В'єтнаму, що завершилася в ході серпневої революції 1945 р. проголошенням Демократичної Республіки В'єтнам. Однак ще довгі роки пройшли в боротьбі проти імперіалізму, поки не відбулося об'єднання всієї країни в рамках Соціалістичної Республіки В'єтнам.

Початок складання кхмерської народності в Кампучії відносять зазвичай до середини I тисячоліття н. е. В кінці цього тисячоліття виникає перша кхмерська держава. В середині XIX ст. Кампучія потрапляє в колоніальну залежність від Франції. В цей же час посилюються тенденції національної консолідації кхмерів. У 1945 р кхмерський народ домогся національної незалежності.

Країни, народи, мови. На півострові Індокитай розташовані Соціалістична Республіка Бірманський Союз (32,57 млн. чоловік), Королівство Таїланд (46 млн.), Лаоська Народно-Демократична Республіка (3,7 млн.), Соціалістична Республіка В'єтнам (св. 53 млн.), Народна Республіка Кампучія (4,5 млн.).

Більшу частину Малайського півострова і північ о. Калімантан займає Федерація Малайзія (13,5 млн.). На Калімантані розташоване невелике володіння Султанат Бруней (200 тис.), що знаходиться під протекторатом Великобританії, а на Малаці- Республіка Сінгапур (2,4 млн.). На величезних просторах Зондських і Молуккських островів і на Іріан-Джая (Західний Іріан) розкинулася Республіка Індонезія (більше 148 млн.). На сході о. Тимор знаходиться область Східний Тимор (0,7 млн.), колишня португальська колонія, ще не визначила свого політичного статусу. Нарешті, на Філіппінському архіпелазі розташовується Республіка Філіппіни (близько 45 млн. чоловік).

Велику область Південно-Східної Азії населяє безліч народів, загальна кількість етнічних груп яких точно не встановлено. Деякі вчені перебільшують їх число, виділяючи в якості самостійних народів етнографічні групи, етнічно близькі між собою або різняться тільки за назвою. Як показують дослідження вчених, в дійсності в Південно-Східній Азії самостійних етнічних спільнот значно менше, ніж вказується в зарубіжній літературі. Проте їх число досить велике.

Етнічні спільноти в Південно-Східній Азії знаходяться на різних рівнях розвитку: від соціалістичних і капіталістичних націй до народностей і племінних груп. У багатьох країнах тривають інтенсивні процеси етнічної консолідації націй і народностей і складання нових етнічних спільнот.

Народи Південно-Східної Азії говорять на мовах сіно-тибетської сім'ї (включає китайську і тибето-бірманську групи); тайської сім'ї; австроазіатської і австронезійської сімей та деяких інших мовах, чия приналежність до певних сімей ще не встановлена. По країнах Південно-Східної Азії народи і мови розподілені наступним чином. У Бірмі живе кілька десятків народів, число яких визначається від 25 до 50. На мовах бірманської гілки кажуть власне бірманці, складові 2 /3 з населення країни, карени, кая, качини, нага. На мовах гілки тай розмовляють шани. До числа народів австро-азіатської мовної сім'ї належать мони, палаун, ва та ін.

У Таїланді на мовах тайської сім'ї говорять сіамці (кхонтаї), лао, шани, лі, кюн, фуан та ін. Австроазійська сім'я представлена монською гілкою - мовами монов, лава, і кхмерською гілкою - мовами куї, Чонг, Калонг, сіно, семангів. На мовах австронезійської сім'ї говорять малайці, тями та ін. На мовах китайської гілки розмовляють китайці; тибето-бірманці - тибетці, бірманці, карени. Крім того, в Таїланді живуть вихідці з Південної Азії, Європи і Америки, які говорять на своїх мовах.

У Лаосі проживає понад 30 етнічних груп. До групи лао-тхай тайської гілки відносяться мови народу лао, що становить понад 60% населення республіки, тхай, ли та ін. Австроазійська сім'я представлена мовами багатьох народів: кхму, ламет, тхай-фон та ін. Мешкають в Лаосі представники мовної групи мяо яо, що відноситься до австроазійської мовної сім'ї. Є групи населення, що говорять китайською та в'єтнамською мовами. Різноманітний мовний і національний склад В'єтнаму. Приблизно 3/5 його населення говорить в'єтнамською мовою. Існує думка, що ця мова являє собою самостійну галузь австроазійської сім'ї. Але остаточно це ще не доведено. Нечисленні групи В'єтнаму говорять на мон-кхмерських мовах: кхмери, десятки етнографічних груп гірських кхмерів та інші.

У В'єтнамі проживає значна кількість китайців, а також представники тайської сім'ї: тай, гірські тай та ін. Тхай і ряд етнографічних груп говорять на мовах гілки тхай. Крім того, є населення, яке говорить на мовах мяо-яо і мовами тибето-бірманської гілки: уні, ката, орула та ін. У В'єтнамі мешкають представники австронезійської сім'ї: тями, гірські індонезійці та ін. Крім того, у В'єтнамі є етнічні групи, мови яких ще не вивчені: кхунунг, хазянг.

Населення Камбоджі більш однорідне за етнічним складом, ніж в інших країнах Індокитайського півострова. Більшу частину його складають кхмери, що говорять кхмерською мовою мон-кхмерської групи. До цієї ж групи належать мови гірських кхмерів. В країні також мешкають в'єтнамці, малайці, тями, лао, індійці і кілька дрібних етнографічних груп.

У Сінгапурі велика частина населення складається з китайців. Дещо менше там малайців, є і певна кількість вихідців з Південної Азії, які говорять на своїх мовах. Населення Малайзії складається головним чином з народів, які розмовляють на малайських (індонезійських) мовах. Найбільш численні серед них різні групи малайців. До тієї ж гілки відноситься частина так званих «аборигенних» мов джакунов і даяков Північного Калімантану.

У Малайзії досить багато китайців та індійців. Крім того, там мешкають нечисленні племена семангов і сіно, мови яких відносяться до Малаккської групи і також зараховуються до аборигенних мов.

Населення Індонезії - переважно індонезійці, які складають переважну частину населення республіки і говорять на мовах малайської (індонезійської) гілки малайсько-полінезійської сім'ї мов. Однак ці народи не утворюють єдиного етнічного цілого, а розпадаються на ряд родинних за мовою народів.

Найбільший з індонезійських народів-яванці. Близькі до них сунда Західної Яви і мадурці, що живуть на сході Яви і на острові Мадуро. На Яві живуть також дрібні гірські племена тенггери та ін. На островах Нуса Тенггара, прилеглих до Яви зі сходу, живуть балійці, ломбокці, сумбаванці. Багатонаціональний склад Суматри.

Поряд з численними народами мінангкабау, батаков, аче, лампонгцями там мешкають і невеликі племена кубу, сакаї та ін. На сусідніх з Суматра островах мешкають ніас, мен-тавеї та ін. Узбережжя Калімантан заселені вихідцями з інших островів Індонезії, банджорами і китайцями. У внутрішніх областях живуть племена різного походження, названі збірним ім'ям даяків. Також складна етнічна картина Сулавесі. У його прибережних областях розселені великі народи: бугі, макассар, мінахаса, а у внутрішніх нечисленні торада пані, племена тоала та ін. Частина корінного населення островів Молуку жителі островів Амбон, Банді та інші була винищена або вивезена в якості рабів у колоніальну епоху.

Більшу частину сучасного населення Східної Індонезії складають вихідці із західних областей Індонезійського архіпелагу. Крім населення, що говорить на індонезійських мовах, в Індонезії є групи населення, що належать за мовною ознакою до папуасских і меланезійських мов. Вони розселені на півночі Хальмахера і на Західному Іріане.

На узбережжях Західного Іріан оселилося значне число вихідців із Західної та Східної Індонезії. На багатьох островах Індонезії, особливо в містах, проживає значна кількість китайців - торговців і лихварів. На індонезійських мовах говорить основне населення Султанату Брунею та Східного Тимору. Переважна частина населення Філіппін говорить на індонезійських мовах. Найбільш численні рівнинні народи, а серед них тагали, що мешкають на островах Лусон, Мариндуке, Полив. На мовах цієї ж групи говорять вісайя, ілоканці (ілокани), Бікол.

До групи гірських народів, які розмовляють індонезійськими мовами, відносяться іфугао Лусона, Калінга, Бонток, аета і багато інших дрібних етнічних груп. На мовах тієї ж гілки розмовляють мешканці південних островів Філіппін: Магінданао, Лани (маранао), якани, сулу-самаль. На Філіппінах живе також кілька сот тисяч китайців. Є невелике число арабів, малайців, вихідців з Індонезії, Європи, Америки.

Господарство. У Південно-Східній Азії поширені найрізноманітніші види господарської діяльності, існує велике різноманіття господарсько-культурних типів: від дуже примітивних до високорозвинених.

До наших днів у важко доступних тропічних лісах ще зустрічаються невеликі групи населення, що добувають засоби для існування бродячим полюванням і збиранням. Більш поширений господарсько-культурний тип мотичних землеробів, на оброблених полях на випалених ділянках лісу (підсічно-вогневий тип землеробства) без застосування штучного зрошення, а також на примітивно зрошуваних полях. На острові Мадуро частина населення зайнята тваринництвом. На берегах морів і озер живуть рибалки. Втім, рибальство поєднується з іншими видами господарської діяльності.

Головним видом занять переважної більшості мешканців Південно-Східної Азії є плужне землеробство, в першу чергу населення сіє рис на заливних рівнинних або терасових полях. Все більше число населення Південно-Східної Азії працює в промисловості та інших сучасних галузях господарства. Перераховані господарсько-культурні типи далеко не вичерпують усього розмаїття форм господарської діяльності населення даного регіону.

Існує багато проміжних господарських підтипів. Наприклад, підтипи мисливців збирачів – мотичних землеробів; мотичних землеробів - рибалок; мотичних землеробів - спеціалізованих збирачів дарів тропічного лісу (смоли, каучук, цінна деревина), що призначаються для продажу; плужних землеробів, що займаються також мисливством, і багато інших підтипів. Основні тенденції в сучасному розвитку господарства народів Південно-Східної Азії складаються в розширенні зрошуваного плужного землеробства, зростання промисловості і сфери обслуговування.

Розглянемо окремо основні господарсько-культурні типи в Південно-Східній Азії, починаючи з найдавніших. Ще в кінці минулого і початку нашого століття в болотистих і гірських місцевостях багатьох островів і на півострові Малакці зустрічалось досить багато груп бродячих мисливців і збирачів. Подекуди вони збереглися і до наших днів, але поступово і вони переходять до осілости і землеробства. Бродячим полюванням і збиранням займалися на Малакці семанги, колись і сіно, на Суматрі кубу і частина сакая, на Яві тенггери, на Калімантані пуна і букіт, на Сулавесі тоала, на Філіппінах аета і деякі інші дрібні племінні групи. Видобування засобів існування було пов'язано для них з великими труднощами, так як тропічні ліси не багаті їстівними рослинами і дрібними та середніми тваринами, доступними слабкому озброєнню бродячих мисливців. На великих тварин полювали зрідка за допомогою ям-пасток. Їли м'ясо тварин, убитих великими хижаками. Через нестачу їжі вживали всі більш-менш їстівне. І тим не менше в деякі сезони року мешканці тропічних лісів жорстоко голодували і були

змушені задовольнятися малоїстівною їжею у вигляді горіхів гіркого мигдалю.

Вкрай екстенсивне привласнююче господарство, нестача харчових ресурсів вимагали для полювання і збирання великих лісових угідь. Групи мисливців і збирачів не могли довго годуватися на одній ділянці і були змушені через весь час пересуватися з місця на місце. Майже весь день вони проводили в русі і зупинялися лише для короткого відпочинку та для ночного сну. Локальні групи розподіляли між собою лісові угіддя з таким розрахунком, щоб їх шляхи не перетиналися. Кожна група рухалася по своїм володінням спеціальними колами, повертаючись на пройдене місце тільки через кілька місяців, коли там природним шляхом відновлювалися харчові ресурси.

Господарська діяльність цих народів включала крім полювання і збирання деякі види домашніх виробництв: виготовлення зброї, прикрас, циновок і деяких видів посуду з дерева, каменю, кістки, раковин, лубу (матеріалу з обробленої кори дерева). Металургійне виробництво та виготовлення кераміки їм не відомо.

При цьому металеві предмети, головним чином наконечники копій, прикраси, зустрічалися у мисливців і збирачів ще в XIX ст. Але отримували вони їх від сусідів в готовому вигляді, і в кращому випадку металеві деталі оброблялися «неолітичним» способом - проковуванням в холодному вигляді. Обмін, внаслідок ізольованості розсіяних по тропічному лісі локальних груп мисливців і збирачів, мав обмежене поширення. Часто він вівся в так званій «німий» формі. При «німому» обміні сторони не вступали в безпосереднє спілкування, а кожна група залишала предмети, призначені для обміну, в певному, обумовленому традицією місці, де їх по черзі брали представники кожної зі сторін.

У наш час бродячі мисливці і збирачі все частіше починають займатися найпростішим мотичним землеробством, обробляючи час від часу невеликі ділянки землі під посіви головним чином бульбових рослин. Поступово

землеробство починає займати все більше місце в їх господарській діяльності. Цей процес стимулюється урядами країн Південно-Східної Азії, які надають колишнім мисливцям і збирачам допомогу при переході до нових видів занять. Однак цей процес стикається з певними труднощами, внаслідок чого розглянутий господарсько-культурний тип повністю ще не викорінено. Велике число населення Південно-Східної Азії належить до господарсько-культурного типу мотичних землеробів.

Мотичне землеробство ведеться зазвичай в підсічно-вогневій формі, приблизно тим же чином, що і в Південній Азії. Після завершення сезону дощів чоловіки рубують ліс і чагарник на ділянках, призначених для полів. При цьому племінні групи, які володіють більш досконалішими навичками праці та знаряддями, корчують ліс або зрубують його під корінь. Але в багатьох місцевостях ліс не тільки не корчують, але і не зрубується під корінь, так як дерева біля основи занадто товсті і зрубати примітивними сокирами їх важко. У таких випадках дерево рубиться на деякій відстані від землі, де воно тонше. Протягом сухого сезону зрубаний ліс і чагарник висихають, після чого їх спалюють. Випалений ліс не тільки звільняє землю для полів, а й постачає ґрунт мінеральними добривами (золою) і, що дуже істотно, знищує бур'яни - страшний біч тропічного землеробства. Природно, що поля, де ліс зрубаний в повному обсязі, дають поганий врожай. На випалених і удобрених золою полях палицями або мотиками викопують ямки, в які саджають насіння рису, кукурудзи, бульби. Цю частину роботи виконують здебільшого жінки.

Залежно від традиції і господарських навичок насіння або закопується в ямках, або, як це нерідко траплялося, наприклад, у даяків Калімантан і інших племен, залишаються в ямках незасипаними. У цьому випадку частина насіння роздрібнюється птахами, несеться вітром і дощовою водою, що згубно позначається на врожаї. Далеко не всі мотичні землероби доглядають за посівами. Вони заростають бур'янами, а це погіршує урожай. Внаслідок цього в багатьох областях, незважаючи на порівняно великі земельні площі,

оброблювані під посіви, врожаї бувають мізерні, що призводить до голодувань і змушує вишукувати додаткові кошти існування. Займаються полюванням, рибальством і збиральництвом. При цьому збирають не тільки їстівні рослини і дрібних тварин, а й дари лісу: камфору, різні смоли, каучук, ротан (пагони гнучкої пальми, використовувані для плетіння). Промислове значення має також ловля змій. Їх шкіру, а також смоли та інше, зібране в лісі, продають скупникам. Зміїна шкіра дає великий дохід, але знищення великої кількості змій підриває землеробство, так як масами починають розмножуватися гризуни шкідники полів.

Внаслідок того що випалені ділянки лісу швидко заростають бур'янами, їх можна використовувати під поля не більше двох-трьох років, потім вони кидаються і розчищаються нові ділянки. Тому поля поступово віддаляються від поселення, і врешті-решт його доводиться залишати і засновувати нове. У більшій частині мотичних землеробів широкого поширення набули різні домашні виробництва. Багато їх виробів представляють собою справжні витвори мистецтва. Поступово з домашніх виробництв розвиваються ремесла.

Важливе значення для господарства мають обмін і торгівля. Розглянутий господарсько-культурний тип мав в минулому дуже велике поширення в Південно-Східній Азії. І в наш час мотичним землеробством займаються багато народів: частина гірських монів і кхмерів, гірські тай, частина нага півострова Індокитай; більшість даяків в Індонезії та Малайзії; частина тораджей, невеликі групи гірських батаків, папуаси і меланезійці Західного Іріан в Індонезії; іфугао на Філіппінах.

Основне заняття переважної більшості населення Південно-Східної Азії становить плужне землеробство. Сприятливі природні умови родючий ґрунт, вологий і жаркий клімат дозволяють вести інтенсивне господарство і отримувати в багатьох місцях по два врожаї на рік. Головна продовольча культура в розглянутому регіоні рис. Вирощуються також бобові, кукурудза, бульбові рослини, садово-городні.

Великі площі зайняті під технічні культури. Культивуються каучуконоси, кавове дерево, кокосова пальма і безліч інших рослин. Землеробство ведеться здебільшого в поливній і заливній формах на рівнинах і на терасових полях по схилах гір. Вода з джерела на вершині пагорба використовується спочатку для зрошення верхніх, а потім нижніх терас. Тільки в окремих гірських місцевостях плужне землеробство ведеться в неполивних формі. Там сіють суходільний рис і кукурудзу. Основні землеробські знаряддя подібні у різних народів Південно-Східної Азії. Це легкий плуг без відвалу або плуг з відвалом; «Вертикальна» борона з косо поставленими довгими зубами і упором у вигляді рами. Як тяглова сила використовуються головним чином буйволи. Знімають урожай серпами і ножами. Обмолочують зерно різними способами: укладають снопи на циновки і оббивають їх палицями; проганяють по снопах тварин; обмолочують колосся в ступі.

Землероби розводять здебільшого молочну і робочу худобу, в багатьох країнах Індокитаю свиней. Повсюдно тримають птицю. У В'єтнамі головними продовольчими культурами, як і у всій Південно-Східній Азії, є рис, кукурудза. Вирощують багато бульбових рослин. З плантацій найбільш поширені каучуконоси, чай, бавовна.

Вирощують різноманітні олійні культури. Основа землеробства в Лаосі - вирощування рожевого клейкого рису для власного споживання, білого на експорт, а також овочів, фруктів. Частина населення Лаосу займається тваринництвом. Розводять велику і дрібну рогату худобу. Велике значення в господарстві має рибальство.

У самій родючій частині Таїланду, в долині річки Менам, ведеться товарне рисове господарство. На півдні багато земель зайнято під плантації каучуконосів. Досить значні посіви засаджені під опійний мак. Чимала кількість опіуму-сирцю і вироблених з нього підпільним чином наркотиків переправляється контрабандою за кордон. Землеробство, городництво, садівництво - основа бірманського сільського господарства. У літні дощові

місяці вирощується рис, взимку - кукурудза, бобові. У деяких місцевостях культивуються чайний кущ, кавове дерево, цукрову тростину, кокосові і бананові пальми. Найбільш розвинене товарне вирощування рису в Нижній Бірмі. У Кампучії головна галузь господарства теж вирощування рису. Важливу роль відіграють також рибна ловля, розведення каучуконосів, лісозаготівля цінних порід дерев. Повсюдно у плужних землеробів значного розвитку набули домашні виробництва і ремесла.

Подібно з Індокитайським - господарство плужних землеробів Індонезії, Малайзії, Філіппін. Рис, кукурудза, бобові, овочі, фрукти найважливіші продовольчі культури. На Філіппінах вирощується багато цукрової тростини, волокнистих рослин. В Індонезії, крім іншого, виводяться високі сорти кави. На островах велику роль відіграє рибальство. Рис, риба, овочі, фрукти, олія - основа існування населення Південно-Східної Азії. М'ясо їдять рідко, тільки у свята, і частіше - пташине.

Немусульмани їдять також свинину. Промисловість розвивається в Південно-Східній Азії досить інтенсивно. Ряд країн, і в першу чергу Соціалістична Республіка В'єтнам, стали економічно незалежними від імперіалістичних монополій. У колоніальний час в країнах Південно-Східної Азії існувала головним чином тільки дрібна і харчова промисловість.

У наші дні великий розвиток отримують гірничодобувна, середня і важка промисловість.

Матеріальна культура. Знаряддя праці різняться у народів, що стоять на різних рівнях соціально-економічного розвитку і відносяться до різних господарсько-культурних типів. Знаряддя праці розвинених народів Південно-Східної Азії мають сучасний вигляд і, за винятком найпростішого селянського інвентарю, вони фабричного виробництва. Ручні мотичні землероби вже значно більше знарядь і предметів озброєння виготовляють в домашніх умовах або купують у ремісників, тому вони мають більш традиційний вигляд. Мотики далеко не завжди зроблені з металу і тим більше не обов'язково фабричного виробництва. Залізні мотики робить сільський

коваль або сам власник. Але часто мотика це всього лише палка-копалка, що представляє собою загострену і обпалену на вогні палицю. Настільки ж прості і інші знаряддя праці з дерева, кістки, каменю, раковин, металу. Мисливська та бойова зброя купується, але і сьогодні зустрічаються традиційні предмети озброєння: луки і стріли, іноді отруєні, духові трубки, мечі, ножі. Традиційне зброєння становить, як правило, обов'язкову приналежність чоловічого святкового костюма.

У багатьох народів, наприклад у даяків, мечі вважаються священними предметами і передаються у спадок від батька до сина. Традиційні знаряддя і озброєння побутує у народів, які мешкають на периферії класових товариств. Вони досить різноманітні у мисливців і збирачів Південно-Східної Азії і часто являють собою справжні витвори мистецтва. У гірських областях півострова Індокитай поширені лук і стріли, списи, сокири, ножі. Деякі етноси полюють за допомогою рушниці і маленьких отруйних стріл, виготовлених з серцевини пальмового листа. Списи і кийки були ще недавно основним озброєнням кубу, лубу, тоала, аета і інших народів. Поселення і житла в Південно-Східній Азії дуже різноманітні, але в той же час мають і багато спільного. Землероби селяться вздовж берегів річок, озер, узбереж морського узбережжя. Переважають поселення рядового плану. Купчасті зустрічаються рідше, переважно у віддалених від водойм лісових областях. Мешканці узбереж річок, озер і морів нерідко проводять все життя на воді, де вони влаштовують плавучі селища на плотах і човнах.

Гірські поселення зазвичай невеликі, купчасті в плані. У недавньому минулому широко були поширені укріплені поселення. Вони і зараз ще зустрічаються у віддалених гірських місцевостях, де ведуться міжплемінні війни. Значна частина народів Південно-Східної Азії споруджує будівлі на палях, на які настилається підлога, встановлюються стіни і дах. Традиція ця склалася в приморській смузі, де приплив і прибії заливали будинки, що стоять прямо на землі.

Матеріалом для підлог жител і стін служать бамбук, розщеплені стовбури пальм. Дах зазвичай двосхилий (пряма або сідлоподібна), іноді конічна. Криється листям пальми. Заможне населення нерідко будує тепер котеджі сучасного типу з покупних матеріалів. В містах центральні вулиці забудовані сучасними багатопверховими будинками, покриті асфальтом. На околицях біднота тулиться в жалюгідних хатинах сільського типу. У В'єтнамі звичайні наземні будинки з цегляно-глинобитним або земляним заповненням каркасних стін. Легкими перегородками вони поділяються на 2-3 приміщення. Будинки разом з господарськими будівлями огорожуються колючим живоплотом. У сільського населення Лаосу, Таїланду, деяких місцевостей Бірми і Малакки будинки зводяться на палях і споруджуються з підручних матеріалів.

В Індонезії на різних островах поширені різні типи житлових і господарських будівель. Яванці і Сунда будують легкі споруди з 2-3 приміщень на невеликому фундаменті без паль. У давні часи у мінангкабау споруджувалися довгі будинки на палях, в кожному з яких мешкала материнська-родова група. Коли дівчина вступала в шлюб, для неї і її чоловіка будували нове приміщення. Батаки також будували будинки на палях - великого розміру, з товстих стовбурів дерев, оточені верандою. У такому будинку жила велика патріархальна сім'я. Дахи споруджувалися чотирьохскатними, складної конструкції з різьбленими прикрасами на конику. Сховища для рису у мінангкабау і батаків повторювали в мініатюрі форму їхніх помешкань. Нові будинки будуються у них частіше в розрахунку на одну сім'ю. Все даяки Калімантану жили в минулому у довгих будинках, розташованих уздовж берегів річок.

Ціла сільська громада розміщувалася в одному або декількох довгих будинках. Селища зміцнювалися потужними валами з бамбука і колючих рослин. У наш час ці огорожі зникають. Уздовж кожного будинку влаштовується галерея, де зберігається різноманітне майно і куди виходять двері сімейних кімнат. Молоді неодружені чоловіки живуть або в такій

галереї, або в спеціальному «чоловічому домі», призначеному для громадських цілей. У багатьох груп даяків в наші дні переважають невеликі пальові будівлі, розраховані на одну малу сім'ю. Настільки ж своєрідні споруди і на інших островах Індонезії. Схожі з малайськими і філіппінськими житлові та господарські будівлі. За старих часів багато народів споруджували в центрі своїх поселень громадські будинки.

Зараз їх вже майже не будують, а збережені служать готелями або музеями давнього побуту. Такі музеї широко поширені, наприклад, у мінангкабау і батаків. Внутрішнє оздоблення будинків в країнах Південно-Східної Азії дуже просто і не дуже різниться у різних народів. Підлоги встеляли циновками, на яких сидять і сплять. Іноді по стінах розвішуються начиння, старовинний посуд, зброю. У центральних районах міст, в багатих кварталах будинку будують за європейським зразком. Бродячі мисливці і збирачі лісистих гірських і болотистих областей задовольняються легкими хатинами з бамбука і трави або навіть вітровими заслонами. Для короткочасного нічного відпочинку споруджуються платформи та навіси на гілках дерев. До кінця XIX століття багато груп тоала мешкали в печерах. В даний час вони споруджують легкі хатини. Одяг народів Південно-Східної Азії зовні різноманітний, особливо в обробці, але має в основних рисах багато спільного. За старих часів були широко поширені різні види незшивного одягу, поступово витісняється зшивним.

Так, у В'єтнамі чоловічий одяг складалася на стегнах з пов'язки, широких штанів і короткої куртки або халата. На голову одягали конусоподібний капелюх. Традиційний жіночий костюм складався з натільної чорної кофти, довгих штанів, в холодну пору стьоганої куртки або халата. Головний убір становив плетений капелюх. І чоловіки і жінки носили на ногах сандалі. Улюбленим кольором одягу був білий і чорний. В даний час традиційний одяг, особливо у чоловіків, вийшов з ужитку. Лаосці-чоловіки ходять в широких коротких штанах, куртці, сандалях. Жінки носять одяг зі шматка тканини, обгорненого навколо тіла від пахв до колін, і

опоясаного шарфом. Поверх надягають кофту, а на плечі накидають ще один шарф. На голову одягають плетений капелюх з бамбука, або пов'язку. Основа традиційного чоловічого тайландського костюма - широке полотнище тканини, яке обертається навколо стегон. Його кінець пропускається між ніг і виходить до штанів. Старовинний жіночий костюм складається зі шматка тканини, яким обгортають стегна на зразок спідниці. На плечі накидається накидка або надягається жакет. Ходять босоніж або в шкіряних сандалях. І чоловіки і жінки носили в минулому коротку стрижку, зараз вона збереглася лише у частини чоловіків.

В даний час багато городян і частина заможних сільських жителів ходять у європейському костюмі. У бірманців традиційний костюм існує до теперішнього часу. У чоловіків він складається з широкого прямокутного шматка тканини, який обгортають навколо стегон на манер спідниці, і чорної сорочки або куртки. Костюм доповнюють капелюх і сандалі. Жіночий костюм схожий з чоловічим, але його крій ширше.

Старовинний чоловічий одяг кхмерів представляв собою шматок тканини, обгорнутий навколо стегон і пропущений між ніг, і тісно прилеглу куртку. Жінки замість куртки носили кофту. І чоловіки і жінки стриглися дуже коротко - «під щітку». У наш час традиційний костюм майже зник, його витіснив саронг - основа одягу багатьох малайських і індонезійських народів. Він складається з довгого шматка тканини, який обертається навколо тулуба. Саронг може бути до колін або до щиколоток. Але у яванців саронг використовується тільки як домашній одяг. Сучасний одяг у чоловіків складається з довгих штанів і куртки. На голову одягають батикову хустку або оксамитову чорну шапочку. Національний жіночий одяг складається з полотнища тканини, яким обертаються від грудей до п'ят, сверху кофту або жакет. На плечі накидається шарф. Одяг мисливців-збирачів джунглів складається у чоловіків на стегнах пов'язки або спіднички, у жінок - також з спіднички. Пов'язки на стегнах і спідниці робляться за традицією з

виробленої кори дерева. Костюм доповнюється різноманітними саморобними і покупними прикрасами.

Широко поширений звичай татуювання з релігійних або естетичних міркувань. У деяких народів прийнято чорнити і підпилювати зуби.

Сім'я і суспільний лад. Відмінності в рівні соціально-економічного розвитку різних народів Південно-Східної Азії мали наслідком велику різноманітність у формах сімейно-шлюбних і соціальних відносин. У мисливців-збирачів побутують парні сім'ї і багато архаїчних звичаїв в області сімейно-шлюбних відносин. Для більш розвинених народів до недавнього часу було характерно збереження традицій родових общин і великих сімей головним чином в патріархальній, але, як виняток, і в матрилокальній формі. Ці архаїчні форми сім'ї повсюдно змінилися моногамними сім'ями. На сімейно-шлюбні відносини здебільшого народів Південно-Східної Азії сильний відбиток наклали релігійні звичаї: в Індокитаї- буддійські, в Індонезії і на Малаці- мусульманські, на Філіппінах - християнські.

Так, в областях, де набув поширення іслам, існує полігамія. Суспільні відносини в країнах Південно-Східної Азії дуже різні. Ряд країн йдуть шляхом будівництва сучасного суспільства, як-то: В'єтнам, Лаос, Кампучія. В інших країнах зберігаються пережитки найрізноманітніших укладів.

У Таїланді та Малайзії, на півдні Філіппін ще сильні пережитки феодальних відносин. У минулому у мотичних землеробів, а в наші дні у частині мисливців і збирачів тропічних лісів Південно-Східної Азії зберігаються елементи первіснообщинних відносин. Цікава форма у вигляді так званого «трьохродового союзу» побутувала у батаків. У племені мінангкабау існував материнський рід. У мотичних землеробів вже на початку XX ст.. почали розкладатися общинні відносини під впливом соціальної та майнової диференціації, складання класових відносин. Проте і зараз ще зустрічаються в окремих місцях поселення племен або їх підрозділів (у даяків, тораджей, гірських племен Індокитайського півострова, нага).

Зазвичай кілька поселень складають плем'я. Походження і значення роду в Південно-Східній Азії ще не зовсім ясні, тому що у багатьох народів родова організація відсутня, немає безперечних свідчень про її побутування в минулому. Тим більше це відноситься до бродячих мисливців-збирачів тропічних лісів Південно-Східної Азії. Вони живуть невеликими локальними групами, які об'єднуються в племена та користуються певною територією. Племена і поселення очолюють вожді. У найбільш відсталих племен ватажки нерідко є одночасно і священнослужителями. Чималу роль в громадських справах цих народів грають чаклуни та лікарі.

Духовна культура. Духовна культура і народна творчість народів Південно-Східної Азії багата та різноманітна. Для них характерні глибокі народні традиції та зв'язки з культурою сусідніх народів. У багатьох країнах цього регіону існували розвинуті наука, культура, мистецтво, була створена велика духовна і художня література.

Несприятливі наслідки для духовної культури, як і для всього життя народів Південно-Східної Азії в цілому, мала колоніальна епоха. Колонізатори проводили політику гноблення і експлуатації, придушення культурної самостійності, гальмували розвиток освіти населення. Тільки в ході національно-визвольної боротьби і після досягнення національної незалежності розгорнулися процеси культурного відродження і швидкого культурного розвитку. Розвиваються народне і професійне мистецтво, середня та вища освіта, масові засоби інформації. Тисячолітні традиції має народна творчість.

Так, у в'єтнамців широко поширені різні жанри епічних творів, музично-драматичні вистави. Різноманітні народні танці та пісні. Багатий фольклор у Таїланді. Успіхом користуються театральні вистави: театр жестів, ляльок, маскованих акторів. Знамениті бірманський і кхмерський балет. Широко популярний у цих народів театр, де виконуються п'єси на мотиви місцевих і індійських творів, а також театр тіней. В Індонезії здавна великою пошаною користується народний театр тіней ваянгпурво, в якому виконують

п'єси героїчного змісту. Не менш поширені виступи маріонеток, костюмованих акторів. Велику популярність має яванський національний оркестр гамелан, що складається з десятків і сотень ударних інструментів.

Оригінальна народна творчість лісових народів: їх войовничі мисливські танці, пісні, мімічні вистави цікаві і своєрідні. Більшість землеробських народів півострова Індокитай - бірманці, таїландці, лаотянці, в'єтнамці, кампучійці - сповідують різні чутки буддійської релігії з безліччю найрізноманітніших пережитків стародавніх вірувань: аграрних культів, культу предків, магічних уявлень. Велика частина жителів Малайзії та Індонезії - мусульмани суннітського походження.

Своєрідна релігія жителів острова Балі, що представляє собою суміш буддійських і індуїстських вірувань. Племена мисливців-збирачів зберігають давні вірування у стихійні сили природи, духів, душу. У зв'язку з магічними уявленнями в минулому існувало полювання за головами.

ТЕМА 9. НАРОДИ СХІДНОЇ І ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

Цей великий регіон охоплює Китайську Народну Республіку (970 млн. чоловік), Японію (115,2 млн.), Корейську Народно-Демократичну Республіку (більше 17 млн.), Південну Корею (37 млн.) і Монгольську Народну Республіку (1, 5 млн.).

Етногенез та етнічна історія. Вивчення лінгвістичних, антропологічних, історичних і власне етнографічних даних дозволяє в загальних рисах простежити історію походження сучасних народів Східної Азії, а також усвідомити закономірності їх взаємодії та розвитку.

В кінці V - початку IV тисячоліття до н. е. на території Східної Азії існувало кілька центрів формування неолітичних культур. Один з них був розташований в східному приморському районі сучасного Китаю (провінції Цзянсу і Чжецзян), де виникла культура Цінляньган. Її творці обробляли рис, жили в пальових будинках. Судячи з кісткових залишків, цінляньганці практикували обряд ініціації, що супроводжувався вибиванням передніх

різців у хлопців, які досягли повноліття. Ймовірно, саме на основі населення культури Цінляньган склалася група етносів за австронезійською мовою.

Одночасно з культурою Цінляньган на заході, в долині головної притоки Хуанхе річки Вейхе, виникла інша розвинена неолітична культура – Яншао (кінець V - початок IV тисячоліття до н. е.).

Господарство яншаосців ґрунтувалося на вирощуванні чумизи, це різновид проса. Вони мешкали в безпосередній близькості від річок у напівземлянках каркасно-стовпової конструкції. Однією з провідних галузей ремесел у яншаосців було виробництво керамічних судин, які прикрашають яскравим поліхромним орнаментом. Розмовляли яншаосці, найімовірніше протосінотібетською мовою. Приблизно в середині IV тисячоліття до н. е. спільність яншаоських племен розділилася на дві гілки: одна з них перемістилася в західному напрямку, у верхів'я р. Хуанхе, інша - на схід у середнє верхів'я протягом Хуанхе.

Відносна територіальна ізоляція привела до появи локальних відмінностей у культурі і мові. Західна гілка яншаосців з'явилася згодом основою формування предків тібето-бірманських народів, східна ж увійшла до складу давньокитайського етносу.

У III тисячолітті до н. е. східні яншаосці зіткнулися на Середньо-Китайській рівнині з племенами більш південного походження. На основі взаємодії цих двох етнічних груп виникла протокитайська мова, яка споріднена з тібето-бірманськими мовами, з іншого боку різко відрізняється від них за особливостями свого граматичного ладу.

Протокитайські племена ся і шан (інь) створили в II тисячолітті до н. е. великі союзи племен, в надрах яких інтенсивно відбувалися процеси класоутворення і складання форм ранньої державності. Поховання військовополонених, яких інці захоплювали в бою і приносили потім в жертву своїм предкам у Великому Місті Шан (сучасне Місто Аньян в провінції Хенань), дозволяють судити про те, що протокитайські племена контактували в кінці II тисячоліття до н. е. з численними етнічними групами,

що належать до різних расових типів. Серед них були «класичні» континентальні монголоїди з дуже широкою, але низькою мозковою коробкою, широким і в той же час високим сильно сплющеним обличчям; південноазіатські монголоїди з вузьким черепом, дуже високою мозковою коробкою і широким носом; нарешті, східноазійські монголоїди, близькі як до самих іньців, так і до сучасного північнокитайського типу. Ці дані дають підставу вважати, що тибетомовні цяни, що розселилися на захід від іньців, за своїм антропологічним типом відрізнялися від прогокитайських племен.

На основі стародавньої цянської спільності сформувалися згодом всі етноси, що говорять нині на мовах тибетобірманської групи сінотібетської сім'ї. В цей час Північно-Східний Китай і частина Корейського півострова були населені народами, що відрізнялися від протокитайців як за своїм фізичним типом, так і за мовою. Це були предки сучасних тунгусо-маньчжурських народів. Важко визначити час проникнення на Японські острови протоайнів, що сформувалися в південній частині Південно-Східної Азії. Безсумнівно, проте, що неолітичні культури, які отримали збірну назву «дземон», виникли в Японії в результаті взаємодії протоайнського і австронезійського етнічних компонентів.

Племена південного походження брали участь і в формуванні стародавніх корейців. На початку I тисячоліття до н. е. на Середньокитайській рівнині завершується тривалий процес складання давньокитайського етносу, самоназвою якого стало «хуася». Консолідація етнічної спільності давніх китайців стала однією з передумов об'єднання давньокитайських царств, що існували в ту епоху в басейнах Хуанхе і Янцзи, і створення в III ст. до н. е. централізованих імперій Цінь і Хань. Приблизно в той же період в степах Монголії складається етнічна спільність алтайськомовних кочівників-сюнну.

В результаті тривалих війн з Ханьською імперією сюнну проявилися в перших століттях нашої ери розділеними на дві частини: одна з них, що жила на північних кордонах давньокитайської держави, визнала владу Хань, і через

кілька століть була майже повністю асимільована; інша - перемістилася на північний захід і пізніше, ввібравши в себе сторонні етнічні компоненти, стала відома під ім'ям гунів. На зміну сюнну в лісостеповій зоні Монголії в перших століттях нашої ери прийшли монголомовні сяньбійці. Приблизно в цей же час на території північної частини Кореї, де кілька століть до цього існувала держава Чосон, виникла держава Когурьо, а в більш південних частинах полуострова- Сілла і Пекче.

На Японських островах в цей період складаються найдавніші державні утворення, серед яких Ямато. В культурі народів, що населяли всі ці території в перших століттях н. е., виявляються загальні риси, обумовлені прямим або непрямим впливом кочівників. III-VI століття нерідко називають епохою «східноазійського переселення народів».

Під впливом різноманітних історичних причин величезні групи населення Східної Азії почали переселятися з однієї території на іншу, створюючи ґрунт для інтенсивних етнічних контактів, в значній мірі змінили обличчя взаємодію народів. За своїми соціально-політичними наслідками ці події можна порівняти з тим, що відбувалося в цей час в Європі: результатом їх було створення на півночі Китаю численних «варварських» держав. У цю епоху починає чітко простежуватися протиставлення північних і південних китайців (перші запозичили багато елементів культури та мови у своїх сусідів кочівників, другі трансформувалися під впливом корінного населення півдня). Тут до цього часу консолідувалося кілька етнічних груп, серед яких найбільшого значення мали «наньмань» (предки сучасних народів мяо-яо) і «ляо» (цей етнонім досі зберігається в самоназві ряду тайських народів).

До V-XII ст. на території Східної Азії склалися всі основні народи, які можуть розглядатися в якості предків сучасного населення Східної Азії. Цей період відзначений процесом консолідації японського і корейського етносів, формуванням предків сучасних маньчжурів, складанням тюркської етнолінгвістичної спільноти, відокремленням окремих народів тайської групи, створенням державності у предків сучасних тибетців, завершенням

процесу етногенезу монголів і складанням етнічної спільності сучасних китайців.

До початку XX ст. з усіх найбільших етносів Східної Азії лише японці сформувалися як сучасна нація. Після перемоги народної революції у Китаї, Кореї та Монголії склалися умови для успішного розвитку у цих країнах процесів етнічної консолідації. Перетворення у Монголії стали основою для подолання колишньої роз'єднаності між окремими етнографічними групами монголів. У наші дні халха-монголи, що становлять основне ядро монгольського населення країни, складаються в єдину націю.

Особливу проблему становить ситуація, що історично склалася в середовищі китайських емігрантів, які протягом тривалого часу проживають в ряді країн Південно-Східної Азії, Америки і Океанії. У деяких країнах «хуацяо», ізольовані від свого основного етнічного масиву, набувають рис культури і побуту, які відрізняють їх від китайців КНР. Поступово трансформується їх етнічна самосвідомість. Так, у китайців Сінгапуру створюється тенденція до формування самостійної етнічної групи, називаючи себе сінгапурцями і не ототожнюючи себе повністю з китайцями.

Етнолінгвістичних класифікація. Народи Східної Азії говорять на мовах, ступінь генетичної близькості яких є основою для їх етнолінгвістичної класифікації.

У Східній Азії представлені 5 великих мовних сімей - алтайська, сінотібетська, австронезійська, тайська та австроазіатська. Виняток в цьому сенсі становлять корейці, японці і айни, що займають в цій класифікації ізольоване становище. Однак за останній час утверджується точка зору, згідно з якою корейська та японська мови мають віддалену спорідненість з мовами алтайської сім'ї.

Алтайська сім'я мов ділиться на три основні групи. До першої з них - тюркської - належать етноси Центральної Азії уйгури, Салар, казахи і киргизи (ареал розселення основної маси тюркських народів знаходиться в Сіньцзяні - в Західному Китаї). У монгольську групу входять монголи МНР і

Внутрішньої Монголії на території КНР, а також проживають в КНР Дунсян, ту (мон-гори) та ін. Тунгусо-маньчжурська група представлена головним чином на північному сході КНР - це перш за все маньчжури, а також Сунгарійські етноси (хечже), евенкі та орків. Сіно-тібетська сім'я може бути розділена на дві групи мов китайську і тибето-бірманську.

До першої з них відноситься китайська мова з її численними діалектами, ступінь розбіжності між якими можна порівняти з відмінностями між окремими тюркськими, слов'янськими або романськими мовами. У тибето-бірманську групу входять тибетці, а також іцзу, бай, туцзя, хані, насі (всі ці народи населяють південний захід КНР). Австроазійські мови поширені в наш час за межами даного регіону - в Південно-Східній Азії. На території Китаю вони представлені двома групами - мяо-яо (народи мяо, яо, ше, Гела) і мон-кхмер (кава, бенлун, булан). У більшості колишніх етнолінгвістичних класифікацій тайські мови розглядалися як такі, що мають близьку генетичну спорідненість з сіно-тібетськими мовами і об'єднувалися з ними в межах однієї сім'ї.

Новітні дослідження показали неспроможність такої точки зору, внаслідок чого тайські мови виділяються в самостійну мовну сім'ю. Вони об'єднуються в три групи - тай (чжу-ан, буї, тай, що населяють Південний і Південно-Західний Китай), Кадай (мова цієї групи поширені на острові Хайнань, а також за межами Східної Азії - в Північному В'єтнамі) і кам-сунь (або дун-шуй, за назвою двох невеликих народів Південного Китаю). Нарешті, австронезійська сім'я, на мовах якої говорять за межами Східної Азії в Південно-Східній Азії і Океанії, яка представлена лише мовами корінного населення о-ва Тайвань. Вони відомі в етнографічній літературі під збіркою назвою гаошань.

Антропологічний склад. Переважна більшість корінного населення Східної Азії належить до монголоїдної великий раси, початкове формування якої відбувалося саме в цьому регіоні.

У расовому відношенні народи Східної Азії складають набагато більшу єдність, ніж в мовному. Монголоїдна велика раса може бути поділена на дві малі раси - тихоокеанськими і континентальними монголоїдами.

Диференціація тихоокеанських і континентальних монголоїдів простежується в палеоантропологічних знахідках епохи верхнього палеоліту. Стародавні черепа з Шаньдіндуна і Люцзян (Китай), що мають ознаки людини сучасного виду - неоантропа, мають деякі риси тихоокеанських монголоїдів, у яких широке обличчя і ніс. Пізніше серед тихоокеанських монголоїдів виділилися дві групи антропологічних типів: східноазіатська і південноазійська.

Серед сучасного населення Східної Азії, що відноситься до східноазійської групи тихоокеанських монголоїдів, представлені наступні расові типи: північнокитайський, поширений у китайців провінцій Шаньдун, Хебей, Хенань, Шаньсі, Шеньсі і Ганьсу; корейсько-маньчжурський - у більшості тунгусо-маньчжурських народів КНР і корейців; амурський, сформований в результаті контактів з континентальними монголоїдами; у нанайців.

Південноазійська група тихоокеанських монголоїдів представлена численними народами, що мешкають на півдні КНР. Вона включає такі антропологічні типи: малайський, до якого належать тайські народи; східно-гімалайський - Ідзу, деякі групи мяо та ін. В південній частині Китаю виділяються також типи, що представляють собою результат змішування східних і південноазіатських монголоїдів; вони поширені головним чином у південних китайців. Морфологічно вони займають проміжне положення між східноазійськими і південноазійськими монголоїдами, причому в їх антропологічному типі простежуються також і окремі австралоїдні риси. Австралоїдна домішка виявляється у мон-кхмерських народів південного Китаю (кава, бенлуч, булан).

Своєрідний антропологічний тип айнів, який відрізняється відносно світлою шкірою і сильним розвитком третинного волосяного покриву. Айни

є єдиним народом на території Східної Азії, в фізичному типі якого переважають австралоїдні риси. Що стосується континентальних, або «класичних», монголоїдів, то до них належать насамперед монгольські етноси, що становлять більшість населення МНР і Внутрішньої Монголії (КНР), а також деякі тюркські народи. Континентальні монголоїди представлені двома групами типів – центральноазійською та південосибірською. На західній периферії ареалу континентальних монголоїдів поширені типи, сформовані в процесі змішування з європеїдами (уйгури, частково - казахи).

Господарсько-культурні типи. Різноманіття господарської діяльності та пов'язаних з нею особливостей культури населення Східної Азії може бути зведено до кількох господарсько культурних типів, які мають як просторові, так і хронологічні рамки.

У Східній Азії досить чітко простежується безпосередній зв'язок господарсько-культурних типів з географічним середовищем, перш за все з природно-кліматичною зональністю, характером ландшафту. З цієї точки зору в даному регіоні представлені різні господарсько-культурні типи двох географічних поясів - теплого (субтропічного і частково тропічного) і помірного.

В міру розвитку продуктивних сил суспільства відбувається зміна одного господарсько-культурного типу іншим, заснованим на більш продуктивних формах господарства. При цьому, багато рис колишнього господарсько-культурного типу найчастіше продовжують зберігатися в трансформованому вигляді, визначаючи специфіку культури і побуту населення даного району. В цілому більшість господарсько-культурних типів, поширених в минулому у народів Східної Азії, зазнали в наш час значних змін, а частина з них зберігається лише у вигляді пережитків. Вони можуть бути об'єднані в чотири групи.

Господарсько-культурні типи мисливців, рибалок і збирачів - історично найдавніші на території Східної Азії. Вони виникли тут ще в епоху мезоліту і

в чистому вигляді не збереглися ні у одного народу цього регіону. Проте окремі риси господарсько-культурних типів лісових збирачів і мисливців теплого поясу виявляються у мон-кхмерських народів КНР (кава, бенлун, булан).

У північно-східній частині регіону аж до порівняно недавнього часу існував господарсько-культурний тип збирачів і рибалок помірного пояса (у айнів, частково - у японців та хечже). Як пережиток у деяких тунгуськоманьчжурських народів КНР простежуються окремі риси господарсько-культурного типу мисливців тундри. З епохою неоліту пов'язане формування другої групи господарсько-культурного типу пов'язаного з ручним або мотичним землеробством.

Господарсько-культурний тип ручних землеробів помірного пояса склався на Середньо-Китайській рівнині ще в кінці V тисячоліття до н. е. Для збору врожаю використовувалися кам'яні або керамічні жнивні ножі. З землеробством було пов'язано розведення свиней і собак, м'ясо яких йшло в їжу.

Якщо на півночі Китаю ручне землеробство проіснувало аж до середини I тисячоліття до н. е., коли воно змінилося орним, то в південних районах Східної Азії не менш давній господарсько-культурний тип ручних землеробів теплого поясу, до наших днів представлений деякими господарськими та культурними особливостями у таких народів, як тайванські гаошань, а також хай-наньські чи, почасти - мяо та яо.

Для цього господарсько-культурного типу характерно обробіток різних коренеплодів, головним чином таро і ямсу, пізніше - солодкої картоплі. Поряд з цим з глибокої давнини тут було поширене сіяння рису. Практикувалася підсічно-вогнева система землеробства. Основними знаряддями служили палиця-копалка і мотика, крім того, у деяких народів землю перед посівом боронили, проганяючи по полю буйволів. У іцзу і частково у тибетців сформувався специфічний господарсько-культурний тип

ручних землеробів високогір'я, заснований на вирощуванні холодостійких культур - вівсі, ячменю, гречки.

Третя група господарсько-культурних типів пов'язана з поширенням орного землеробства. Застосування залізних знарядь праці створило умови для появи в середині I тисячоліття до н. е. на півночі Китаю господарсько-культурного типу орних землеробів помірного пояса, який згодом став панівним у китайців, корейців та маньчжурів.

Основою орного землеробства є застосування орних знарядь типу рала (пізніше - плуга) з залізними наконечниками. Урожай зернових збирають залізними серпами характерної форми (лезо закріплюється перпендикулярно рукоятці). Крім зернових культур (пшениці, проса, чумизи, в меншій мірі - рису) для цього господарсько-культурного типу характерно вирощування бобових, особливо соєвих бобів, з яких готують солоний соєвий соус і соєвий сир.

Серед технічних культур використовується бавовник, рама, тутове дерево. Значну частку в раціоні становить батат. У багатьох народів півдня Східної Азії, а також в Японії і на півдні Кореї поширений господарсько-культурний тип орних землеробів теплого клімату. Для вирощування заливного рису - головної сільськогосподарської культури - застосовується бесполозний плуг, що приводиться в рух буйволами. Значна роль овочівництва і садівництва.

Серед технічних культур переважають бавовник, олійні та чай. У народів, що населяють гірські райони півдня Східної Азії (тибетці, ну, дулун, іцзу) склався господарсько-культурний тип орних землеробів високогір'я. Він заснований на вирощуванні гречки, вівса, ячменю із застосуванням в якості основного орного знаряддя важкого плуга з полозом і широким лемешем. Четверта група господарсько-культурних типів, економічною базою яких є скотарство, сформувалася переважно у монгольських, тюркських та частково у тунгусо-маньчжурських народів.

На території сучасної МНР вже в I тисячолітті до н. е. почав складатися господарсько-культурний тип кочівників-скотарів зони помірного пояса. Історично з ним так чи інакше пов'язані всі народи, що населяли степ і напівпустелі Монголії - сунну, сяньби, стародавні тюрки, монголи. Розведення овець і коней, у меншій мірі великої рогатої худоби і верблюдів, засновано на сезонному козівництві.

Набагато пізніше на тибетському плато сформувався господарсько-культурний тип кочівників-скотарів високогір'я, специфіка якого полягає в переважному розведенні яків, добре пристосованих до суворих умов місцевого клімату. Нарешті, на північному сході КНР у окремих груп ороченів і евенків може бути виділений особливий господарсько-культурний тип тайгових оленярів, що виник під впливом східного вогнища кочового тваринництва. Однак оленярство можливо лише в місцях зростання ягелю, що призвело до локалізації даного господарсько-культурного типу в районі Великого Хінгану.

Матеріальна культура. Різноманітність типів житла у народів Східної Азії визначається перш за все особливостями господарсько-культурного типу. Спосіб життя осілих землеробів зумовив поширення у них постійних, довготривалих жител, тоді як у кочівників-скотарів переважають різного роду розбірні і переносні житла. Специфіка господарського устрою і природного середовища позначається у конструкції будинку і традиційному наборі будівельних матеріалів.

У ручних землеробів помірного пояса у IV - III тисячоліттях до н. е. житлами були напівземлянки; пізніше на зміну їм прийшли наземні житла. У той же час у землеробів теплого поясу переважали пальові житла з підлогою, піднесеним над землею, що було досить раціонально в умовах вологого клімату і великої кількості отруйних плазунів.

Іншою відмінною рисою жител у більшості народів Східної Азії є так звана каркасно-столбова конструкція (основний тягар покрівлі лягає на каркас зі стовпів і перекриттів з використанням балок, а стіни як такі не

несуть значного навантаження і навіть взагалі можуть бути відсутніми). Каркасно-стовпова конструкція характерна як для поглиблених і наземних, так і для опалюваних жител давніх і сучасних народів Східної Азії - китайців, корейців, японців, тайських і мон-кхмерських народів. На противагу цьому, у уйгурів Сіньцзяну, а також у тибетців та іцзу мають поширення будинки з несучими стінами, які споруджуються із сирцевої цегли або тесаного каменю.

Певне значення для класифікації постійних типів східно-азіатського житла має наявність і розташування вогнища. У опалюваних будинках, типових для теплого пояса, вогнище служить лише для приготування їжі. У наземних будинках південних китайців і японців постійний осередок відсутній, і в холодну пору року тут обігріваються переносними жаровнями. У північних китайців і корейців набули поширення спеціальні опалювальні лежанки, кани.

Переносні житла кочівників-скотарів не залишалися незмінними за своєю конструкцією протягом всієї історії цих народів.

Сюнну, жили в куренях, остов яких споруджувався з гілок верби, який вкривався повністю зверху. В середині I тисячоліття н. е. у кочівників Східної Азії з'явилася юрта з розбірним дерев'яним каркасом, що зберігся в побуті сучасних монгольських і тюркських народів.

Основним типом житла кочівників-скотарів високогір'я є намет з кошму, або грубої вовняної тканини, найчастіше чорного кольору, обтягнутий на каркас із жердин. Протягом тривалих етнічних контактів між етносами Східної Азії відбувався процес запозичення окремих елементів житла, який наводив до трансформації його початкових типів.

Під впливом китайців багато тайських народів перейшли від пальових до наземних осель, а китайці, що живуть на півдні країни, стали широко використовувати такий нехарактерний для півночі будівельний матеріал, як розщеплений бамбук. У процесі переходу деяких груп кочівників до осілого способу життя у них стали поширюватися постійні наземні житла, які нерідко ще зберігали деякі риси традиційного розбірного будинку типу юрти

(наприклад, круглу в плані форму). Кан, такий характерний для сучасного північнокитайського житла, був насправді запозичений китайцями у тунгусо-маньчжурських народів в X-XII ст.. Риси одягу кочівників-скотарів здавна відображали специфіку їх господарсько-культурного укладу. Зокрема, винаходом кочівників були штани, необхідні при верховій їзді і лише порівняно пізніше запозичені землеробськими народами. Крім штанів основним компонентом костюма кочівників Східної Азії був наплічний орний одяг типу халата, причому аж до пізнього середньовіччя у них переважав звичай запахувати халат на ліву сторону.

Нарешті, невід'ємною частиною костюма скотаря-кочівника були високі шкіряні чоботи. На відміну від них у землеробів помірного поясу наплічний одяг заорювали направо, причому з точки зору давніх китайців ця риса була головною ознакою їх відмінності від «північних варварів» (правий запах зберігся у китайців аж до теперішнього часу). Істотні зміни в костюмі давніх китайців відбулися в IV-III ст. до н. е., коли вони запозичили такий елемент «варварської одягу», як штани, раніше їм абсолютно не відомі. На перших порах їх носити тільки воїни, але потім вони перетворилися в постійний компонент як чоловічого, так і жіночого повсякденного костюму.

У народів півдня Східної Азії, що належали до господарсько-культурного типу ручних землеробів теплового пояса, спочатку були поширені на стегнах (у чоловіків) і незшиті спідниці типу саронга (у жінок), а наплічний одяг і взуття часто були відсутні. Однак протягом століть одяг цих етносів значно змінився, головним чином, під впливом китайців, чому сприяли епохальні зміни клімату - переміщення на південь північного кордону субтропіків. В даний час у більшості народів КНР поширений наплічний одяг, який зберігає значні локальні відмінності в крої і орнаменталі.

Своєрідний традиційний одяг корейців, особливо жіночий, що складається з короткої кофти, широких шароварів і спідниці, підв'язують

вище талії довгим поясом. В особливостях матеріальної культури етносів Східної Азії міцно збереглися етнічні традиції одягу в Японії.

В їжі народів Східної Азії протиставлені один одному два різних комплекси. Перший з них характерний для скотарів-кочівників, другий - для землеробів. Основу раціону кочових народів Східної Азії складають м'ясні та молочні продукти. Згідно з уявленнями монголів, коні і барани відносяться до тварин з «гарячим диханням», тому конина і баранина вважаються найбільш корисними сортами м'яса і їм віддається перевага перед яловичиною. Молоко, яке, до речі, ніколи не вживається ними в сирому вигляді, використовують для приготування великої кількості продуктів - кислого молока, кумису, масла, сирів. Борошняні страви, хоча і популярні, але їх питома вага в загальному раціоні є незначною. Навпаки, практично у всіх землеробських народів Східної Азії в тій чи іншій формі існує протиставлення «основної їжі», приготовленої з крупи чи борошна, і «другорядної їжі», що представляє собою овочеві, м'ясні або рибні блюда.

Серед різних видів «основної їжі» переважає рис, зварений на пару; у північних китайців замість рису часто вживають варені на пару несолоні хлібці з пшеничного або кукурудзяного борошна («маньтоу» і «вовотоу»), а також різноманітні коржі. «Другорядна їжа» готується з дрібно порізаних продуктів, які готуються шляхом смаження у глибокій пательні. Особливістю японської кухні є вживання в їжу сирої риби, приправленою різними приправами. Варений рис подається на стіл обов'язково в гарячому вигляді і розкладається по піалах, а «додаткове» блюдо (їх по можливості намагаються готувати кілька) ставиться в одній великій чашці, звідки його беруть дістають за допомогою дерев'яних паличок. Молоко і особливо кисломолочні продукти більшість східноземлеробських народів в їжу не вживають. Багато етносів півдня Східної Азії (зокрема, тай) вживають клейкі сорти рису, які на півночі використовуються тільки в святковій їжі.

Крім того, в раціоні народів півдня Східної Азії велику роль грає риба. З неї готують і спеціальний соус або пасту, широко використовувані для

заправки страв. Дещо іншою є їжа тибетців, в якій елементи скотарського комплексу поєднуються з регулярним використанням борошняних продуктів. Найбільш популярна страва тибетців - «цзамба» (підсмажена ячмінна мука), яку їдять, змішуючи з чаєм або молоком. З ячменю тибетці готують і «чан»; у інших східно-азіатських народів в даний час вживають різні сорти рисової горілки.

Соціальна організація. У багатьох народів Східної Азії аж до недавнього часу зберігалися пережиткові форми кланової організації, які накладали відбиток на суспільну свідомість і сімейний побут, у китайців патролінейна група споріднених сімей, які підтримують певну громадську, ідеологічну, а подекуди і господарську єдність. Наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. ця господарська єдність була осередкомв соціальної структури села, що визначило характер земельної власності (крім ділянок, які перебували у володінні всього клану, його члени були пов'язані відносинами, які обмежували право приватної власності окремих сімей). Цим пояснюється тривале збереження у Китаї права кращої купівлі землі членом клану; перед вчиненням акта продажу власник ділянки зобов'язаний був отримати згоду на це з боку близьких, а потім і далеких родичів. Єдність цзунци підтримувалося загальним культом предків. Шлюби всередині такої групи сімей були заборонені. У багатьох цзунци регулярно велися спеціальні родові книги.

Традиційна кланова організація послужила основою об'єднання китайців-емігрантів (Хуацяо) в умовах чужого для них місця існування. У всіх країнах, де зараз є більш-менш значні громади хуацяо, повсюдно існують корпоративні об'єднання, які за своєю структурою і функціями імітують цзунци.

Соціальні осередки, типологічно схожі з китайськими цзунци, існують у багатьох народів південного Китаю, а також у корейців та, у вигляді окремих пережитків, у японців. Особливості соціальної організації певною мірою знаходять своє відображення і в специфіці систем особистих імен.

Зовнішньою ознакою приналежності до певної групи споріднених сімей (клану) у народів Східної Азії найчастіше є загальне кланове ім'я. Історично воно походить від імені або прізвища предка, іноді до назви місця початкового поселення клану. З кланових імен виникли сучасні прізвища, на пізньому етапі існування кланової організації виконують функцію загального спадкового імені членів клану. Прізвища деяких народів Східної Азії виникли дуже рано, у китайців, наприклад, ще в останніх століттях до н. е.

У китайців, корейців, японців прізвище є першим компонентом найменування особи. У деяких народів Східної Азії прізвищ не виникло, і приналежність людини до того чи іншого клану позначається за допомогою ланцюжка імен предків - батька, діда, прадіда. Така система існує у сучасних іцзу. Приватне, або індивідуальне ім'я, яке є у китайців, корейців, японців йде другим компонентом найменування, нерідко не тільки відрізняє цю особу від інших, але і вказує на його місце в рамках спорідненої групи. У китайців родичі одного покоління часто мають в складі індивідуального імені якийсь загальний елемент, аналогічне явище характерне і для монголів.

У багатьох народів Східної Азії існує табу на вживання особистих імен старших родичів або інших шанованих осіб, тому до старшого звертаються, вживаючи термін спорідненості.

Духовна культура. Багато рис культури народів Східної Азії сформувалися під впливом тих чи інших релігійних уявлень. Хоча жодна зі світових релігій не виникла на території даного регіону, більшість з них в тій чи іншій мірі набули поширення у східно-азійських народів. У меншій мірі це стосується християнства; воно потрапило у Китай в VII- VIII ст. у вигляді несторіанства, але не пустило там глибоких коренів.

Пізніше, починаючи з XV-XVII ст., в деякі країни Східної Азії потрапили європейські місіонери, діяльність яких не привела до значних результатів. Набагато більшу роль зіграло в історії народів Східної Азії мусульманство, що поширилося насамперед серед тюркських народів Китаю. Ухвалення мусульманства сприяло формуванню особливої етнографічної

групи китайців-дунганів. Найбільший вплив на культуру народів Східної Азії надав буддизм. Він проник до Китаю, а звідти в Корею і Японію у перших століттях нашої ери. Пізніше буддизм трансформувався і з'явилися численні секти. Найбільше історичне значення мала серед них школа «чань» (японська «Цзен»). у монголів і тибетців панівною релігією став ламаїзм. Особливістю релігійних систем, що склалися у більшості народів Східної Азії, був їх глибокий синкретизм.

Мешканці релігії увібрали в себе різні традиційні місцеві вірування, часто химерно переплітаючись з розвиненими місцевими релігіями. У народних віруваннях китайців, наприклад, поєднуються риси буддійських уявлень, з одного боку, з іншого - елементи морально-етичного вчення конфуціанства і споконвічної китайської релігії - даосизму, який характеризується надзвичайно великим пантеоном, культом відлюдництва і яскраво вираженим містицизмом.

В Японії відбувався процес поступового злиття буддизму і синтоїзму - релігії, що виникла на японському ґрунті. Лише у деяких народів Східної Азії релігійні уявлення не піддавалися помітному впливу буддизму. У маньчжурів, наприклад, аж до XX ст.. був поширений шаманізм (маньчжури - єдиний народ, який створив і зберіг релігійні твори, пов'язані з практикою шаманізму).

Анімістичні і шаманістські уявлення зберігалися аж до недавнього часу у мяо. Багата міфологія народів Східної Азії типологічно може бути розділена на кілька окремих циклів, причому виявлення співпадаючих або подібних варіантів міфу, існуючих у різних народів, нерідко може вказувати на стародавні генетичні або локальні зв'язки.

Одним з найважливіших є цикл космогонічних міфів, які розповідають про трансформацію початкового хаосу і появі з нього землі, неба і людських істот, створених богинею Нюйва (китайці), Амата-расу (японці). Самостійний цикл складають міфи, в яких відображаються стародавні тотемістичні

уявлення: стародавні тюрки вели своє походження від вовка, народи групи мяо-яо - від п'ятиколькової собаки Паньху.

Можливо, що ця група міфів є трансформованим відображенням найдавнішої соціальної реальності, пов'язаної з матрилінейною лінією. Міфи про культурних героїв розповідають про персоніфікованих «творців» найважливіших культурних досягнень того чи іншого етносу. Цей цикл особливо повно представлений в міфологічному творчості китайців.

При цьому багато хто з цих героїв уявлялися китайцям у вигляді напівлюдей-напівтварин - Фуси з тілом змії, Шеньнун з головою бика. В усній народній творчості багатьох народів Східної Азії значне місце займає епос. Чимало подібних сюжетних ліній можна виявити в героїчному епосі монгольських і тюркських народів - уліше-ри про Гесер-хана у монголів, в оповіді «Манас» у киргизів.

При цьому деякі образи героїчного епосу пов'язуються з творами стародавнього образотворчого мистецтва. Особливістю китайського героїчного епосу є своєрідне переплетення усних і книжкових версій, що лягли в основу середньовічних народних романів. Високим рівнем художніх творів відрізняється народна поезія, найбільш древні зразки якої представлені в «Шицзін» і «Юефу» (Китай), «Манійосю» і «Кокинсю» (Японія).

У багатьох східно-азійських етносів поетична творчість поєднувалася з музикою; ця органічна єдність досі характерна для фольклорних творів мяо (обрядова і любовна пісня), насі (любовна лірика).

Однією з важливих особливостей духовної культури народів Східної і Центральної Азії є існування у них тривалої писемної традиції.

Найдавнішою системою письма в цьому регіоні були давньокитайські ієрогліфи, які виникли на початку II тисячоліття до н. е. і безперервно розвиваються до теперішнього часу. Знаки китайської писемності фіксують значущі одиниці мови перш за все в плані їхнього змісту, а не звучання. Ця особливість ієрогліфів запозичена сусідніми народами. У середні століття

китайські ієрогліфи грали у Східній Азії приблизно таку ж роль, як латинська писемність в Європі.

В'єтнамці і корейці, котрі користувалися ієрогліфами, пізніше перейшли на власні системи письма; японці в даний час використовують ієрогліфи поряд зі складовими знаками, які називаються катакана і хірагана. У VI-IX ст.. давні тюрки користувалися рунічних листом, а пізніше у багатьох кочових народів Центральної Азії поширився уйгурський алфавіт, на основі якого потім сформувався монгольський. З 40-х років XX ст.. монголи запозичили алфавіт, більшість букв якого бере початок з кирилиці.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ РЕФЕРАТИВНИХ РОБІТ ТА МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

Проект стандарту вищої освіти для відповідної галузі знань визначає вимоги до освітньої програми: підготовки фахівців, які включають визначення обсягу кредитів ЄКТС і нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, необхідних для здобуття відповідного ступеня вищої освіти, за необхідності – вимоги професійних стандартів. Складовими проекту стандарту вищої освіти є перелік компетентностей випускника та форм атестації здобувачів вищої освіти;

Компетентність є одним з результатів навчання на певному рівні вищої освіти. Це динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка, разом з іншими результатами навчання, визначає

здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність.

Ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти всю сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою допомагає планомірне виконання реферативних робіт та мультимедійних презентацій.

Згідно Закону України «Про вищу освіту» бакалаврат є першим рівнем вищої освіти. Він відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю. Іншими словами, бакалаврат – це перша сходинка на шляху професійної кар'єри фахівця, яка дозволяє людині практично застосовувати набуті знання та є основою подальшого професійного росту. Тому дуже важливо саме на етапі бакалаврату засвоїти весь комплекс вмінь, необхідних для якісного написання професійного тексту.

1. Загальна методологія наукового пошуку

1.1. Будь-яке наукове дослідження – від творчого задуму до кінцевого оформлення наукової праці – здійснюється досить індивідуально. Але все ж можна визначити деякі методологічні підходи до його проведення, які прийнято називати **вивченням** у науковому сенсі:

- діалектична взаємодія нових наукових результатів і раніше накопичених знань;
- обґрунтоване використання наукового передбачення;
- вивчати у науковому сенсі означає бути науково **об'єктивним**;
- науково вивчати – це означає вести пошук причинно-слідчих зв'язків між фактами, подіями та явищами, що розглядаються;

- науково вивчати – це не тільки дивитися, а й бачити, помічати важливі частковості, велике – в малому, не ухиляючись від накресленої головної лінії дослідження;
- слід пам'ятати, що при науковому дослідженні важливо все: концентруючи увагу на основних та ключових питаннях теми, не можна не враховувати так звані непрямі факти, які на перший погляд здаються малозначимими;
- у науці мало встановити який-небудь науковий факт, важливо дати йому пояснення з позицій науки, показати загальнопізнавальне, теоретичне або практичне значення;
- розвиток ідеї до стадії вирішення завдання здійснюється як плановий процес наукового дослідження;
- наукове дослідження – трудомісткий і складний процес, який вимагає постійної «високої напруги», роботи «з вогником», творчістю, одержимістю.

1.2. Основні поняття науково-дослідної роботи, що використовуються в науковій роботі.

Розпочинаючи наукове дослідження слід, перш за все, засвоїти мову, якою вчені спілкуються між собою. Ця мова досить специфічна. У ній багато понять і термінів, що використовуються у науковій діяльності. Від ступеня володіння понятійним апаратом науки залежить, наскільки точно, грамотно й зрозуміло здобувач може висловити свою думку, пояснити той чи інший факт, виявити належну дію на читача своїх наукових результатів.

Основу мови науки складають **слова і словосполучення** термінологічного характеру, деякі з яких ми перераховуємо: аналогія, актуальність теми, аспект, гіпотеза, дедукція, ідея, індукція, інформація, дослідження наукове, спеціальність (напрямок дослідження), дослідницьке завдання, наукова розробка, категорія, концепція, кон'юнктура, коротке повідомлення, ключове слово, метод дослідження, метод наукового пізнання, наукова дисципліна, наукова тема, наукова теорія, наукове дослідження,

наукове пізнання, науково-технічний напрямок, науково-дослідна робота, наукова доповідь, науковий звіт, науковий факт, огляд, об'єкт дослідження, визначення (дефініція), об'єкт дослідження, предмет дослідження, поняття, постановка питання, принцип, проблема (дослідницька, комплексна, наукова), судження, теорія, умовивід, фактографічний документ, формула винаходу, формула відкриття.

До цього слід також додати специфічні терміни галузі, в якій виконується робота – категорії та поняття історичної науки.

1.3. Використання методів наукового пізнання.

Загальні методи наукового пізнання, як правило, поділяються на три групи:

- методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент, контент-аналіз тощо);
- методи, які використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція, дедукція, моделювання тощо);
- методи теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного тощо).

Дослідник має бути добре обізнаним зі проблемами, що досліджуються, і навіть окремі етапи його дослідницької роботи вимагають застосування спеціальних методів рішення, оригінальних методик. Такі методи мають специфічний характер. Природно тому, що вони вивчаються, розробляються й удосконалюються в конкретних спеціальних науках. Вони ніколи не бувають довільними, оскільки визначаються характером досліджуваного об'єкта.

1.4. Застосування логічних заходів і правил.

Оскільки у науковому тексті використовуються поняття і судження, цілком зрозуміло, що, перш за все, саме ці смислові одиниці повинні задовольняти вимозі визначеності. До основних логічних законів і правил слід віднести:

- закон тотожності;
- закон суперечності;
- закон виключення третього;
- закон достатньої підстави;
- дедукції та індукції;
- аргументування;
- вимога автономності;
- вимога достатності аргументів;
- вимога спростування доказів (критика [спростування] тези; критика аргументів, критика демонстрації).

1.5. Технології дослідження.

Мета і завдання дослідження спираються на методологічну і теоретичну базу, в основу якої покладені діалектичні принципи пізнання реальності.

Загальнонаукові принципи:

- принцип *історизму*, що дозволяє розглянути суспільні явища та процеси у історичній динаміці;
- принцип *багатофакторності*, що дає можливість сукупного вивчення об'єктивних та суб'єктивних факторів розвитку;
- принцип *всебічного і об'єктивного пізнання*.

Методи, що застосовуються на *теоретичному рівні* дослідження, мають здебільшого узагальнено-логічний характер. Серед них особливого значення надають аналітичному, синтетичному методам та абстрагуванню.

Емпіричний рівень визначає параметри та дає загальну характеристику реальним історичним подіям, що є основою для формулювання їх найважливіших закономірностей.

Загальні методи дослідження об'єднують найпростіші прийоми та способи вивчення історичних подій, явищ, особистостей, які характерні не

лише для історичної науки, але й застосовуються практично всіма науковими дисциплінами, такі як спостереження, аналіз, синтез, порівняння.

Експлікативні методи – група прийомів і способів дослідження, що мають аналітичний характер і відзначаються точністю та конкретністю. До таких методів належать контент-аналіз, івент-аналіз і статистичний.

Конструктивні методи пов'язані з ідеалізованим відтворенням реальності, що дає змогу дослідникові зосередитись на істотних особливостях об'єкта дослідження, такі як експеримент, моделювання, системний метод.

Прогнозні методи акумулюють групу способів та прийомів дослідження, що широко застосовуються для наукових передбачень майбутніх ситуацій та процесів.

Зазначені принципи реалізуються також через конкретні методи загальнонаукового дослідження: історичний, системно-структурний метод, методи періодизації, порівняльно-історичний, ретроспективний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний тощо.

Системно-структурний метод дозволяє розкрити явища історичної реальності у їх взаємозв'язку, як цілісний механізм з усіма їх основними рисами, і, водночас, на основі цього простежити структурні зміни, виявляти їх зміст та еволюцію. Метод забезпечує системність всього дослідження, зумовлює не стільки загальність охоплення фактичного матеріалу, скільки структурно-цілісні дослідження.

Метод періодизації (діахронний метод) використовувався у дослідженні для визначення основних етапів розвитку того чи іншого явища, для розмежування окремих періодів та виявлення якісних змін, які відбувалися на цих етапах та у ці періоди.

Порівняльно-історичний метод (компаративний аналіз) полягає у зіставленні явища, що вивчається, з йому подібними у плані зовнішньої схожості та внутрішнього змісту. Зіставлення необхідні тому, що у різних

явищах проявляються загальні тенденції, які відображаються по-новому у вже відомих в історії типових явищах.

Ретроспективний метод передбачає вивчення елементів старого, що збереглися до наших днів, для реконструкції на їх основі явищ, які відбувалися у минулому.

Проблемно-хронологічний метод використовувався для розчленування теми роботи на кілька досить вузьких проблем, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності.

Історико-генетичний метод слугує для аналізу розвиток та послідовності розкриття функцій та механізм, дає можливість прослідкувати причини та характер змін, що відбулися в процесі її історичного розвитку. Метод дозволяє подати максимально точну, реальну історію об'єкта, що вивчається.

2. Вимоги до виконання реферативних робіт

Реферативна робота складається з декількох частин і є складовою самостійної роботи студента. Зміст такої роботи має продемонструвати, наскільки студент набув вміння працювати самостійно, оволодів навичками послідовно та логічно розбиратися у різноманітному за походженням фактичному матеріалі, може здійснювати його аналіз, робити ґрунтовні висновки, прогнозувати подальший розвиток подій та давати рекомендації на цій основі.

Виходячи з цього, формуються вимоги щодо написання реферативної роботи й критерії щодо її оцінки. Будь-яка робота має включати в себе наступні елементи:

- актуальність тематики, її відповідність сучасному стану розвитку науки, практичним завданням майбутньої діяльності фахівця-історика;
- об'єкт, предмет, мета, завдання та методи дослідження;
- ступінь вивчення та критичний аналіз наукової та фахової літератури з теми, огляд історії та сучасного стану дослідження проблеми;

- теоретична база, яка включає в себе методи дослідження, а на IV курсі – підходи, теорії та концепції, в руслі яких автор будував своє дослідження та фактичний матеріал;
- джерельна база, яка є різноманітною та презентативною та включає в себе класифікацію та аналіз джерел;
- аналітичний дослідницький текст, написаний із дотриманням норм академічної доброчесності;
- узагальнення результатів, їх обґрунтування, формулювання висновків, прогнозів та практичних рекомендацій;
- додатки (за наявності);
- практична частина.

Будь-яке дослідження має відповідати прийнятим стандартам конкретного освітньо-професійного рівня, тож перед початком рекомендується ознайомитися з основними вимогами до її написання та оформлення.

Реферат – це стислий виклад монографії, наукової статті, навчального посібника або декількох подібних праць. Студенти виконують реферати з певної теми впродовж семестру або готують на семінарське заняття для доповіді. Теми рефератів студенти обирають за відповідним переліком, що зберігається на кафедрі. За структурою реферат складається зі вступу, 2–3 пунктів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг реферату повинен становити 15–20 сторінок машинописного тексту.

Перша сторінка реферату – титульна. Її оформлюють, указуючи такі реквізити: назву Міністерства, навчальний заклад і факультет, кафедру, тему реферату, прізвище та ініціали, курс, академічну групу студента-виконавця, прізвище та ініціали, науковий ступінь, вчене звання, посаду наукового керівника, місто і рік написання. На другій сторінці подають зміст, що відображає структуру роботи посторінково. Вступ реферату повинен займати, як правило, 2–3 рукописні сторінки, де стисло формулюють обрану

тему (актуальність, історіографічний огляд), мету й завдання, характеризують джерельну базу, окреслюють внутрішню структуру. Обсяг кожного пункту реферату має становити приблизно 4–5 сторінок. У кінці реферату обов’язково мають бути стислі, але конкретні висновки (не більше двох-трьох сторінок тексту). Самостійність, внутрішня логічність та послідовність викладу – обов’язкові вимоги до реферату, його зміст має точно відповідати темі, розкривати мету та завдання.

3. Вимоги до оформлення реферативної роботи

Оформлення реферативної роботи здійснюється відповідно до Державного стандарту України. Таким стандартом є ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення».

3.1. Загальні вимоги та рекомендації до оформлення тексту

Реферативна робота повинна мати лише друкований вигляд. Її оформлюють за допомогою комп’ютерного набору. Текст роботи має бути охайним та вичитаним як студентом, так і науковим керівником, невичитаний текст з лексичними та орфографічними помилками знижує загальну оцінку роботи і є взагалі неприпустимим.

Дослідницьку роботу роздруковують на одній стороні аркуша білого паперу формату А-4 (210x297 мм) за наступними вимогами:

- *шрифт* – Times New Roman. Для значеннєвого виділення прикладів, понять тощо допускається використання інших шрифтів;

- *розмір шрифту* – 14;
- *інтервал між рядками* – 1,5 пт;
- *інтервал між абзацами* – 0 пт;
- *відступ першого рядку абзацу* – 1,25 см;
- *на сторінці* до 29-30 рядків.

Текст роботи необхідно друкувати, залишаючи поля таких розмірів:

- *ліве* – 25-30 мм

- праве – не менше 10 мм
- верхнє і нижнє – по 20 мм

Шрифт друку повинен бути чітким, щільність тексту роботи повинна бути однаковою.

Для подання таблиць та ілюстрацій допускається також використання паперу формату А3.

В основний обсяг роботи не включається список використаних джерел та літератури і додатки. Але всі сторінки визначених елементів роботи підлягають нумерації на загальних засадах.

Заголовки структурних частин роботи **«ЗМІСТ», «ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ», «ДОДАТКИ»** друкують великими літерами симетрично до тексту (шрифт – 14 напівжирний), заголовок центрується.

Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами, крім першої – великої, з відступу першого рядку абзацу, шрифт 14 – напівжирний. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою.

Додаткові вимоги:

- Кожну структурну частину роботи треба починати з нової сторінки.
- Перенос слів у заголовках не допускається. Підкреслення заголовків не допускається. Після заголовка (за винятком заголовка підрозділу) робиться інтервал в один рядок.
- Помилки, описки, які виявилися у процесі написання роботи, дозволяється виправляти, підчищаючи і замальовуючи білою фарбою і нанесенням на тому ж місці або між рядками виправленого тексту машинописним або рукописним способом пастою тільки чорного кольору. Допускається наявність не більше двох виправлень на одній сторінці.

- Прізвища, назви і цитати, що використані автором, необхідно перекладати на українську мову, якою пишеться робота. Абревіатуру назви дають після того, як при першому згадуванні ця назва була дана повністю а поруч, в дужках – абревіатура.

- Форма титульного аркушу і технічного завдання має єдиний загальноузовівський стандарт і виконується згідно зі зразками.

3.2. Нумерація та оформлення змісту роботи

Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, додатків (малюнки, таблиці, карти, публікації джерел тощо) подають у правому верхньому куті арабськими цифрами без знаку «№»: 2,3,4,5,6,7... Крапка після номера сторінки не ставиться.

Нумерація аркушів починається з цифри «2», враховуючи, що титульний аркуш є першою сторінкою роботи і номер сторінки на ньому не ставиться. У нумерацію входять всі аркуші, враховуючи додатки.

Номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ», після номера крапку не ставлять, потім з нового рядка друкують заголовок розділу.

Наприклад:

РОЗДІЛ 1

ЕТНОГЕНЕЗ ТА ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ НАРОДІВ АВСТРАЛІЇ ТА ОКЕАНІЇ

Розділи повинні мати наскрізну нумерацію у межах всієї роботи і нумеруватись арабськими цифрами.

Підрозділи (параграфи) нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. В кінці номера підрозділу повинна стояти крапка, наприклад: 1.2. або 2.4. Потім у тому ж рядку йде заголовок підрозділу.

Наприклад:

1.2. Розвиток земельної оренди

В окремих випадках підрозділи поділяють на пункти, які нумерують у межах кожного підрозділу. Наприклад: «1.3.2.» (другий пункт третього підрозділу першого розділу). Потім у тому ж рядку записують заголовок пункту, але пункт може і не мати заголовка.

При наборі тексту такої частини роботи як «ЗМІСТ» після номеру розділу ставиться крапка.

3.3. Ілюстрації

Ілюстрації (фотографії, креслення, схеми, графіки, карти) і таблиці необхідно подавати у роботі безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або в додатках. Ілюстрації і таблиці, які розміщені на окремих сторінках роботи, включають до загальної нумерації сторінок. Таблицю, малюнок або креслення, розміри якого більше формату А4, враховують як одну сторінку і розміщують у відповідних місцях після згадування в тексті або у додатках.

Ілюстрації позначають словом «Мал.» і нумерують послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках.

Номер ілюстрації повинен складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка. Наприклад: Мал. 1.2 (другий малюнок першого розділу).

Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією. Якщо в роботі подано одну ілюстрацію, то її нумерують за загальними правилами.

Якість ілюстрацій має забезпечувати їх чітке відтворення. Ілюстрації повинні бути виконані чорнилом, тушшю або пастою чорного кольору на білому непрозорому папері.

У роботі слід застосовувати лише штрихові ілюстрації і оригінали фотознімків.

Ілюстрації повинні мати назву, яку розміщують після номера ілюстрації. При необхідності ілюстрації доповнюють пояснювальними даними (текст під малюнками).

3.4. Таблиці

Цифровий матеріал, як правило, повинен оформлятися у вигляді таблиць.

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери. Назву не підкреслюють.

Заголовки граф повинні починатися з великих літер, підзаголовки – з маленьких, якщо вони складають одне речення із заголовком, і з великих, якщо вони є самостійними. Графу з порядковими номерами рядків до таблиці включати не треба.

Таблицю розміщують після першого згадування про неї в тексті, таким чином, щоб її можна було читати без повороту переплетеного блоку роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою. Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на інший аркуш. При перенесенні таблиці на інший аркуш (сторінку) назву вміщують тільки над її першою частиною. Таблицю з великою кількістю граф можна ділити на частини і розмішувати одну частину під іншою в межах одної сторінки. Якщо рядки або графи таблиці виходять за формат сторінки, то в першому випадку в кожній частині таблиці повторюють її «шапку», в другому випадку – боковик. Слово «Таблиця» і номер її вказують один раз справа над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть слова «Продовження табл.» і вказують номер таблиці, наприклад: Продовження табл. 1.2.

Якщо текст, який повторюється у графі таблиці, складається з одного слова, його можна замінити лапками; якщо з двох або більше слів, то при першому повторенні його замінюють словами «Те ж», а далі лапками. Ставити лапки замість цифр, марок, знаків, математичних символів, які повторюються, не слід. Якщо цифрові або інші дані в якому-небудь рядку таблиці не подають, то в ньому ставлять прочерк.

Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) в межах розділу. У правому верхньому куті над відповідним

заголовком таблиці розміщують напис «Таблиця» із зазначенням її номера. Номер таблиці повинен складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: Таблиця 1.2 (друга таблиця першого розділу).

Якщо у роботі одна таблиця, її нумерують за загальними правилами.

Примітки до тексту таблиць, в яких вказують довідкові і пояснювальні дані, нумерують послідовно в межах одної сторінки. Якщо приміток на одному аркуші декілька, то після слова «Примітки» ставлять двокрапку, наприклад:

Примітки:

1....

2....

Якщо є одна примітка, то її не нумерують і після слова «Примітка» ставлять крапку.

3.5. Посилання

При написанні реферативної роботи її автор повинен давати посилання на джерела, матеріали або окремі результати з яких наводяться в роботі, та наукові дослідження, на матеріалах яких розроблюються проблеми, що вивчаються у роботі. Такі посилання дають змогу відшукати документи і перевірити достовірність відомостей про цитування документа, а також дають необхідну інформацію щодо нього, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, обсяг. Посилатися слід на останні видання публікацій. На більш ранні видання можна посилатися лише в тих випадках, коли в них наявний матеріал, який не включено до останнього видання.

Якщо використовуються відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді у посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул з джерела, на яке наведено посилання в роботі.

Посилання допускаються: підрядкові – на кожній сторінці, і позатекстові – на бібліографічний список чи список використаних джерел та

літератури. Фіксація підрядкового посилання зазвичай робиться із використання верхнього індексу⁵, а позатекстове – шляхом зазначення у квадратних дужках відповідного номеру у списку використаних джерел та літератури [6].

У разі використання підрядкових посилань існують наступні вимоги. Вперше монографія або ж джерело друкуються повністю з вихідними даними, із зазначенням конкретного номеру сторінки, на яку посилається автор. Усі наступні посилання пишуться скорочено із зазначенням прізвища автора та скороченої назви праці, де вказуються лише сторінки. Якщо дослідження цього автора є єдиним в роботі, у подальшому вживається лише прізвище автора та скорочений вираз «Вказ. твір». Якщо на одному аркуші роботи посилання йде кілька разів поспіль на одну й ту ж саму сторінку однієї монографії, друкується «Там само». Підрядкові посилання виконуються через 1 інтервал, вони відокремлюються рисою (3 см), але нижнє поле залишається не менше 2 см.

Приклад:

¹ Дейвіс Н. Європа: Історія. Київ, 2000. С. 45.

² Дейвіс Н. Вказ. твір. С. 75.

³ Там само.

Позатекстові посилання на джерела можна зазначати порядковим номером по мірі їх появи у тексті роботи і виділяти двома квадратними дужками,

Приклад:

– «... у працях [1-7]...»

– або кінцевими з верхнім індексом «... у працях¹⁻⁷...».

Праці відокремлюються одна від одної крапкою з комою, [1;7;4;55], а сторінки – комою [1, 7; 23, 34-35; 23, 2].

Такі посилання виносяться у «Список бібліографічних посилань», де їх розміщують згідно з розділами роботи. У цьому списку пишеться назва

розділу роботи, а потім розміщуються посилання, при цьому оформлення посилання має відповідати його бібліографічному опису за переліком списку використаних джерел та літератури. При згадування вперше назва монографії або ж джерела друкується повністю з вихідними даними. Далі скорочено з вказівкою прізвища автора та скороченої назви праці, де вказуються лише сторінки. Якщо кілька разів йде посилання на одну монографію, друкується «Там само». Нумерація посилань здійснюється наскрізно у рамках розділу роботи.

Приклад:

Цитата у тексті: «...щорічно в Україні утворюється 1,7 мільярдів тон різноманітних твердих промислових відходів... [6]».

Відповідний опис у «Списку бібліографічних посилань»:

6. Бент О. Й. Про розробку концепції ресурсозбереження в мінерально-сировинному комплексі України. *Мінеральні ресурси України*. 1995. № 2. С. 20-21.

Позатекстові посилання на список джерел та літератури можна здійснювати через зазначення у дужках їх номера у «Списку використаних джерел та літератури» та сторінок, на які іде посилання.

Приклад:

Цитата в тексті: «... щорічно в Україні утворюється 1,7 мільярдів тон різноманітних твердих промислових відходів... [17; 20-21]».

Відповідне подання через «Список використаних джерел та літератури»:

17. Бент О. Й. Про розробку концепції ресурсозбереження в мінерально-сировинному комплексі України. *Мінеральні ресурси України*. 1995. № 2. С. 12-35.

Посилання на ілюстрації роботи вказують порядковим номером ілюстрації, наприклад: див. мал. 1.2.

На всі таблиці роботи повинні бути посилання в тексті, при цьому слово «таблиця» в тексті пишуть скорочено, наприклад: в табл. 1.2.

У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації треба вказувати скорочено слово «дивись», наприклад: див. табл. 1.3.

3.6.Оформлення картографічного матеріалу

Географічні, історичні та інші карти, які студент вміщує у свою роботу, мають бути складені в масштабі (на форматі А3 або А4). Карту слід розташовувати безпосередньо після тексту, в якому вона згадувалась вперше, або на наступній сторінці, або в додатках.

Карти позначають словом «Карта» і нумерують. Номер складається з номеру розділу та порядкового номеру карти, між якими ставиться крапка. Наприклад: Карта 2.5. – п'ята карта другого розділу.

Ті карти, що знаходяться в додатках нумерують у межах кожного додатку. Наприклад: Карта А.1 – перша карта додатку А.

Кожна карта повинна мати назву, яку розміщують під нижньою рамкою карти. У випадку коли студент є автором карти, після слова «Карта», номера та назви карти ставиться в дужках словосполучення («Виконано автором»). Якщо карта запозичена, студент обов'язково повинен посилатися на автора і джерело, з якого вона запозичена.

Карта обов'язково повинна включати: рамку, саму карту, легенду та масштаб:

- в легенді карти скорочення не допускаються.
- при наявності картографічної сітки на карті надписи населених пунктів розташовують уздовж паралелей, при її відсутності – паралельно північний рамці карти.
- необхідно слідкувати за зміною географічних і адміністративно-політичних назв, щоб вони відповідали тому часу, якому вони присвячені, навпаки, щоб у сучасних географічних картах уникнути застарілих термінів.

3.7. Оформлення списку використаних джерел та літератури

Відомості про джерела і літературу, які включені до списку, необхідно давати відповідно до вимог чинних стандартів з бібліотечної та видавничої справи, міжнародних і державного стандартів з обов'язковим наведенням

назв праць та їх опису згідно ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» та інших міждержавних і державних стандартів. Основна вимога до укладання та оформлення списку використаних джерел – це однотипне оформлення та дотримання чинного стандарту на бібліографічний опис документів і друкованих творів

Список використаних джерел і літератури розміщують в алфавітному порядку. У списку літератури повинні переважати актуальні видання. У випадку, коли в роботі використовується кілька праць одного автора з однаковою назвою, враховується принцип хронології, тобто праці розташовуються у списку за роком видання.

Насамперед записують літературу, яка видана кирилицею, потім – латиницею та мовами з особливою графікою (за алфавітом назв мов – арабською, грузинською, китайською тощо).

3.8. Додатки

Додатки оформлюють як продовження роботи на наступних її сторінках і розміщують їх у порядку появи в тексті роботи.

Якщо додатки оформлюють на наступних сторінках роботи, кожний такий додаток повинен починатися з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток __» і велика літера, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь, наприклад, додаток А, додаток Б і т.д.

4. Приклади бібліографічного опису джерел та літератури

Джерела

Неопубліковані джерела

1) Багато справ з 1 архіву

Схема опису:

Повна назва архіву (аббревіатура)

Назва справи // Аббревіатура архіву. Номер фонду (Назва фонду). Номер опису. Номер справи. Кількість аркушів в справі.

Приклади:

Центральний Державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУЛ)

1. Листування Канцелярії з Севською провінційною канцелярією про надання підводи і трьох конвойних для перевезення з Глухова у Київ 4396 крб. 70 коп. жалування київському гарнізону // ЦДІАУЛ. Ф. 51 (Генеральна військова канцелярія, м. Чигирин, м. Гадяч, м. Батурин, м. Глухів). Оп. 1. Спр. 819. 3 арк.

2. Особова справа рахівника Канцелярії Ожигова Миколи Івановича // ЦДІАУЛ.Ф. 697 (Канцелярія Державного контролю Південно-Західної залізниці, м. Київ). Оп. 1. Спр. 691. 47 арк.

2) Справи з різних архівів

Схема опису:

Назва справи // Назва архіву (аббревіатура архіву). Номер фонду (Назва фонду). Номер опису. Номер справи. Кількість аркушів в справі.

Приклади:

1. Склад членів профспілок у м. Одесі у 1917-1920 рр. // Державний архів Одеської області. Ф. Р-41 (Одеське губернське статистичне бюро). Оп.1. Спр.3. 152 арк.

2. Протест правління «Руської Ради» // Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі – ЛНБ ім. В.Стефаника, ВР). Ф. 2. (Бібліотека «Народного Дому»). Оп. 1. Спр. 600. 12

арк.

3. Листування Б.Дідицького, Я.Головацького, І.Добрянського, В.Ковальського, Т.Павликова, О.Маркова та ін. // ЛНБ ім. В.Стефаника, ВР. Ф. (Бібліотека «Народного Дому»). Оп. 2. Спр. 318. 445 арк.

4. Огляд найважливіших дізнань зі справ про державні злочини, учинених у жандармських управліннях імперії. Липень-вересень 1881 р. // Центральний державний історичний архів України. Ф.274 (Київське губернське жандармське управління). Оп.1. Спр.3760. 215 арк.

3) Документи з приватного архіву

Схема опису:

Назва документу. Дата створення документу. Кількість аркушів // Приватний архів (ПІБ власника архіву).

Приклади:

1. Автобіографія Петрова В.І. 2000 р. 12 арк. // Приватний архів В.І. Петрова.

2. Трудовая книжка Петрова В.И. Оформлена в 1998 году. 45 арк. // Частное собрание В.И. Петрова.

Опубліковані джерела

1) Збірник документів, хрестоматія

Схема опису:

Назва збірки: збірник документів (або хрестоматія) / ініціали і прізвище редактора, укладача, перекладача ; назва колективного автора (установа, громадська організація). Місто видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Загальна кількість сторінок.

Приклади:

1. Политические и культурные отношения России с югославскими землями в XVIII ст.: Документы / отв. ред. Л.И. Нарочницкий, Н. Петрович. Москва: Наука, 1984. 430 с.

2. Революционное правительство Франции в эпоху конвента (1792-1794): Сборник документов и материалов / пер. Н.П. Фрейберг. Москва : Изд-во Коммунистической академии , 1927. 719 с.

3. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали / АН УРСР, Інститут суспільних наук; ЦДІА УРСР у м. Львові / відп. ред. Ф.І.Стеблій. Київ: Наукова думка, 1989. 544 с.

2) Наративні джерела (літописи)

а) Окреме видання

Схема опису:

Назва роботи / ініціали і прізвище редактора, укладача, перекладача ; назва колективного автора (установа, громадська організація). Місто видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Загальна кількість сторінок.

Приклади:

1. Літопис руський / відп. ред. О.В. Мишанич ; передмова Л.Є. Махновця ; [за Іпатським списком пер. Л.Є. Махновець]. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.

2. Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. / пер. Д.С. Лихачева и Б.А. Романова. Москва : АН СССР, 1950. Ч.1. 406 с. ; Ч.2. 556 с.

б) Частина книги

Схема опису:

Назва літопису. Назва книги, в якій він надрукований (курсивом) / назва колективного автора (установа, громадська організація), якщо є ; ініціали і прізвище редактора, укладача, перекладача . Місто видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Сторінки, на яких знаходиться літопис.

Приклад:

1. Галицко-Волынская летопись. *Библиотека литературы Древней Руси* / РАН ИРЛИ; под ред. Д. С. Лихачева, Л.А. Дмитриева, А.А. Алексеева, Н.В. Поньрко. Санкт-Петербург: Наука, 1997. Т. 5: XIII век. С.184–357.

3) Мемуари та спогади

Окреме видання

Схема опису:

Прізвище, ініціали автора мемуарів. Назва роботи. Місто видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Загальна кількість сторінок.

Приклади:

1. Сен-Симон А. Мемуары: в 3-х тт. / перевод с фр. А.В. Семеновой. Москва: Наука, 1975. Т. 1. 420 с.
2. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918). *Український історичний журнал*. 1992. №9. С.145-155.

4) Листування

а) Окреме видання

Схема опису:

Назва роботи / ініціали і прізвище редактора, укладача, перекладача. Місто видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Загальна кількість сторінок.

Приклади:

1. Листування Михайла Грушевського / упоряд. С. Панькова, В. Пришляк; ред. Л. Винар, П. Сохань, І. Гирич. Київ – Нью-Йорк – Париж – Торонто: ВД Простір, 2008. 552 с.

б) Частина книги

Схема опису:

Лист ПІБ, адресоване ПІБ дата. Назва книги, в якій він надрукований (курсивом) / ініціали і прізвище редактора, укладача, перекладача. Місто видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Сторінки, на яких знаходиться лист.

Приклади:

1. Письмо И.И. Иванова, адресованное А.В.Ивановой от 02.05.1943 г. *Письма с войны: Сб. документов и материалов / сост. А.Г. Артамонова*. Москва: Мысль, 1986. С. 67-68.

2. Лист І.І. Іванова, адресоване А.В. Сергієнко від 05.05.1943 р. // Приватний архів Іванова І.І.

5) Інтерв'ю

а) Текст стенограми бесіди

Схема опису:

Інтерв'ю ПІБ (того, хто проводив інтерв'ю) з ПІБ (повністю), рік народження, місце народження (село/ місто/район/область), дата проведення інтерв'ю [Текст стенограми бесіди] // Назва архіву. Номер фонду. Номер опису. Одиниця зберігання. Кількість сторінок.

Приклад:

Інтерв'ю Міронової Д.І. з Семеновою Марією Іванівною, 1923 р.н., с. Михайлівка Саратського р-ну Одеської області, 25.06.2014р. [Текст стенограми бесіди] // Приватний архів Міронової Д.І. 3 с.

б) Аудіозапис бесіди

Схема опису:

Інтерв'ю ПІБ (того, хто проводив інтерв'ю) з ПІБ (повністю), рік народження, місце народження (село/ місто/район/область), дата проведення інтерв'ю [Аудіозапис бесіди] // Назва архіву. Номер фонду. Номер опису. Одиниця зберігання. Довжина запису.

Приклад:

Интервью И.А.Машковой и А.Н.Смирновой с ветераном С.С.Кузнецовым 1922 г.р., 7 января 1999 года [Аудиозапись беседы] // Краеведческий музей г. Запорожья. Ф-1. Оп. 3. Инв. № 24. 1 ч. 23 мин.

6) Преса

а) низка номерів за декілька років

Схема опису:

Назва періодичного видання. Місто видання, роки.

Приклад:

Сибирская правда. Томск, 1908–1915.

б) низка номерів за один рік

Схема опису:

Назва періодичного видання. Місто видання. Рік, дати.

Приклад:

Красноезнамя. Томск. 2005, 21 марта – 5 августа.

в) стаття з періодичного видання**Схема опису:**

ПІБ автора. Назва статті. Назва періодичного видання (курсивом). Рік видання, дата. Сторінка, на якій знаходиться стаття.

Приклад:

Дорошенко В. Перед виборами. *Діло*. 1911, 23 березня. С. 3.

7) Археологічні джерела**Схема опису**

ПІБ археолога. Назва звіту. Місто, рік// Назва архіву. Номер фонду. Номер справи. Кількість сторінок.

Приклад:

Яковлева Т.Ф. Отчет о раскопках меряно-славянского селища у села Васильково в 1978 г. // Архив ИА РАН. Р-1. №8525. 96 с.

Якщо фондова одиниця зберігання:

Архів Інституту археології НАН України. Ф.од. № 39.

8) Картина**а) картина в музейній експозиції****Схема опису**

Прізвище і ініціали художника. Назва картини. рік створення. Матеріал, фарби. Розміри [Картина] // Назва музею. Інвентарний номер.

Приклад:

Кохаль В.В. Легенда про Мазепу. 1994. Полотно, олія. 137×199 см. [Картина] // Музей гетьманства (м. Київ). інв. № МГ-КН-541.

б) репродукція картини**Схема опису**

Прізвище і ініціали художника. Назва картини. рік створення. Матеріал, фарби. Розміри [Репродукція картини]. Назва книги (курсивом) / ПІБ автора. Місто: Видавництво, рік. Сторінка, на якій знаходиться репродукція.

Приклад:

Гуменюк Ф.М. Мазепа та Карл XII. 1995. Полотно, олія. 180×270см [Репродукція картини]. *Іконографія Івана Мазепи в образотворчому мистецтві ХХ – початку ХХІ ст.*/ Ковалевська О. Київ: Темпора, 2013. С. 159.

9) Фотографія

а) роздрукована фотографія

Схема опису

Назва фотографії. Рік створення [Фотографія] // Назва музею. Інвентарний номер.

Приклад:

Делегація ЗНУ в Посольстві України в Болгарії. 2014 р. [Фотографія] // Приватний архів Жураковської Л.В.

б) репродукція фотографії в друкованому виданні

Схема опису

Назва фотографії. Рік створення [Репродукція фотографії]. Назва книги (курсивом) / ПІБ автора книги. Місто: Видавництво, рік. Сторінка, на якій знаходиться репродукція.

Приклад:

Пожилой крестьянин. Смоленская губ., Вяземский у. 1911 г. [Репродукцияфотографии]. *Русский традиционный быт* / Соснина Н., Шангина И. Санкт-Петербург : Искусство, 1997. С. 192.

10) Аудіо

а) аудіозапис на касеті, грампластинці, електронному диску.

Схема опису

ПІБ виконавця. Назва звукозапису [Звукозапис]. Місце виготовлення : Ім'я виготівника, дата виготовлення. Кількісна характеристика та відомості про специфічний вид матеріалу (наприклад, мк– для касети, грп– грампластинка, електрон. опт. диск (CD-ROM) – електронний диск).

Приклади:

1. Гладков Г.А. Как львенок и черепаха пели песню и другие сказки про Африку [Звукозапись]. Москва : Экстрафон, 2002. 45хв. 1 мк.

2. Мендельсон Ф., комп. Трио № 2: до мин. : соч. 66 / исполн.: Л.Н. Оборин, ф-п., Д. Ф. Ойстрах, скрипка, С. Н. Кнушевицкий, в-чель [Звукозапис]. Апрелевка : 3-д грп., 1954. 30 хв. 1 грп.

3. Romantic collection : Millennium edition [Звукозапис]. Москва : MT Decade Publishing, 2000. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

б) аудіозапис в мережі Інтернет

Схема опису

ПІБ виконавця (композитора, диктора, державного діяча, тощо). Назва звукозапису. Рік [Звукозапис]. Назва електронного ресурсу (курсів). URL : електронна адреса (дата звернення).

Приклад:

Бетховен Л. Концерт для фортепиано с оркестром No. 1 / исполн.: Эмиль Гилельс, Курт Зандерлинг. 1958 [Звукозапис]. *Погружение в классику*. URL : <http://intoclassics.net/news/2017-10-10-22021> (дата звернення: 10.10.2017).

11) Відео

а) відеозапис на касеті, диску

Схема опису

Назва відеозапису / ПІБ режисера; в ролях: ПІБ основних акторів; назва кіностудії. рік створення відео [Кінофільм]. Місце виготовлення : Ім'я виробника, дата виготовлення. Кількісна характеристика та відомості про специфічний вид матеріалу (наприклад, мк– для касети, електрон. опт. диск (CD-ROM) – електронний диск).

Приклади:

1. От заката до рассвета / реж. Р. Родригес ; в ролях: К. Тарантино, Х. Кейтель, Дж. Клуни ; Paramount Films. 1999. [Кінофільм]. Москва : Премьер-видеофильм, 2002. 101 хв. 1 вк.

2. Русалочка / WaltDisneyCo. 1994. [Мультфільм]. Москва : MT Decade Publishing, 2000. 90 хв. 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM).

б) Відеозапис в мережі інтернет

Схема опису

Назва відеозапису / ПІБ режисера; в ролях: ПІБ основних акторів; назва кіностудії. рік створення відео [Кінофільм]. Назва електронного ресурсу (курсивом). URL : електронна адреса (дата звернення).

Приклад:

Князь Серебряный / реж.-пост. Г. Васильев ; в гл. ролях: К. Кавсадзе, И. Тальков, А. Соколов [та ін.] [Кінофільм]. *Кинофильмы TV*. URL : <http://kinofilms.me/film/knyaz-serebryanyj/4435/> (10.10.2017).

в) кадр з кінофільму

Схема опису

Назва кадру. Назва відеозапису / ПІБ режисера. рік створення відео [Кадр з кінофільму]. Назва електронного ресурсу (курсивом). URL : електронна адреса (дата звернення).

Приклад

Актер Х. Лоррі в ролі доктора Хауса. Серіал «Доктор Хаус» / продюсер Д. Шор. 2004. [Кадр з кінофільму]. *Кінонахаті*. URL : <http://kino-naxati.com/serialy/doktor-haus-online.html> (10.10.2017).

12) Речові пам'ятки

Схема опису

Назва пам'ятки. Період. Матеріали. Розміри // Назва музею. Номер фонду (або назва). Інвентарний номер.

Приклади:

а) Прикраса

Діадема. Сармато-аланская культура. I в. Золото, аметист, альмандини, гранати, бірюза, корал, скло. 61×15см // Ермітаж. Інв. № 2213-2.

б) предмети побуту

Ворсовый ковер. Пазырыкская культура. V-IV вв. до н.э. Шерсть. 183×200 см // Ермітаж. Інв. №1687-93.

в) Монета

Тетрадрахма. 240-274рр. Пальміра. Мідь. 22 мм, вага – 6,57г// Ермітаж. Нумізматична колекція. Інв. № ОН-А-ДГ-35334.

13) Картографічні видання

Схема опису:

Назва атласу, мапи / ПІБ упорядників. Масштаб (якщо є). Місто видавництва : назва видавництва, рік. Кількісна характеристика та відомості про специфічний вид матеріалу (наприклад, атл.– для атласу, електрон. опт. диск (CD-ROM) – електронний диск, арк. – аркуш).

Приклади:

1. Томская область : общегеографическая карта / гл. ред. С. В. Горшков. 1 : 200 000. Москва : Роскартография, 1995. 1 л.

2. Атлас по истории средних веков : (с компл. контур. карт) / отв. ред. Е.Н. Регентова. Москва : Роскартография, 2000. 1 атл. 20 с.

Література

1) Однотомні видання

Схема опису:

ПІБ автора. Назва роботи. Місто видавництва : Назва видавництва, рік. Загальна кількість сторінок.

а) Один автор

Приклад:

Федорова Л.Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870-ті – 1910-ті рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 373 с.

б) Два і більше авторів

Приклад:

Матяш І.Б., Мушка Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, архівні документи. Київ : Києво-Могилян. акад., 2005. 397 с.

в) Без автора

Приклад:

Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX – початку XX століття : [антологія / упоряд.: Л. Таран, О. Лагутенко]. Київ : Грані-Т, 2007. 190 с.

2) Збірники

Схема опису:

Назва збірки / ПІБ укладачів (редакторів). Місто видавництва : Назва видавництва, рік. Загальна кількість сторінок.

Приклади:

1. Становлення та розвиток комунального господарства й комунальної освіти міста Харкова (1873–2012): бібліогр. покажчик / уклад. О.М. Штангей, Т.С. Муханова, О.Ф. Сергієнко. Харків, 2012. 118 с.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України : офіц. вид. : станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. Київ : Парлам. вид-во, 2006. 207 с.

3) Матеріали конференцій, з'їздів, тези доповідей

Схема опису

Назва збірки : назва конференції, з'їзду (дата проведення заходу, місто проведення). Місто : Видавництво, рік. Загальна кількість сторінок.

Приклад:

Розпад Радянського Союзу та міжнародні інтерпретації завершення «холодної війни» : 20 років потому : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 2-4 листопада 2011 р.). Запоріжжя : Інтер-М, 2011. 280 с.

4) Багатотомні видання

Схема опису

Назва багатотомного видання : загальна кількість томів. Місто : Видавництво, рік. Номер тому : назва тому (якщо є). Загальна кількість сторінок тому.

Приклад:

Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 10. 784 с.

5) Каталоги

Схема опису

Назва каталогу. Місто : Видавництво, рік. Загальна кількість сторінок тому.

Приклад:

Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань 2008 року. Київ : Академперіодика, 2009. 444 с.

6) Дисертації

Схема опису

ПІБ автора. Назва дисертації : вказівка кандидатська чи докторська дисертація : шифр спеціальності – назва спеціальності / установа захисту дисертації. Місто, рік. Загальна кількість сторінок.

Приклад:

1. Титков А. Э. СССР, США, Великобритания и проблема послевоенного устройства Германии, 1941-1945 : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.05 – история международных отношений / Институт всеобщей истории РАН. Москва, 1989. 253 с.

7) Автореферати дисертацій

Схема опису

ПІБ автора. Назва автореферату дисертації : автореферат кандидатської чи докторської дисертації. Місто, рік. Загальна кількість сторінок.

Приклад:

Гогунська Т. О. Формування та реалізація зовнішньополітичних принципів кабінетів М.Тетчер на європейському та американському напрямках (1979-1990 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Одеса, 2003. 20 с.

8) Рецензія

Схема опису

ПІБ автора. Назва рецензії. Назва видання, де надрукована рецензія. Рік. Номер. Сторінки, на яких розміщена рецензія. Назва видання, яке рецензується з повним бібліографічним описом (курсивом).

Приклад:

Касьянов Г. Глобальна еволюція людства: культурно-цивілізаційний вимір. Вісн. Кн. палати. 2001. №12. С. 14–15. Рец. на кн.: *Шейко В. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX–початок XX ст.) : монографія : у 2 т. Харків, 2001. Т. 1. 520 с. ; Т. 2. 400 с.*

9) Частина видання

а) Розділ книги

Схема опису

ПІБ автора. Назва розділу. Назва видання, в якому знаходиться розділ (курсивом) / ПІБ упорядників. Місто видавництва : Назва видавництва, рік. Сторінки, на яких знаходиться розділ.

Приклад:

Наумов М. С. Напрями впливу інтелектуалізації економіки на розвиток ринкових відносин в Україні. *Трансформаційні процеси в суспільстві в умовах інформаційної економіки : монографія / В.П. Решетило, М.С. Наумов, Ю.В. Федотова. Харків, 2014. С. 213–241.*

б) Стаття із журналу

Схема опису

ПІБ автора. Назва статті. Назва журналу (курсивом). Рік. Номер журналу. Сторінки, на яких знаходиться стаття.

Приклад:

Максимычев И.Ф. Германия и мы. *Международная жизнь*. 1991. № 8. С. 61–73.

в) Стаття із газети

Схема опису

ПІБ автора. Назва статті. Назва газети (курсивом). Рік. Дата та місяць видання. Сторінки, на яких знаходиться стаття.

Приклад:

Аврамцев О. Хронограф: події в історії. *Слобідський край*. 2015. 27 січня. С. 8.

г) Стаття із збірника

Схема опису

ПІБ автора. Назва статті. Назва збірки (курсивом). Місто видавництва : назва видавництва, рік. Сторінки, на яких знаходиться стаття.

Тодоров І.Я. Кінець "холодної війни" та Україна: між переможцем і переможеним. *Розпад Радянського Союзу та міжнародні інтерпретації завершення "холодної війни" : 20 років потому* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 2-4 листопада 2011 р.). Запоріжжя : Інтер-М, 2011. С. 224–230.

10) Електронні ресурси віддаленого доступу

а) Опис ресурсу загалом

Схема опису

Назва ресурсу. URL: повна електронна адреса ресурсу (дата звернення)

Приклад:

Наукові публікації і видавнича діяльність НАН України. URL: <http://www.nas.gov.ua/publications> (дата звернення: 19.03.2014).

б) Опис частини електронного ресурсу

Схема опису

Назва ресурсу. URL: повна електронна адреса ресурсу (дата звернення)

Приклад:

Garfield E. More on the ethics of scientific publication: abuses of authorship attribution and citation amnesia undermine the reward system of science. *Essays of an information scientist*. URL: <http://www.garfield.library.upenn.edu/essays/v5p621y1981-82.pdf> (Last accessed: 16.04.2013).

5. Рекомендації щодо змісту та оформлення мультимедійних презентацій

Комп'ютерні презентації досить часто застосовуються при проведенні семінарів, конференцій і в ході навчального процесу. За допомогою програм для створення презентацій користувачі, які не є фахівцями у галузі інформаційних технологій, мають можливість створити змістовну яскраву електронну презентацію. Презентація (від англ. presentation – представлення, показ) – це набір картинок-слайдів на певну тему, який зберігається у файлі спеціального формату. Кожен слайд може містити довільну текстову, графічну та відеоінформацію, анімацію, звук, діаграми і графіки, табличні й інші матеріали.

Презентації створюються для наочної підтримки захисту дослідницьких робіт, доповідей, рефератів, підготовки навчальних занять.

Основною відмінністю презентацій від решти способів представлення інформації є їх особлива насиченість змістом та інтерактивність, тобто здатність певним чином змінюватися й реагувати на дії користувача.

Переваги мультимедійної презентації:

- унаочнює матеріали, що презентуються;
- підвищує оперативність і об'єктивність оцінювання результатів наукового дослідження;
- гарантує безперервний зв'язок викладач-студент;
- сприяє розвитку продуктивних, творчих функцій мислення студентів, формуванню операційного стилю мислення.

Сучасне заняття часто супроводжується презентацією в якості наочного посібника чи зорового ряду. Презентація до заняття допомагає

зробити матеріал наочніше, доступніше, допомагає полегшити розуміння і запам'ятовування матеріалу. Готуючи презентацію до заняття, викладач продумує структуру уроку, мету і завдання, методи і прийоми.

Вибір типу інформації, схем структуризації даних та порядок їх викладу здійснюється викладачем відповідно до мети створення презентації.

Формат слайдів

- розмір слайдів має відповідати розміру екрана;
- орієнтація слайда – альбомна;
- ширина слайда – 24 см;
- висота слайда – 18 см;
- нумерувати слайди слід арабськими цифрами без знаків номера, рисочок тощо;
- формат показу слайдів – «Демонстрація».
- графічний і текстовий матеріали розміщуються на слайдах так, щоб ліворуч і праворуч від краю слайда залишалось чисте поле шириною не менше 0,5 см.

Основа будь-якої правильно спланованої презентації – це логічний аналіз послідовності відображення матеріалу, передбачення можливих питань і добір реплік для коментарів до презентації. Успішність презентації залежить від того, наскільки ретельно перед її створенням було продумано та враховано такі фактори:

- організація презентації (визначення суті того, про що необхідно розповісти);
- урахування особливостей слухацької аудиторії;
- визначення структури (схеми, сценарію) презентації: послідовність викладення матеріалу, добір різноманітних зображень, анімаційних ефектів та інших елементів, що супроводжують виклад.

При створенні презентацій однією з найпоширеніших помилок є бажання помістити в презентацію велику кількість відомостей, графічних

зображень та анімаційних ефектів, які лише відвертають увагу слухачів від змісту.

Перед створенням презентації необхідно:

- визначити тему та призначення презентації, спосіб демонстрації;
- розробити сценарій презентації;
- продумати зміст усіх слайдів, їх стиль та оформлення.

За структурою презентації поділяються на лінійні та розгалужені. Презентації лінійної структури створюються для послідовного викладання матеріалу з використанням мультимедійних засобів. Вони містять лише тези повідомлення, які допомагають усвідомити його зміст, та ілюстрації. Презентації, які використовуються для узагальнення і систематизації знань та у визначенні рівнів навчальних досягнень, завдяки гіпертекстовим посиланням мають розгалужену структуру. Працюючи з ними за своїм робочим місцем, користувач має змогу опрацьовувати запропонований матеріал з урахуванням індивідуальних здібностей.

Основні слайди презентації повинні мати:

- титульний аркуш;
- слайд з фотографією автора і контактною інформацією (пошта, телефон);
- зміст з кнопками навігації;
- основні пункти презентації;
- список джерел (до 5 основних);
- завершальний слайд.
- дозволяється об'єднувати слайд № 1 і слайд № 2.

Кнопки навігації потрібні для швидкості переміщення усередині презентації. Список джерел повинен бути з докладним зазначенням вихідних матеріалів (звідки взяли ілюстрації, звуки, тексти, посилання). Крім електронних адрес потрібно вказувати і друковані видання.

Вимоги щодо структури та змісту навчального матеріалу:

- викладайте матеріал стисло, з максимальною інформативністю тексту;
- слідкуйте за відсутністю нагромодження, чітким порядком у всьому;
- ретельно структуруйте інформацію;
- використовуйте короткі та змістовні заголовки, маркіровані та нумеровані списки;
- важливі відомості (наприклад, висновки, визначення, правила тощо) подавайте крупним та виділеним шрифтом і розташовуйте у лівому верхньому куті екрана;
- другорядні відомості бажано розміщувати внизу сторінки; кожній ідеї треба відвести окремий абзац; головну ідею абзацу викладайте в першому рядку;
- використовуйте табличні форми запису даних (діаграми, схеми) для ілюстрації важливих фактів, щоб подати матеріал компактно і наочно;
- графіка має органічно доповнювати текст;
- пояснення треба розташовувати якнайближче до ілюстрацій, з якими вони мають одночасно з'являтися на екрані;
- необхідно ретельно продумати інструкції до виконання завдань: їх чіткість, лаконічність, однозначність;
- усі текстові дані потрібно ретельно перевірити на відсутність орфографічних, граматичних і стилістичних помилок, дотримуйтеся прийнятих правил скорочень;
- форма представлення інформації повинна відповідати рівню знань слухачів.

Додаткові вимоги до змісту презентації (за Д. Льюїсом):

- кожен слайд має відображати одну думку;
- текст має складатися з коротких слів та простих речень;
- рядок має містити 6–8 слів;

- всього на слайді має бути 6–8 рядків;
- загальна кількість слів не повинна перевищувати 50;
- дієслова мають бути в одній часовій формі;
- заголовки мають привертати увагу аудиторії та узагальнювати основні ідеї слайда;
- у заголовках мають бути і великі, і малі літери (а не тільки великі);
- слайди мають бути не надто яскравими – зайві прикраси лише створюють бар'єр на шляху ефективної передачі даних;
- кількість блоків статистичних даних на одному слайді має бути не більше чотирьох;
- підпис до ілюстрації розміщується під нею, а не над нею;
- усі слайди презентації мають бути витримані в одному стилі.

Вимоги щодо врахування фізіологічних особливостей людини у сприйнятті кольорів і форм:

- стимулюючі (теплі) кольори сприяють збудженню й діють як подразники (у порядку спадання інтенсивності впливу: червоний, оранжевий, жовтий);
- дезінтегруючі (холодні) кольори заспокоюють, викликають сонливий стан (у тому самому порядку: фіолетовий, синій, блакитний, синьо-зелений, зелений);
- нейтральні кольори: світло-рожевий, жовто-зелений, коричневий;
- поєднання двох кольорів – кольору знаку і кольору фону – суттєво впливає на зоровий комфорт, причому деякі пари кольорів не тільки стомлюють зір, а й можуть спричинити стрес (наприклад: зелені символи на червоному фоні);
- будь-який фоновий малюнок втомлює очі та знижує ефективність сприйняття даних;

- підсвідомість легко вловлює чіткі, яскраві малюнки, що швидко змінюються, вони краще запам'ятовуються;
- будь-який другорядний об'єкт, що рухається (анімаційний), знижує якість сприйняття матеріалу, відволікає, порушує динаміку уваги;
- підключення у вигляді фонового супроводу нерелевантних звуків (пісень, мелодій) швидко втомлює, знижує продуктивність сприймання.

Людина може одночасно запам'ятовувати не більше трьох фактів, висновків, визначень.

Фон є елементом заднього (другого) плану. Він має виділяти, підкреслювати інформацію слайда, але не затуляти її.

Використання різних фонів на слайдах в рамках однієї презентації не створює відчуття єдності, зв'язності, стильності інформації.

Щоб уникнути цієї помилки, складання кольорової схеми презентації має починатися з вибору двох головних функціональних кольорів, які використовуються для фону та звичайного тексту.

Поєднання двох кольорів – кольору тексту та кольору фону – істотно впливає на глядача: деякі пари кольорів не тільки стомлюють зір, але й можуть призвести до стресу.

Традиція нашого сприйняття пов'язана з тим, що фон має бути світлим, а текст – темним. Цей контрастний образ прийшов від «книжкового» тексту. У друкованих текстах ми зіштовхуємось і з максимальним контрастом: чорний – білий. Ми до нього звикли, око він не стомлює. Проте сприйняття тексту з екрану має дещо іншу специфіку. Зокрема, екран генерує випромінювання, і тому різкий контраст кольору і фону втомлює око. Є прийоми, за допомогою яких можна цей різкий контраст пом'якшити. Наприклад, можна обрати фон і колір в одній гамі, тобто тільки зробити фон максимально світлим, а шрифт – темним.

Будь-який фоновий малюнок підвищує стомлюваність очей і знижує ефективність засвоєння презентованого матеріалу.

Використання фотографій як фону є не завжди вдалою ідеєю через труднощі з підбором шрифту. В цьому випадку треба або використовувати більш-менш однотонні, іноді ледь розмиті фотографії, або розташовувати текст не на самій фотографії, а на кольоровій підкладці. Але такий варіант оформлення фону має бути виправданим метою презентації.

Заважає сприйняттю текстової інформації й використаний у презентації фон у вигляді анімованого об'єкта.

Не слід використовувати виділення підкресленням, тому що в сприйнятті активних користувачів Інтернет у підкреслення пов'язане з гіперпосиланням.

Вибір шрифтів

Вибраний шрифт визначає вплив повідомлення на слухачів. Для консервативної аудиторії та серйозних повідомлень обирайте класичний шрифт (наприклад, Times New Roman); для радісних повідомлень – «веселий» шрифт (наприклад, Comic Sans MS).

Шрифти з зарубками (Times New Roman і Bookman) легко читаються, тому їх використовують для друку великих обсягів тексту. Шрифти без зарубок (Arial і Verdana) простіші, тому вони краще виглядають у заголовках та колонтигулах.

При створенні презентації для перегляду в електронному вигляді або показу слайдів, використовуються шрифти, які гарно виглядають на екрані. Шрифти Verdana,Tahoma та Bookman розроблені спеціально для використання на веб-сторінках. Також можна використовувати для цього шрифти Arial і Times New Roman.

Щоб забезпечити легкість читання, колір тексту потрібно зробити контрастним відносно кольору фону. Напівжирний шрифт і курсив використовується лише для виділення – часте використання послаблює їх ефективність.

Кожний шрифт несе в собі певну індивідуальність, тому дуже важливо дотримуватися узгодженості. Якщо часто змінювати шрифт, повідомлення

може виявитися неузгодженим. У презентації рекомендується використовувати не більше 3-4 різних шрифтів.

Згідно з висновком учених з лабораторії ергономіки зору (США), кращим шрифтом для читання тексту з екрану визнаний шрифт Verdana. Дослідники прийшли до висновку, що вибір правильного шрифту сприяє збереженню гостроти зору! Крім того, правильно вибраний шрифт захистить від синдрому комп'ютерного зору.

Розмір шрифту не повинен бути дрібним. Найбільш «дрібний» для презентації – шрифт 22 пт. Відмовтеся від курсиву. Краще правило використання курсиву – уникати його взагалі, оскільки він, як правило, лише ускладнює читання, уповільнює швидкість сприйняття.

Міжрядковий інтервал – полуторний.

Текстова перевантаженість

Не варто заповнювати один слайд занадто великим обсягом інформації: слухачі можуть одноразово запам'ятати не більше трьох фактів, висновків, визначень.

Найбільша ефективність досягається тоді, коли ключові пункти відображаються по одному на кожному окремому слайді. Розміщувати багато дрібного тексту на слайді неприпустимо.

Не розміщуйте на слайді дослівно все, що ви маєте намір сказати словами.

Великий текст дуже важко читати та майже неможливо запам'ятати.

Прагніть максимально скоротити довжину речень, відмовитися від ввідних конструкцій і інших граматичних «надмірностей». Текст у презентації має бути простим, лаконічним, таким, що нагадує тези (якщо, звичайно, ви не використовуєте цитати).

Оптимізуючи текст, подумки видаляйте по черзі кожне слово з речення і дивіться, чи зміниться його зміст. Якщо ні – безжально позбавляйтеся від цього слова.

Не пишіть весь текст прописними літерами.

СЛОВО, НАПИСАНЕ ЛИШЕ ПРОПИСНИМИ ЛІТЕРАМИ, ВТРАЧАЄ ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ І ЗЛИВАЄТЬСЯ З ІНШИМИ.

Розташування інформації на сторінці

Простіше зчитувати інформацію розташовану горизонтально, а не вертикально. Найбільш важлива інформація повинна розташовуватися в центрі екрана. Форматувати текст необхідно за шириною. Не допускати «рваних» країв тексту.

Рівень запам'ятовування інформації залежить від її розташування на екрані. У лівому верхньому кутку слайда розташовується найважливіша інформація.

Використання списків, таблиць та діаграм

Списки використовуйте тільки там, де вони потрібні. Списки з великою кількістю пунктів не треба використовувати. Можливо, використовувати 3–7 пунктів. Великі списки і таблиці слід розбивати на 2 слайда. Чим простіше, тим краще. Не слід розбивати таблицю та розміщувати її окремі частини на різних слайдах, якщо при цьому ви забули на одному із слайдів відзначити функціональні й змістовні поля таблиці.

Таблична інформація вставляється в матеріали як таблиця текстового процесора MS Word або табличного процесора MS Excel.

Під час розміщення таблиці як об'єкта та пропорційній зміні її розміру реальний розмір шрифту, що відображається, повинен бути не менше 18 пт.

Таблиці і діаграми розміщуються на світлому або білому фоні.

Не варто вставляти в презентації великі таблиці: вони складні для сприйняття: краще замінювати їх графіками, побудованими на основі цих таблиць.

Якщо все ж таблицю показати необхідно, то краще залишити якомога менше рядків і стовпців, привести лише найнеобхідніші дані. Це також дозволить зберегти необхідний розмір шрифту, щоб таблиця не перетворилася на медичну таблицю для перевірки зору.

Діаграми створюються з використанням майстра діаграм табличного процесора MS Excel.

Дані й підписи не повинні накладатися та зливатися з графічними елементами діаграми. Необхідно виділяти найбільш важливі частини діаграми, графіка.

Якщо під час форматування слайда є необхідність пропорційно зменшити розмір діаграми, то розмір шрифтів реквізитів повинен бути збільшений з таким розрахунком, щоб реальне відображення об'єктів діаграми відповідало значенням, вказаним у таблиці.

Під час вибору типу діаграми необхідно визначати тип порівняння даних: покомпонентне, позиційне, часове, почасткове чи кореляційне.

Кожному з цих типів порівняння відповідає один з п'яти основних типів діаграм: круг, лінійчата, крапкова діаграми, гістограма або графік.

Під час покомпонентного порівняння, передусім, показується розмір кожного компонента у відсотках від якогось цілого.

При позиційному порівнянні ми виявляємо, як об'єкти співвідносяться один з одним – чи однакові вони, більші або менші за інших.

Часове порівняння показує, як змінюються дані в часі – що відбувається з тими чи іншими показниками впродовж певних проміжків часу.

Почасткове порівняння допомагає визначити, скільки об'єктів потрапляє в певні послідовні області числових значень. Наприклад, почасткове порівняння використовується для того, щоб показати, яка частка мешканців відноситься до вікової групи до 10 років, яка – від 10 до 20 і так далі.

Кореляційне порівняння показує наявність (або відсутність) залежності між двома змінними.

Для побудови більшості кругових діаграм краще використовувати не більше шести компонентів. Якщо вам потрібно відобразити більше число

компонентів, виберіть із них п'ять найбільш важливих, а останні згрупуйте в категорію «інші».

Під час складання лінійчатих діаграм необхідно переконатися, що проміжок, що розділяє лінійки, менший, ніж ширина самих лінійок.

Використовуйте найконтрастніший колір або штрихування для того, щоб виділити найважливіший елемент, підкреслюючи тим самим основну ідею, виражену в заголовку.

Під час складання графіка пам'ятайте, що лінія має бути жирніша, ніж вісь абсцис чи ординат, яка, в свою чергу, має бути жирнішою за горизонтальні та вертикальні лінії, що створюють координатну сітку. Вертикальні лінії координатної сітки можна використовувати для того, щоб розділити значення параметра за попередні періоди і дані прогнозу або розбити тимчасову вісь. Горизонтальні лінії допомагають точніше порівнювати відносні величини. Тому в кожному окремому випадку треба вирішити, яку саме кількість вертикальних і горизонтальних ліній слід задавати.

Для наведення числових даних доцільно використовувати числовий формат з роздільником груп розрядів. Якщо дані є дробовими числами, то число десяткових знаків, що відображається, повинне бути однакове для всієї групи цих даних. Числа слід округлювати та уникати дробів, якщо точна величина несуттєва. Наприклад, 12 % запам'ятовується набагато краще, ніж 12,3 % або 12,347 %.

Розміщення зображень, аудіо та відеофайлів

У презентації розміщувати тільки оптимізовані (стислі) хорошої якості зображення. Поганою вважається презентація, що довго завантажується, тому що має великий розмір.

Під час використання графічних об'єктів у презентації:

- не використовуйте малюнки, фотографії поганої якості чи із спотвореними пропорціями;

- рівномірно та раціонально використовуйте площу слайда;
- коректно застосовуйте ілюстративний матеріал на слайді.

Багато, щоб зображення було не стільки фоном, скільки ілюстрацією тексту, яка допомагає по-новому його зрозуміти та розкрити. Одночасно треба продумати й фон малюнка, який би підкреслював усі його деталі. Підпис малюнка має розташовуватися під ним.

Потрібно враховувати особливості сприйняття, які склалися в європейській традиції: інформація, особливо при переглядовому читанні, сприймається зліва направо і зверху вниз – відповідно до руху ока. Тому найважливіша інформація має розміщуватися зверху ліворуч. Враховувати ці особливості сприйняття потрібно під час розміщення на слайді тексту і графічного об'єкта.

Якщо текст первинний, а графіка – це всього лише ілюстрація, то краще розмістити текстовий фрагмент у лівому верхньому куті слайда, а графічний об'єкт – внизу праворуч.

Якщо ж графічний об'єкт є смисловою домінантою слайда, а текст – це коментар до малюнка, то в цьому випадку взаємне розташування потрібно зробити інакше: малюнок – зверху ліворуч, а текст – внизу праворуч.

Музика повинна бути ненав'язлива. І її вибір повинен бути виправданий.

В одній папці повинні бути всі матеріали (відео, музика, посилання, текстові документи тощо) і файли для показу презентації. Цей спосіб збереження настійно рекомендується у випадку, якщо у презентації є хоча б один аудіо або відеофайл.

Анімація об'єктів і зміна слайдів

Основна роль анімації в презентаціях – це вирішення питання дозування інформації. Анімуючи об'єкт у презентації, варто пам'ятати, що будь-який рухомий об'єкт знижує сприйняття, відволікає, порушує динаміку уваги.

У титульному слайді використання анімації об'єктів не допускається.

В інформаційних слайдах допускається використання анімації об'єктів тільки у випадку, якщо це необхідно для відображення змін, що відбуваються в часовому інтервалі, і якщо черговість появи анімованих об'єктів відповідає структурі заняття (доповіді), але анімація не повинна бути нав'язливою. У решті випадків використання анімації є недоцільним.

Не рекомендується обирати ефекти анімації до заголовків, особливо такі, як «Обертання», «Спіраль» тощо.

Анімація об'єктів повинна відбуватися автоматично після закінчення необхідного часу. Анімація об'єктів в межах одного слайда «по клацанню» не є раціональною.

Для зміни слайдів використовується режим «вручну». Перехід слайдів у режимі «за часом» не допускається. Дозволяється використання стандартних ефектів переходу, окрім ефектів «жалюзі», «шашки», «розчинення», «горизонтальні смуги». Для всіх слайдів застосовується однотипний ефект їх переходу.

Звуковий супровід анімації об'єктів і переходу слайдів використовується за виключної необхідності.

Включення макросів у матеріали не допускається.

Критерії освітніх презентацій:

- повнота розкриття теми;
- структуризація інформації;
- наявність і зручність навігації;
- відсутність граматичних, орфографічних і мовних помилок;
- відсутність фактичних помилок, достовірність поданої інформації;
- наявність і правильність оформлення обов'язкових слайдів (титульний, зміст, про проект, список джерел);
- оригінальність оформлення презентації;
- обґрунтованість і раціональність використання засобів мультимедіа та анімаційних ефектів;

- придатність презентації для обраної цільової аудиторії;
- грамотність використання кольорового оформлення;
- використання авторських ілюстрацій, фонів, фотографій, відеоматеріалів;
- наявність дикторського мовлення, його грамотність і доцільність;
- наявність, обґрунтованість і грамотність використання фонового звуку;
- розміщення і комплектування об'єктів; єдиний стиль слайдів;
- Не зловживайте ВЕЛИКИМИ БУКВАМИ. Особливо в заголовках.

Під час презентації неприпустимо зчитування тексту з презентації, тобто надрукований і вимовний текст не повинні дублювати один одного!!!

Не створюйте презентацій нудних, монотонних, громіздких, ретельно підберіть шаблон, текст, графіку з урахуванням вищезазначеного.

Перевантаженість текстом – найбільш розповсюджене неподобство. Текст може бути тільки тезовим, якщо презентація – лекція. Захаращення текстом призводить до враження, що доповідач сам погано володіє матеріалом і йому потрібна підказка на екрані, щоб не забути щось істотне. Саме такої думки будуть про вас слухачі. Навіть якщо тексту мало, але в якийсь момент він повторює мовлення доповідача (навіть якщо доповідач стоїть спиною до екрану), слухачі у своїй безпосередності відстежуватимуть ваше мовлення на предмет відмінностей від тексту слайдів.

Отже, необхідно дотримувалося неухильно правила: кількість тексту в презентаціях повинно становити 35%. Зараз воно доходить до 80%. Увесь непотрібний текст слід залишити або для усного виступу, або замінити його ілюстративним матеріалом: графіками, картинками тощо.

Привнесіть анімаційними та іншими ефектами елемент несподіванки і свята або сюрпризного моменту.

Текст презентації повинен бути лаконічний і зрозумілий слухачам (студентам).

Шаблон повинен відповідати представлений темі (або хоча б бути нейтральним).

Ефективне представлення презентації досягається за рахунок виконання чотирьох загальноприйнятих етапів – чотирьох «П»: планування, підготовки, практики та презентації:

Планування

Визначте основні моменти заняття чи доповіді на основі аналізу специфіки аудиторії.

Опишіть відношення вашої аудиторії до даної теми – її знання та досвідченість, потреби, бажання і цілі. Запитайте себе: “Наскільки аудиторія готова до сприйняття цієї теми?”

Визначте мету презентації, продумайте, як вона співвідноситься з очікуваними результатами. Ви прагнете щось донести до аудиторії, переконати її, навчити, мотивувати свою думку? Коли мета точно сформульована, її легко досягти.

Зміст презентації повинен залежати від цілей доповідача, інтересу та рівня знань аудиторії. Використовуйте загальні й зрозумілі слова і фрази, фокусуючи увагу на меті заняття (доповіді).

Підготовка

Підготуйте текст супроводжуючої доповіді відповідно до визначеної структури та часу, відведеного на показ презентації.

Визначте важливість вашого повідомлення. Запитайте себе: «Чому це повідомлення так важливе для мене?»

Сформууйте структуру презентації, виділіть ключові моменти.

Підготуйте цікавий початок презентації. Задайтеся яким-небудь питанням, здивуйте аудиторію або приведіть в приклад який-небудь випадок, здатний зацікавити аудиторію. Відкриття повинне займати від 5% до 10% презентації.

Визначте головні ідеї заняття (доповіді) та обґрунтуйте їх статистикою, документами, аналогіями або наочними прикладами. Майте на увазі, що всі основні ідеї повинні бути пов'язані з темою заняття (доповіді). Враховуючи, що слухачі пам'ятають від 4 до 6 різних позицій, ретельно відбирайте головні ідеї. Вони повинні скласти від 80% до 85% презентації.

Підготуйте хороше завершення презентації, що відповідає меті заняття (доповіді) та запам'ятовується. Це може бути оригінальне (але не надто) підведення підсумків, інше формулювання теми або внесення сумнівів у ряди слухачів. Також може бути ефективним повернення до початку заняття (доповіді). Під час вибору способу завершення слід визначити, яку реакцію ви чекаєте від слухачів. Завершення повинне займати від 5% до 10% презентації.

Практика

Підготуйте презентацію, яка має супроводжувати ваше заняття (доповідь). Повправляйтеся з доповіддю перед невеликою аудиторією або друзями та дізнайтеся їх думку про зміст і стиль презентації. Нижче перераховані питання, яким слід приділити особливу увагу:

Чи добре сприймається інформація?

Чи спираються основні моменти заняття (доповіді) на факти?

Чи зрозумілі малюнки та ілюстрації, чи достатньо ілюструють вони дану тему?

Чи не використовуєте ви терміни та вирази, незрозумілі аудиторії?

Чи є завершення презентації таким, що запам'ятовується?

Чи задоволені Ви самі своїм заняттям (довіддю)?

Запишіть репетицію свого виступу на відео та уважно перегляньте її, відзначаючи всі відхилення від теми й інші негативні моменти. Пам'ятайте, що кращий спосіб боротьби з нервозністю – це упевненість в собі, що зростає з кожним новим виступом.

Якщо це можливо, проведіть декілька репетицій, використовуючи нові ідеї та способи подання матеріалу. Зупиніться на тому способі, який вам

найбільше подобається. Налаштуйтеся на той час, який вам відведено для презентації.

Презентація

Абсолютне володіння даною темою, максимальне залучення уваги аудиторії та донесення до неї важливості вашого повідомлення – запорука успіху.

Створіть сприятливу для заняття (доповіді) атмосферу. Говоріть стверджувальним підвищеним тоном. Сповільнюйте мову, щоб виділити основні моменти, витримуйте паузу, щоб відділити їх один від одного.

Відповідаючи на запитання, акцентуйте увагу на основні моменти теми, не відхиляйтеся від неї.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1

Тема: «Джерела і методи дослідження етнології»

План.

1. Предмет і завдання етнології.
2. Основні етнологічні джерела.
3. Методи дослідження і збирання.
4. Класифікації народів світу: етнографічна (географічна), антропологічна (расова), етнолінгвистична (мовна), релігійна, господарсько-культурна.

РЕФЕРАТИ

1. Марновірство народів світу.
2. Походження назв країн і народів.
3. Шлюбні відносини у народів світу.
4. Етнічні стереотипи чоловічої і жіночої поведінки.

Практичне заняття № 2

Тема: « Народи Австралії та Океанії»

План.

1. Історико-культурне районування Австралії та Океанії.
2. Заселення регіону, європейська колонізація та її наслідки.
3. Народи Австралії: аборигени і, англоавстралійці.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика одного з регіонів: Папуа-Нової Гвінеї, Гавайських островів, Нової Зеландії, острова Пасхи.
2. Матеріальна культура австралійських аборигенів.

Практичне заняття № 3

Тема: «Народи Західної Азії»

План.

1. Поділ Азії на географічні регіони.
2. Етногенез і етнічна історія.
3. Господарство і матеріальна культура.
4. Соціальна організація.
5. Сім'я та сімейно-шлюбні відносини.
6. Духовна культура.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика Туреччини.
2. Світогляд народів Передньої Азії.
3. Іслам – релігія, спосіб життя, стиль мислення.

Практичне заняття № 4

Тема: « Народи Кавказу і Закавказзя»

План.

1. Розселення та походження народів, їх класифікація.
2. Специфіка господарства и традиційної матеріальної культури.
3. Соціальна організація.
4. Сім'я та сімейно-шлюбні відносини.
5. Народні звичаї і традиції.

РЕФЕРАТИ

1. Матеріальна культура одного з народів: чеченців, інгушів, осетинів, азербайжанців, грузинів, вірменів.

Практичне заняття № 5

Тема: «Народи Південної Азії»

План.

1. Загальна характеристика регіону та класифікація його населення.

2. Етногенез та етнічна історія.
3. Характерні риси господарства та матеріальної культури.
4. Індійська община, кастова система.
5. Сім'я та сімейно-шлюбні відносини.
6. Традиційні звичаї, обряди, вірування.

РЕФЕРАТИ

1. Мистецтво Індії.
2. Міфи Індії.
3. Релігії Індії.
4. Сім'я і сімейно-шлюбні відносини в Індії.
5. Етнографічна характеристика Шрі ланки.

Практичне заняття № 6

Тема: «Народи Південно-Східної Азії»

План.

1. Загальна характеристика регіону.
2. Походження та етнічна історія народів, їх класифікація.
3. Різноманітність господарсько-культурних типів і рівнів суспільного розвитку.
4. Громадський і сімейний побут.
5. Духовна культура.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика Філіппін, Індонезії, В'єтнаму.

Практичне заняття № 7

Тема: «Народи Східної Азії»

План.

1. Географічне розміщення та природні умови.
2. Походження та розселення народів, їх класифікація.
3. Традиційні види занять.

4. Сім'я та громадський побут.

5. Духовна культура.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика Кореї.

2. Звичай і обряди китайців.

3. Сім'я і сімейно-шлюбні відносини в Японії.

4. Свята в Японії.

5. Хто такі айни?

6. Особливості східної бойової боротьби.

7. Харчування народів Східної Азії.

Практичне заняття № 8

Тема: « Народи Африки»

План.

1. Загальна характеристика материка.

2. Класифікація населення регіону.

3. Етнічна історія доколоніальної Африки.

4. Особливості процесів соціально-історичного розвитку африканських народів.

5. Матеріальна культура африканців.

6. Народні традиції, звичай, обряди, вірування.

7. Сім'я та сімейно-шлюбні відносини.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика Ефіопії.

2. Особливості вірувань африканських народів.

3. Звичай і традиції африканських народів.

Практичне заняття № 9

Тема: «Народи Америки»

План.

1. Історико-етнографічний і мовний поділ Америки.
2. Класифікація народів Америки за господарсько-культурними типами:

а/ ескімоси, лісові мисливці на оленя карібу;

б/ індіанці прерій, пампи, Каліфорнії;

в/ алеути, вогнеземельці.

РЕФЕРАТИ

1. Матеріальна і духовна культура ацтеків або інків.
2. Особливості сучасної культури США або Мексики.
3. Сім'я і сімейно-шлюбні відносини народів Америки.

Практичне заняття № 10

Тема: «Народи Зарубіжної Європи»

План

1. Загальна характеристика Зарубіжної Європи.
2. Етногенез та етнічна історія.
3. Історико-етнографічні області Зарубіжної Європи:
а/ середньоземноморська; б/ атлантична;
в/ північноскандинавська; г/ центральноєвропейська.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика однієї з країн: Великобританії, Ісландії, Швеції, Італії, Іспанії, Франції, Австрії, Німеччини, Угорщини, Фінляндії, Болгарії, Чехії, Польщі.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ЗА ТЕМАМИ ДИСЦИПЛІНИ «ЕТНОЛОГІЯ»

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ЕТНОЛОГІЇ. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ СУМІЖНИМИ ДИСЦИПЛІНАМИ.

1. Визначення терміну «етнологія», об'єкта дослідження та суті предмета етнології.
2. Виникнення і становлення науки про етноси.
3. Перші етнографічні описи людських спільнот.
4. Сучасний рівень науково-теоретичних розробок з питань етнічного розвитку. Процеси, які вивчає етнографія.
5. Тісний взаємозв'язок етнології з іншими науками та виокремлення на цій основі нових наукових дисциплін і напрямів.

ТЕМА 2. ДЖЕРЕЛА ЕТНОЛОГІЇ.

1. Матеріали етнографічних експедицій.
2. Матеріали стаціонарних експедицій.
3. Матеріали тривалих та короткотермінових експедицій.
4. Музейні зібрання.
5. Писемні та зображувальні матеріали.

ТЕМА 3. МЕТОДИКА ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

1. Методика збору польових етнографічних матеріалів (спостереження, опитування, анкетування, інтерв'ю).
2. Методика фіксації польових етнографічних матеріалів.
3. Методика етнографічних матеріалів до фондування.

ТЕМА 4. КЛАСИФІКАЦІЯ ЕТНОСІВ.

1. Принципи класифікації етносів.
2. Географічна класифікація.
3. Антропологічна (расова) класифікація.
4. Етнолінгвістична (мовна) класифікація.
5. Господарсько-культурна класифікація.
6. Релігійна класифікація.

ТЕМА 5. НАРОДИ ТА КРАЇНИ АВСТРАЛІЇ ТА ОКЕАНІЇ.

1. Загальні відомості та географічне положення Австралії.
2. Історія виникнення та розвитку.

3. Державний устрій і форма правління.
4. Господарство. Культура та соціальний розвиток.
5. Загальні відомості та географічне положення Океанії.
6. Історія виникнення та розвитку, державний устрій і форма правління, населення, господарство, культура та соціальний розвиток.
7. Антропологічний тип, мовні групи, побут, суспільна організація, традиційні заняття, вірування народів Австралії та Океанії.
8. Етнічні процеси в Австралії та Океанії.

ТЕМА 6. НАРОДИ ТА КРАЇНИ АЗІЇ.

1. Загальна характеристика азіатського регіону та його народів.
2. Характеристика народів Західної Азії та їх етнічна історія.
3. Сучасний етнічний склад держав регіону.
4. Господарство Західної Азії.
5. Особливості матеріальної і духовної культури.
6. Сім'я і соціальні відносини.
7. Етнічні процеси в сучасній Азії.
8. Країни Закавказзя. Загальні відомості та географічне положення Грузії, історія виникнення та розвитку, державний устрій і форма правління, населення, культура та соціальний розвиток).
9. Країни Центральної Азії.
10. Країни Південно-Західної Азії.
11. Країни Південної Азії.
12. Країни Східної Азії.
13. Країни Південно-Східної Азії.

ТЕМА 7. НАРОДИ ТА КРАЇНИ АМЕРИКИ.

1. Антропологічна та етнолінгвістична характеристика народів Америки.
2. Корінні народи Америки.
3. Державні об'єднання доколумбової Америки: ацтеки, майя, інки.
4. Особливості колонізації Північної Америки європейцями та формування її сучасного етнічного складу.
5. Країни Північної Америки.
6. Країни Центральної Америки.

ТЕМА 8. НАРОДИ ЄВРОПИ.

1. Етнічний та антропологічний склад населення Європи.
2. Етнолінгвістична класифікація населення регіону.
3. Етногенез корінних народів Європи.

4. Регіональні особливості традиційно-побутової культури народів Європи.
5. Етнічні процеси в сучасній Європі.
6. Країни Західної Європи.
7. Країни Східної Європи.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ТА ПЕРЕВІРКИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання до самостійної роботи за темою «Методика проведення етнографічного дослідження»

Переліchte процеси, які вивчає етнологія.

З якими дисциплінами етнологія має взаємозв'язок? Наведіть приклад.

Заведіть зошит-звіт для самостійної роботи з курсу «Етнологія» в якому складіть конспект роботи *Громов Г. Г.* Методика этнографических экспедиций: Учебное пособие. – М., 1966 (електронна версія http://www.ethnology.ru/doc/gromov01/html/grm01_cont.htm).

Ознайомтеся з роботою провідних світових етнографічних дослідних центрів за їхніми офіційними сайтами (див. розділ «Електронні ресурси до курсу»). Напишіть короткий звіт про напрями роботи одного з відомих світових етнографічних центрів (за вибором здобувача).

Завдання до самостійної роботи за темою «Класифікації народів світу (етнічних спільностей)»

Переліchte джерела етнології.

Які складові входять до матеріальної культури етносу, а які до духовної культури.

Лінгвістична (мовна) класифікація. Принципи класифікацій мов у мовознавстві: морфологічні системи, генеалогічна система. Ієрархія мов (мовна сім'я – гілка – група – окрема мова – діалект/говірка). Ізольовані мовні спільності (сім'ї) – корейська, японська, баська, албанська.

Господарсько-культурна класифікація. Базовий принцип класифікації: співвідношення економіки (господарства і культури). Соціально-історична класифікація етносів (етнічних спільностей).

Етноконфесійна класифікація. Розуміння релігійної та етноконфесійної групи.

Антропологічна класифікація. Поняття про расу. Основні причини утворення рас. Великі й малі раси. Антропологічні типи. Перехідні й змішані расові типи (групи).

Завдання до самостійної роботи за темою «Нілотські народи Африки»

Охарактеризуйте расовий, етнолінгвістичний та релігійний склад населення Африки.

В чому проявляються історико-культурні особливості африканських народів? Перелічте і охарактеризуйте.

Напишіть рецензію на етнографічний фільм «Життя племені. Дінка. Ренділле. Покот. Масаї».

Складіть конспект роботи *Эванс-Причард Э. Э.* Нуэры. Описание способов жизнеобеспечения и политических институтов одного из нилотских народов. – М., 1985 (будь-яке видання).

Завдання до самостійної роботи за темою «Народи Сибіру»

Перегляньте етнографічні фільми «Пектимель» і «Яптик-хесе» і напишіть порівняльне есе про ці фільми.

Напишіть рецензію на проект „Аборигени Сибіру” (Режим доступу електронної версії. – <http://www.nsu.ru/icen/grants/etno>), опираючись на знання про якийсь один із народів Сибіру, почерпнуті із наукової літератури/

Завдання до самостійної роботи за темою «Духовний світ народів Австралії»

Складіть таблицю «Особливості матеріальної і духовної культури народів Австралії та Океанії».

Матеріальна культура народів Австралії та Океанії	Духовна культура народів Австралії та Океанії
---	---

Охарактеризуйте етнічні процеси в сучасній Австралії та Океанії.

Складіть конспект роботи *Локвуд Д. Я* – абориген.

Перегляньте фільм про спадщину австралійських аборигенів «Хранителі мрії. Keepers of the Dream», опираючись на конспект роботи і фільм складіть есе про вірування австралійських аборигенів.

Завдання до самостійної роботи за темою «Звичаї народів Кавказу»

Визначіть на контурній карті відповідність розселення етносів Дагестану

Складіть таблицю «Специфіка господарства и традиційної матеріальної культури народів Західної Азії»

Специфіка господарства	Матеріальна культура народів
------------------------	------------------------------

Охарактеризуйте народні звичаї і традиції народів Кавказу і Закавказзя.

Перегляньте фільм «Таємниці адигства» і напишіть есе про традиційний етикет кавказьких народів, використовуючі наступну літературу:

Адат. Кавказский культурный круг: Традиции и современность. – М., 2003.

Бгажноков Б. Х. Адыгский этикет. – Нальчик, 1978 (Режим доступа: <http://www.circassianlibrary.org/library.php?lang=ru&mn=6&sbmn=1>)

Бгажноков Б. Х. Очерки этнографии общения адыгов. – Нальчик, 1983

Джуртубаев М. Ч. Древние верования балкарцев и карачаевцев. – Нальчик, 1991.

Думанов Х. М. Социальная структура кабардинцев в нормах адата. Первая половина XIX в. – Нальчик, 1990

Зязиков М. М. Обычаи и традиции общения в культуре народов Кавказа. – М., 2010.

Казиев Ш. М. Повседневная жизнь горцев Северного Кавказа в XIX веке / Ш. М. Казиев, И. В. Карпеев. – М., 2003.

Завдання до самостійної роботи за темою «Народи Південної та Східної Азії»

1. Складіть таблицю «Специфіка господарства и традиційної матеріальної культури народів Південної Азії»

Специфіка господарства	Матеріальна культура народів
------------------------	------------------------------

2. Які країни входять до Східної Азії?

3. Охарактеризуйте матеріальну культуру однієї з країн Східної Азії (на прикладі конкретного етносу).

Завдання до самостійної роботи за темою «Наслідки європейської колонізації Америки»

Охарактеризуйте сучасні корінні народи Америки.

Охарактеризуйте особливості колонізації Північної Америки європейцями та формування її сучасного етнічного складу.

Напишіть рецензії на фільми «Стежка інків / The Inca Trail», «Бик, що сидить / Mystery files Sitting Bull» (доступні в електронній бібліотеці Центру українських студій імені Д. І. Багалія)

Складіть конспект робіт:

Браун Д. Схороните мое сердце у Вундед-Ни: история американского запада, рассказанная индейцами. – М., 1984;

Леви-Стросс К. Печальные тропики. – М., 1994.

ВИМОГИ ДО РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія на прочитаний матеріал (статтю, книгу, аналітичний звіт, кінофільм, тощо) на відміну від анотації є **викладенням власних роздумів** автора рецензії щодо будь-якої ідеї, твердження, висновку чи проблематики, яка викладена в прочитаному (переглянутому) матеріалі, що рецензується. Критичний аналіз положень автора матеріалу, який ви рецензуєте має містити не тільки ваші власні роздуми, а й аргументи до них, які можуть спиратися на інші публікації, дані досліджень. Також намагайтеся уникати оціночних суджень, на кшталт «автор добре виклав ідею» або «автор погано аргументував ідею», якщо ви не надали всебічні аргументи до такого судження. Посилання у тексті на інформацію чи ідею, що запозичена з різних джерел і є в інших авторів, є обов'язковим. Посилання також оформлюються на будь-які веб-сторінки, компакт-диски та інші джерела інформації. Обов'язковим є наявність списку використаних джерел наприкінці роботи. У цьому списку не повинно бути джерел, на які немає посилань у тексті роботи. Обсяг рецензії –300-500 слів

Зразок оформлення:

РЕЦЕНЗІЯ

на (назва матеріалу, автора, джерела, сторінок, веб-сторінки)

до теми курсу (назва)

виконавець (П.І.Б, група)

Основна ідея матеріалу, що коментується (не більше 20 %)

Власний критичний коментар (не менше 70 %)

Висновки (не менше 10 %)

ПИТАННЯ, ТЕСТИ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗДОБУВАЧІВ

Народи Австралії та Океанії

Запитання та завдання

1. Який державний устрій Австралійського Союзу?
2. У скількох кліматичних поясах лежить Австралія?
3. Знайдіть на карті три найбільших міста Австралії.
4. Чим відрізняється структура господарства Австралії від господарства інших розвинених держав світу?
5. Коли Австралійський Союз визнав незалежність України?
6. Знайдіть на карті Маршаллові Острови. В якій частині Океанії вони знаходяться?
7. Який адміністративно-територіальний поділ Маршаллових Островів?
8. Які корисні копалини видобувають на Маршаллових Островах?

Тестовий контроль

1. Площа Австралійського Союзу така:
 - а) 7,7 млн км²;
 - б) 2,5 млн км²;
 - в) 8,5 млн км².
2. Населення Австралії становить:
 - а) 280 млн осіб;
 - б) 20 млн осіб;
 - в) 48 млн осіб.
3. Які твердження є правильними:
 - а) Австралія — федеративна республіка;
 - б) рівнини і височини займають близько 20% території Австралії;
 - в) Австралія належить до найбільш заселених частин світу;
 - г) Австралія бідна на мінеральні ресурси?
4. Австралійський Союз визнав незалежність України:
 - а) 2 грудня 1991 р.;
 - б) 26 грудня 1991 р.;
 - в) 5 березня 1992 р.
5. Столицею Маршаллових Островів є місто:
 - а) Ніамей;
 - б) Сува;
 - в) Маджуро.
6. Основну частину населення Марііаллових Островів становлять:
 - а) меланезійці;
 - б) мікронезійці;
 - в) полінезійці.

НАРОДИ ТА КРАЇНИ АЗІЇ

Запитання та завдання

1. Назвіть і покажіть на карті країни Центральної Азії.
2. На які мінеральні ресурси багатий Узбекистан?
3. Які чинники, на вашу думку, визначають високий природний приріст населення Узбекистану?
4. Які перспективи розвитку туризму в Узбекистані?

Запитання та завдання

1. Назвіть позитивні і негативні особливості географічного положення Ірану.
2. Яка роль релігії, в іранському суспільстві?
3. Які чинники сприяють перетворенню Ірану на регіонального лідера?

Запитання та завдання

1. В якому році Індія здобула незалежність?
2. Що вам відомо про природно-ресурсний потенціал Індії?
3. Чому, на вашу думку, політика скорочення народжуваності в Індії діє не так ефективно, як у Китаї?
4. Які структурні зрушення характерні для індійської промисловості?

Запитання та завдання

1. Чи можна дати однозначну оцінку географічного положення різних частин Китаю?
2. Назвіть мінеральні ресурси Китаю, світового значення.
3. Яка роль сільського господарства в економіці Китаю?
4. Які особливості державного устрою Японії?
5. Яким чином японці компенсують нестачу природних ресурсів для розвитку країни?
6. Коли Японія визнала незалежність України?

Запитання та завдання

1. Як острівне положення Індонезії впливає на розвиток країни?
2. Дайте характеристику природних умов і ресурсів Індонезії.
3. Назвіть і покажіть на карті найбільші міста Індонезії.
4. Які галузі господарства Індонезії використовують її історико-культурну спадщину?

Тестовий контроль

1. До країн Закавказзя належать:
 - а) Туркменістан;
 - б) Грузія;
 - в) Афганістан;
 - г) Іран;
 - г) Вірменія;
 - д) Азербайджан.
2. Грузія межує з такими країнами:
 - а) Туреччиною;
 - б) Росією;

- в) Узбекистаном;
 - г) Молдовою;
 - г) Азербайджаном;
 - д) Іраком.
3. Які з цих тверджень правильні:
- а) більша частина Грузії лежить у субтропічному кліматичному поясі;
 - б) найбільшим природним багатством Грузії є рекреаційні ресурси;
 - в) столицею Грузії є місто Кутаїсі?
4. До країн Центральної Азії належать:
- а) Азербайджан;
 - б) Пакистан;
 - в) Туркменістан;
 - г) Таджикистан; г) Киргизія;
 - д) Узбекистан.
5. В Узбекистані кількість населення становить:
- а) 45 млн осіб;
 - б) понад 25 млн осіб;
 - в) 125 млн осіб.
6. Вкажіть правильні твердження:
- а) Узбекистан — унітарна держава, президентська республіка;
 - б) клімат Узбекистану морський;
 - в) протяжність залізниць Узбекистану 90 тис. км.
7. До країн Південно-Західної Азії належать:
- а) Ірак;
 - б) Сирія;
 - в) Афганістан;
 - г) Непал;
 - г) Саудівська Аравія;
 - д) Таїланд.
8. Грошовою одиницею Іраку є:
- а) рупія;
 - б) ріал;
 - в) єна.
9. Які твердження є правильними:
- а) столицею Ірану є Тегеран;
 - б) в Ірані багато великих річок;
 - в) у тваринництві Ірану переважає свинарство?
10. До країн Південної Азії належать:
- а) Шрі-Ланка;
 - б) М'янма;
 - в) Бутан;
 - г) Камбоджа;
 - г) Мальдівські Острови;
 - д) Пакистан.

11. Яке місце за чисельністю населення посідає Індія у світі:
 - а) перше;
 - б) друге;
 - в) третє.
12. Індія здобула незалежність у:
 - а) 1960;
 - б) 1922;
 - в) 1947 р.
13. До країн Східної Азії належать:
 - а) Республіка Корея;
 - б) Філіппіни;
 - в) В'єтнам;
 - г) КНДР;
 - г) Монголія;
 - д) Ємен.
14. Площа Китаю становить:
 - а) 3,3 млн км²;
 - б) 9,6 млн км²;
 - в) 3,8 млн км².
15. Вкажіть правильні на вашу думку твердження:
 - а) найбільшою річкою Китаю є Янцзи;
 - б) Китай визнав незалежну Україну 27 грудня 1991 р.;
 - в) Китай посідає 5-те місце у світі за обсягами вирощування пшениці.
16. Японія має сухопутні кордони з такими країнами:
 - а) Росією;
 - б) Кореєю;
 - в) США.
17. До країн Південно-Східної Азії належать:
 - а) Бангладеш;
 - б) Лаос;
 - в) М'янма;
 - г) Філіппіни; г) Монголія; Д)КНДР.
18. Який клімат переважає в Індонезії:
 - а) тропічний;
 - б) субтропічний і помірний;
 - в) екваторіальний і субекваторіальний?

НАРОДИ ТА КРАЇНИ АФРИКИ

Запитання та завдання

1. Назвіть і покажіть на карті країни, які належать до Північної Африки,
2. З якими країнами безпосередньо межує Єгипет?
3. Який адміністративно-територіальний поділ Єгипту?
4. Який вид транспорту є головним у Єгипті?

Запитання та завдання

1. Назвіть і покажіть на карті безпосередніх сусідів Нігерії.
2. Що є основою мінеральних ресурсів Нігерії?
3. Яке місце в Африці посідає Нігерія за обсягом ВВП?
4. Яка галузь промисловості у Нігерії є основною?

Запитання та завдання

1. Назвіть і покажіть на карті країни Центральної Африки,
2. В якому році було проголошено незалежність Демократичної Республіки Конго?
3. Що вам відомо про природно-ресурсний потенціал Демократичної Республіки Конго?
4. Яка галузь економіки є основною в Демократичній Республіці Конго?

Запитання та завдання

1. Назвіть і покажіть на карті країни, з якими межує Кенія.
2. Охарактеризуйте рослинний і тваринний світ Кенії.
3. Які особливості етнічного і релігійного складу населення Кенії?
4. Яка галузь господарства Кенії є домінуючою?

Запитання та завдання

1. В якому році в ПАР почала здійснюватися політика апартеїду?
2. Охарактеризуйте природно-ресурсний потенціал ПАР.
3. Якими чинниками визначається розміщення населення в ПАР?
4. Назвіть і покажіть на карті найбільші морські порти ПАР.

Тестовий контроль

1. Єгипет безпосередньо межує з такими країнами:
 - а) Алжиром;
 - б) Ізраїлем;
 - в) Суданом;
 - г) Нігерією;
 - г) Лівією;
 - д) Саудівською Аравією.
2. Столицею Єгипту є:
 - а) Тріполі;
 - б) Каїр;
 - в) Рабат.
3. Головною галуззю промисловості Єгипту є:
 - а) машинобудування;
 - б) хімічна промисловість;
 - в) гірничодобувна промисловість.
4. За чисельністю населення Нігерія посідає в Африці таке місце:
 - а) друге;
 - б) перше;
 - в) третє.
5. Які твердження є правильними:

- а) грошовою одиницею Нігерії є фунт;
- б) Нігерія — федеративна республіка;
- в) народжуваність у Нігерії одна з найвищих у світі?
- 6. До країн Центральної Африки належать:
 - а) Кенія;
 - б) Марокко;
 - в) Чад;
 - г) Камерун; г) Зімбабве;
 - д) Намібія.
- 7. До 1960 р. Демократична Республіка Конго була колонією:
 - а) Франції;
 - б) Німеччини;
 - в) Бельгії;
 - г) Іспанії.
- 8. У Кенії найбільше прихильників такої релігії:
 - а) мусульманської;
 - б) індуїстської;
 - в) християнської.
- 9. На всій території Кенії панує такий клімат:
 - а) екваторіальний;
 - б) субтропічний;
 - в) субекваторіальний.
- 10. З якими країнами безпосередньо межує ПАР:
 - а) Намібією;
 - б) Єгиптом;
 - в) Сомалі;
 - г) Мозамбіком; г) Лівією;
 - д) Зімбабве.
- 11. Дипломатичні відносини між ПАР і Україною встановлені:
 - а) 26 грудня 1991 р.;
 - б) 16 березня 1992 р.;
 - в) 2 грудня 1991 р.

НАРОДИ ТА КРАЇНИ АМЕРИКИ

Запитання та завдання

- 1. Які держави належать до регіону Північна Америка?
- 2. Дайте оцінку географічного положення різних частин США.
- 3. Як клімат впливає на розвиток господарства США?
- 4. Назвіть найбільші корпорації США.
- 5. Дайте характеристику виникнення та розвитку Канади.
- 6. Чому Канада належить до найменш заселених країн світу?
- 7. Які стихійні лиха є найнебезпечнішими для населення і господарства Мексики?
- 8. Охарактеризуйте культурно-історичну спадщину Мексики.

Запитання та завдання

1. Дайте характеристику виникнення і розвитку Куби.
2. Який з природних ресурсів, на вашу думку, є найважливішим у розвитку економіки Куби?
3. Чому Куба, на вашу думку, однією з перших визнала незалежність України?

Запитання та завдання

1. Назвіть регіональних лідерів серед країн Південної Америки.
2. Яка частина Бразилії має найкраще географічне положення?
3. Назвіть основні галузі промисловості Бразилії.
4. Назвіть і покажіть на карті країни, з якими межує Аргентина.
5. Які особливості розміщення населення Аргентини?

Тестовий контроль

1. Сполучені Штати Америки безпосередньо межують з такими країнами:
 - а) Канадою;
 - б) Кубою;
 - в) Данією;
 - г) Мексикою;
 - г) Бразилією.
2. США складаються з такої кількості штатів:
 - а) 50;
 - б) 53;
 - в) 41.
3. Найбільшими містами США є такі два:
 - а) Маямі;
 - б) Нью-Йорк;
 - в) Чикаго;
 - г) Лос-Анжелес;
 - г) Бостон.
4. США визнали незалежність України:
 - а) 2 грудня 1991 р.;
 - б) 26 грудня 1991 р.;
 - в) 6 грудня 1991 р.
5. Площа Канади становить близько:
 - а) 1 млн км²;
 - б) 8,5 млн км²;
 - в) 10 млн км².
6. Які з цих тверджень правильні:
 - а) на суходолі Канада межує лише зі США;
 - б) Канада — федерація;
 - в) найбільшим містом Канади є Ванкувер;
 - г) у Києві немає посольства Канади?
7. Грошовою одиницею Мексики є:

- а) мексиканський долар;
 - б) реал;
 - в) песо.
 - г) Тампіко;
 - г) Сан-Франциско.
8. Головні морські порти Мексики знаходяться у містах:
- а) Сан-Дієго;
 - б) Веракрус;
 - в) Мехіко;
9. Які з цих тверджень правильні:
- а) площа Куби — 111 тис. км²;
 - б) серед мінеральних ресурсів Куби переважають руди кольорових металів;
 - в) Куба бідна на рекреаційні ресурси;
 - г) у зовнішніх зв'язках Куби провідне місце належить залізничному транспорту?
10. За чисельністю населення Бразилія посідає таке місце у світі:
- а) третє;
 - б) п'яте;
 - в) четверте.
11. Бразилії належить перше місце у світі за вирощуванням:
- а) картоплі;
 - б) гречки;
 - в) кави;
 - г) цукрової тростини; г) жита;
 - д) апельсинів
12. Державною мовою в Аргентині є:
- а) італійська;
 - б) португальська;
 - в) іспанська.
13. Які з цих тверджень правильні:
- а) Аргентина — унітарна республіка;
 - б) середня густота населення Аргентини перевищує 120 осіб на 1 км²;
 - в) серед населення Аргентини переважають нащадки переселенців з Європи?

НАРОДИ ТА КРАЇНИ ЄВРОПИ

Запитання та завдання

1. За картою атласу охарактеризуйте основні особливості географічного положення Німеччини.
2. Які туристичні об'єкти Німеччини вам відомі?
3. Яку роль у об'єднаній Європі відіграє Франція?
4. Назвіть специфічні риси розміщення населення у Великій Британії.
5. Які особливості клімату Італії сприятливі для розвитку господарства цієї країни?

Запитання та завдання

1. Пригадайте з раніше вивченого, які країни належать до Центральної Європи.

2. Чому Польща раніше, ніж Україна, увійшла до НАТО та ЄС?

3. Чому, на вашу думку, Польща намагається сприяти входженню України до НАТО та ЄС?

Запитання та завдання

1. Назвіть характерні риси географічного положення України.

2. Що вам відомо про Трипільську культуру (цивілізацію)?

3. Які геополітичні чинники виникнення незалежної держави України наприкінці ХХ ст. вам відомі?

4. Що потрібно, на вашу думку, щоб Україна в повній мірі реалізувала наявний потенціал розвитку держави і нації?

Запитання та завдання

1. Охарактеризуйте природно-ресурсний потенціал Росії.

2. Які реальні перспективи припинення збройного конфлікту на Північному Кавказі?

3. Які особливості національного складу населення Казахстану?

4. Як, з геополітичного погляду, можна охарактеризувати положення Казахстану між Росією і Китаєм?

5. Назвіть специфічні риси географічного положення Туреччини.

6. Чому, на вашу думку, українсько-турецькі відносини мають велику перспективу розвитку?

Тестовий контроль

1. Возз'єднання ФРН і НДР відбулося в:

а) 1945 р.;

б) 1980 р.;

в) 1990 р.

2. За конституційним ладом Велика Британія:

а) абсолютна монархія;

б) республіка;

в) конституційна монархія.

3. Серед віруючих у Франції переважають:

а) протестанти;

б) римо-католики;

в) православні;

г) буддисти.

4. До морських портів Франції належать:

а) Гданськ;

б) Гамбург;

в) Марсель;

г) Гавр;

г) Барселона.

5. Які з цих тверджень правильні:

- а) площа Італії становить 544 тис. км²;
- б) Італія — переважно рівнинна країна;
- в) промисловість Італії в основному концентрується на її півночі та в центрі?

6. Польща за структурою господарства належить до такого типу держав:

- а) індустріально-аграрного;
- б) аграрно-індустріального;
- в) аграрного.

7. За чисельністю населення Україна посідає таке місце в Європі:

- а) третє;
- б) п'яте;
- в) сьоме.

8. Слов'янські племена на території Росії з'явилися в такому столітті:

- а) IX—X;
- б) III—IV;
- в) XV—XVI.

9. Столицею Казахстану є:

- а) Астана;
- б) Алмати;
- в) Караганда.

10. До історико-культурної спадщини Туреччини належать:

- а) Трипільська культура;
- б) Парфенон;
- в) руїни Трої.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ЕТНОЛОГІЯ»

Об'єктом етнології є
матеріальна культура
етнос
духовна культура

Перші етнографічні описи людських спільнот, що населяли територію
України, з'явилися
за часів Київської Русі
середньовіччі
за часів незалежності

Наукова дисципліна, що вивчає походження народів та їх культуру є
етнополітологія
етнологія
етнопсихологія

Яка класифікація використовується головним чином для зовнішнього опису
народів
етнолінгвістична
географічна
антропологічна
релігійна
господарсько-культурна

Засновником расової класифікації був
М. Костомаров
Т. Шевченко
Ф. Берн'є

В якому році з'явився термін "раса"
1684 р.
1685 р.
1694 р.

Віруючі бретонці і три чверті ірландців сповідують
християнство
іслам
католицизм

Згідно антропологічної класифікації виділяють
три раси

чотири риси
п'ять рас

До якої раси належать європеїди
монголоїдної раси
азіатсько-американської раси
євроазійської раси

До якої раси належать монголоїди
азіатсько-американської раси
євроазійської раси
океанійської раси

До якої раси належать негроїди
океанійської раси
африканська раса
азіатсько-американської раси

До якої раси належать австралоїди
океанійської раси
азіатсько-американської раси
євроазійської раси

Формування великих рас проходило
приблизно 40-60 тис.років тому
приблизно 30-50 тис.років тому
на початку I тис.

Расовими ознаками називаються
особливості, що передаються фізичним особливостям
особливості, що передаються по спадковості і характерні для великих груп
людей
особливості людей, що населяють одну етнічну територію

Європеїди населяють
Європу, Північну Африку, захід Азії, Сибір, частину Кавказу, частину
Середньої Азії, Ірак, Афганістан, Індію
Китай, В'єтнам, Японію, Індонезію, Філіппіни
Африку, острови Тихого океану, Америку

Австралоїди населяють
Китай, В'єтнам, Японію, Індонезію, Філіппіни
Африку, острови Тихого океану, Америку

Європу, Північну Африку, захід Азії, Сибір, частину Кавказу, частину Середньої Азії, Ірак, Афганістан, Індію

За допомогою географічної класифікації етносів виділяються фізичні особливості географічні регіони, в яких розселені народи світу антропологічні риси

Монголоїди населяють

Африку, захід Азії, Сибір, частину Кавказу, частину Середньої Азії, Ірак, Афганістан, Індію

Африку, острови Тихого океану, Америку

Китай, В'єтнам, Японію, Індонезію, Філіппіни

У складі великих рас виділяють кілька малих рас - їх називають етногенетичними пучками або локальними расами перехідними расами малими расами

Систематизувати людські раси намагався

Артур Гобіно

Л. Вольтман

Карп Лінней

Мовна панорама сучасного світу включає

близько 6 тис. мов

близько 5 тис. мов

близько 4 тис. мов

За основу мовної класифікації взято критерії господарсько-культурну кваліфікацію і релігійну належність мову і етнічну належність антропологічний тип

За мовною класифікацією виділяється

8 "мовних сімей"

10 "мовних сімей"

12 "мовних сімей"

Індоевропейська мовна сім'я включає у себе

14 груп

12 груп

10 груп

Індоевропейська мовна сім'я сформувалася в епоху бронзи в
IV тис. до н.е.
III тис. до н.е.
II тис. до н.е.

До якої групи мов входить українська мова
романська
балтійська
слов'янська

Чи відрізняється українська мова від інших
існують артиклі, яких немає в інших мовах
є шість відмінків іменника
є сім відмінків іменника

До найбільш поширених мов світу належать
португальська
китайська
англійська

Яка обставина покладена в основу господарсько-культурної класифікації
спорідненість етносів за способом мисливства
спорідненість етносів за способом господарювання
спорідненість етносів за релігійною належністю

Присвоюючий тип передбачає
найбільш примітивні форми господарювання людей, до яких належать
бродячі мисливці і збирачі готових плодів природи
землеробство і скотарство
рибальство і бджільництво

Первісно-виробничий тип держав включає
найбільш примітивні форми господарювання людей, до яких належать
бродячі мисливці і збирачі готових плодів природи
землеробство і скотарство
бджільництво і рибальство

Присвоюючий тип зберігся і у наші дні
у деяких областях Південно-Східної Азії, Південної Америки і Австралії
у державах Середземномор'я, Середній Азії, Північній Африці, Америці
у державах Західної Азії

Первісно-виробничий тип зберігся в наші дні
у деяких областях Південно-Східної Азії, Південної Америки і Австралії

у державах Середземномор'я, Середній Азії, Північній Африці, Америці
у країнах Західної Азії

Найдавнішими релігіями були
іудаїзм (II тис. до н.е.)
буддизм у VI-V ст. до н.е.
християнство

Найбільш ранньою із світових релігій був
іслам
буддизм
іудаїзм

Коли виникла світова релігія - християнство
на початку I тис. н.е.
на початку II тис. н.е.
в середині I тис. н.е.

Наймолодша світова релігія
християнство
іслам
буддизм

Відповідно до етнологічних досліджень релігійної структури світу у кінці
XX ст. більше всіх нараховувалося
п'ятидесятників
християн
католиків

Найбільш впливова релігія у світі
християнство
іслам
буддизм

Найбільше християн проживає
Південно-Західній та Центральній Азії
Східній Азії
Європі та Америці, у Африці, Азії, Австралії та Океанії

Більшість послідовників ісламу проживає у
Південно-Західній та Центральній Азії
Європі та Америці, у Африці, Азії, Австралії та Океанії
Східній Азії

Більшість послідовників буддизму проживає
Східній Азії
Європі та Америці
Африці, Азії, Австралії та Океанії

Столиця Австралії
Папуа-Нова Гвінея
Канберра
Нова Зеландія

Австралія була відкрита
Віллем Янсзоном
Магеланом
Маклай Миклухом

Австралія
демократична держава
федеративна держава
тоталітарна держава

Австралія належить до
найменш заселених частин світу
найбільш заселених частин світу
середньою заселеністю

Австралійський Союз визнав незалежність України
26 грудня 1991 р.
28 серпня 1991 р.
27 жовтня 1991 р.

Східна частина Океанії належить до
Полінезії
Мікронезії
Полінезії

До Меланезії належить
східної частини Океанії
західна частина Океанії
центральна частина Тихого океану

До складу Мікронезії входять
Маріанські, Каролінські, Маршаллові Острови, острови Гілберта, Банаба,
Науру тощо
Гаваї, Токелау, Тувалу, Самоа, Тонга тощо

архіпелаг Бісмарка, Соломонові Острови, Фіджі тощо

Австралійські аборигени - належать до однієї із чотирьох великих рас - австралоїдної раси, що складається з меланезійської, андаманської рас австралійської, меланезійської, андаманської, ведоїдної та айнської рас ведоїдної та айнської рас

Австралійські аборигени
бродячі мисливці і збирачі плодів природи
гарні землероби
рибалки

Виберіть правильну відповідь. Етнологія повинна вивчати розселення (міграції) народів та системи їхнього життєзабезпечення й адаптації до природно-географічного (екологічного) середовища комплекс проблем, і пов'язаних з етнічністю людських спільнот та мозаїчністю етнічних процесів і явищ тільки етнічні меншини, які проживають на території України

Існує дві класифікаційні групи
присвоюючий тип етносів
виробничий тип етносів
=первісно-виробничий тип етносів

Виберіть правильні відповіді. Релігіями світового значення стали буддизм брахманізм християнство іслам іудаїзм

На які напрямки розпався буддизм хінаяна монаяна махаяна

В середині XI ст. відбувся розкол християнства на два напрямки православ'я лютеранство католицизм

Протестантизм сформувався у вигляді кількох самостійних течій англіканство

кальвінізм
католицизм
лютеранство

Іслам розпався на три напрямки
сунізм
ваххабізм
шиїзм
аджизм

Сучасне населення Австралії складається із груп
монголоїдів
англоавстралійців
аборигенів

Океанія поділяється на
Полінезію
Австралію
острови Тихого океану
Мікронезію
Меланезію

У етнолінгвістичному відношенні мови аборигенів Океанії поділяються на
групи
папуаські
австралонезійські
мікронезійські

На території Азії переважають
австралоїди
європеїди
монголоїди

За антропологічною ознакою все населення Західної Азії поділяється на
представників трьох великих рас
європеїдної
негроїдної
монголоїдної
австралоїдної

Площа Австралійського Союзу така
7,7 млн км²
2,5 млн км²
8,5 млн км²

Площа Азії складає

44,3 млн. кв. км.

45 млн. кв. км.

48 45 млн. кв. км

Населення Азії

перевищує 2,7 млрд. чол.

перевищує 2,8 млрд. чол.

перевищує 3 млрд. чол.

Народи Азії розмовляють

200 мовами

460 мовами

550 мовами

Автономізація – це

становлення самобутності, унікальності етносу

право вирішувати внутрішні питання життєдіяльності етносу у відповідності

до існуючої у даній державі конституції та законодавства

споконвічні, корінні мешканці даної місцевості чи держави

Акультурація – це

безкорислива турбота про благо інших, готовність пожертвувати своїми

особистими інтересами для інших

процес набуття одним народом тих чи інших елементів культури іншого

народу, що відбувається в процесі контактування цих народів

право вирішувати внутрішні питання життєдіяльності етносу у відповідності

до існуючої у даній державі конституції та законодавства

Антропогенез –це

процес виникнення і формування фізичного типу людини, розділ антропології,

вчення про походження людини

наука про походження, еволюцію та особливості фізичного типу людини

безкорислива турбота про благо інших, готовність пожертвувати своїми

особистими інтересами для інших

Асиміляція етнічна –це

територія або частина території однієї держави, що оточена зі всіх сторін

територією іншої держави

наука про походження, еволюцію та особливості фізичного типу людини

злиття одного народу з іншим шляхом втрати своєї мови, культури, етнічної

свідомості тощо, в результаті чого людський колектив припиняє своє

існування як народ

Громада – це

історично сформована територіальна спільнота мешканців одного населеного пункту для врегулювання виробничих, побутових, сімейних та інших стосунків між окремими родинами та в межах окремих родин народне зібрання у Київській Русі, на якому вирішувались важливі громадські справи функціонування двох мов для обслуговування потреб етнічноо колективу

Глобалізація життя – це

тлумачення культурних текстів, до яких відносяться не тільки письмові джерела, але і будь-які предмети і явища культури всеземне об'єднання, що призводить до змішування і злиття етносів з дуже різними культурними рівнями галузь наукових знань про тривалість життя і старіння живих організмів
}

Демографія – це

наука про народонаселення, закономірності його розвитку, структуру і географічне розселення стан етносу, при якому його життєвий цикл повторюється із покоління в покоління без суттєвих змін, знаходячись у рівновазі з природою та іншими етносами система вірувань про духів (демонів)

Депортація – це

галузь наукових знань про тривалість життя і старіння живих організмів винищення окремих етнічних груп за расовими, національними або релігійними мотивами процес втрати народом або його частини своїх етнічних рис: рідної мови, національної самсвідомості, території

Діаспора — це

розселення народу за межами своєї етнічної (тепер - державної) території процес втрати народом або його частини своїх етнічних рис: рідної мови, національної самсвідомості, території наука про народонаселення, закономірності його розвитку, структуру і географічне розселення

Духовна культура — це

обмеження або позбавлення прав громадян за ознаками расової, національної належності або за релігійними чи політичними переконаннями сукупність норм моралі, звичаїв, обрядів, вірувань, набутих людьми у процесі тривалої громадсько-історичної діяльності норма, яка забороняла шлюб поміж членами однієї родової групи (родини)

Етнічна група, Національна меншина – це частина етносу, що проживає за межами своєї етнічної території усвідомлення людьми своєї причетності до певного народу; одна з основних етнічних прикмет історична територія розселення певного народу, з якою тісно пов'язаний його етногенез і етнічна історія

Етнічна територія — це частина етносу, що проживає за межами своєї етнічної території; історична територія розселення певного народу, з якою тісно пов'язаний його етногенез і етнічна історія усвідомлення людьми своєї причетності до певного народу; одна з основних етнічних прикмет

Азія
найменший континент нашої планети
найбільший континент нашої планети
омивається з заходу океаном

Азія поділяється на
Західну (або Передню), Південну, Південно-Східну, Східну і Центральну Азію
Південно-Східну, Східну, Західну
Східну і Центральну

В яких країнах Азії поширена тибетсько-китайська мовна сім'я
Туреччина, Іран, Ірак
Китай, В'єтнам, Лаос
Індія, Бангладеш, Непал

В яких країнах Азії поширена індоєвропейська мовна сім'я
Китай, В'єтнам, Лаос
Азербайджан, Узбекистан, Казахстан, Росія, Монголія
Туреччина, Іран, Ірак, Сирія, Пакистан, Індія, Бангладеш, Непал

В яких країнах Азії поширена алтайська мовна сім'я
Південно-Східна Азія, Індонезія, Філіппіни
Азербайджан, Узбекистан, Казахстан, Росія, Монголія
Туреччина, Іран, Ірак, Сирія

Західна, або Передня Азія займає площу
більше 10 млн. кв. км
більше 8 млн. кв. км

більше 6 млн. кв. км

Населення Західної Азії складає

понад 150 млн. чол.

понад 140 млн. чол.

170 млн. чол.

Коли виникла держава Урарту

IX ст. до н.е.

XVIII ст.. до н.е.

III ст.. до н.е.

У наш час в Західній Азії поширена значна кількість мов, що належать до різних гілок мовних сімей

індоєвропейської

семіто-хамітської, алтайської і кавказької

балтської

У Західній Азії переважають господарсько-культурних типи

плужне землеробство

кочове скотарство

збирачі готових плодів природи

мисливців

На африканському континенті проживають представники великих рас

європеїдної

негроїдної, монголоїдної

австралоїдної

В Мексиці упродовж 2500 років сформувалися багаті культурними

традиціями цивілізації

ольмеків, майя

тольтеків, ацтеків

алеутов, індіанців прерій

індійців і ескімосів

Корінні жителі Канади

алеути

англоавстралійці і аборигени

індійці

ескімоси

Європа поділяється на

Західну, Північну

Центральну та Східну

Західну, Південну, Центральну та Східну

На які мовні сім'ї за етнолінгвістичною класифікацією поділяються народи Європи

індоєвропейську, уральську

афразійську, алтайську

індоєвропейську, афразійську

уральську, алтайську, індоєвропейську

Характерними господарськими заняттями греків з давніх-давен було

вирощення винограду, маслин

мигдалю, відгінне вівчарство

землеробство і тваринництво

На скільки історико-географічних областей поділяється Африка

4

6

5

Найпоширенішою африканською мовою виступає

суахілі

йоруба

архара

Африка відноситься до континентів, що мають історію людства

1 млн. років

1,5 млн. років

(2 млн. років)

До перехідного типу між монголоїдною і австралоїдною расами належить населення

о. Мадагаскар

Східної Африки

Центральної Африки

Мешканці Африки прибічники

ісламу

буддизму

лютеранства

Столиця Америки (США)

Мексика

Канберра

Вашингтон

Площа Америки

9,4 млн км²

10 млн км²

11,4 млн км²

Населення Америки

понад 350 млн осіб

понад 300 млн осіб

400 млн осіб

Нинішня територія США (основна частина) була заселена переселенцями з Європи

Азії

Австралії та Океанії

У XVII ст. на Американському континенті з'явилися європейські колоністи.

Заселялися ці землі переважно з

Великої Британії

Східної Азії

Індії

У якому році була проголошена Декларація незалежності Сполучених Штатів

4 липня 1776 р.

14 липня 1778 р.

20 вересня 1825 р.

Сполучені Штати Америки визнали незалежну Україну

26 грудня 1991 р.

30 серпня 1990 р.

28 серпня 1991 р.

Столиця Канади

Вашингтон

Оттава

Бангладеш

У наш час існують поселення в Чехії, Болгарії, Сербії, Україні, Росії, які можна класифікувати за типами, як

розкидані

купчасті

кругові

вуличні

веретеновидні - поєднання кругового і вуличного типу

Найдавнішим народом Європи вважаються
українці
албанці
греки

Віруючі іспанці, каталонці, галісійці та португальці
іудеї
католики
християни

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ЕТНОЛОГІЯ»

1. Предмет і завдання етнології. Понятійний апарат етнографічної науки.
2. Зв'язок етнографії з іншими науками. Розвиток етнографічної науки за кордоном:
3. Основні етнографічні джерела.
4. Методи дослідження і збирання.
5. Класифікації народів світу: етнографічна (географічна), антропологічна (расова).
6. Етнолінгвістична (мовна) класифікація народів світу.
7. Релігійна класифікація народів світу.
8. Господарсько-культурна класифікація народів світу.
9. Історико-культурне районування Австралії та Океанії.
10. Заселення регіону, європейська колонізація та її наслідки.
11. Матеріальна та духовна культура австралійських аборигенів.
12. Матеріальна та духовна культура англоавстралійців.
13. Поділ Азії на географічні регіони. Етногенез і етнічна історія.
14. Господарство і матеріальна культура населення Західної Азії.
15. Соціальна організація, сім'я та сімейно-шлюбні відносини народів західної Азії.
16. Духовна культура населення західної Азії.
17. Розселення та походження народів Кавказу і Закавказзя, їх класифікація.
18. Специфіка господарства и традиційної матеріальної культури народів Кавказу і Закавказзя.
19. Соціальна організація, сім'я та сімейно-шлюбні відносини народів Кавказу і Закавказзя.
20. Народні звичаї і традиції народів Кавказу і Закавказзя.
21. Загальна характеристика Південноазійського регіону та класифікація його населення.

22. Етногенез та етнічна історія Південної Азії.
23. Характерні риси господарства та матеріальної культури народів Південної Азії.
24. Індійська община, кастова система у народів Південної Азії.
25. Сім'я та сімейно-шлюбні відносини народів Південної Азії.
26. Традиційні звичаї, обряди, вірування народів Південної Азії.
27. Загальна характеристика Південно-Східної Азії.
28. Походження та етнічна історія народів Південно-Східної Азії, їх класифікація.
29. Різноманітність господарсько-культурних типів і рівнів суспільного розвитку Південно-Східної Азії.
30. Громадський і сімейний побут народів Південно-Східної Азії.
31. Духовна культура народів Південно-Східної Азії.
32. Географічне розміщення та природні умови Східної Азії.
33. Походження та розселення народів Східної Азії, їх класифікація.
34. Традиційні види занять населення Східної Азії.
35. Сім'я та громадський побут Східної Азії.
36. Духовна культура Східної Азії.
37. Етногенез та етнічна історія корінних народів Центральної Азії .
38. Традиційні господарсько-культурні типи на території Центральної Азії.
39. Сім'я і громадський побут населення Центральної Азії .
40. Духовна культура народів Центральної Азії.
41. Загальна характеристика Африканського материка.
42. Класифікація населення Африки.
43. Етнічна історія доколоніальної Африки.
44. Особливості процесів соціально-історичного розвитку африканських народів.
45. Матеріальна культура африканців.
46. Народні традиції, звичаї, обряди, вірування . африканських народів.
47. Сім'я та сімейно-шлюбні відносини африканських народів.
48. Історико-етнографічний і мовний поділ Америки.
49. Класифікація народів Америки за господарсько-культурним типом: ескімоси, лісові мисливці на оленя карібу.
50. Класифікація народів Америки за господарсько-культурним типом: індіанці прерій, пампи, Каліфорнії.
51. Класифікація народів Америки за господарсько-культурним типом: алеути, вогнеземельці.
52. Сім'я і сімейно-шлюбні відносини народів Америки.
53. Загальна характеристика Зарубіжної Європи.
2. Етногенез та етнічна історія Зарубіжної Європи.
54. Історико-етнографічна область Зарубіжної Європи: середньоземноморська.
55. Історико-етнографічна область Зарубіжної Європи: атлантична.

56. Історико-етнографічна область Зарубіжної Європи:
північноскандинавська.
57. Історико-етнографічна область Зарубіжної Європи:
центральноєвропейська.

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ

НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЕТНОЛОГІЯ»

Ступінь бакалавра

Галузь знань 01 Освіта

014 Середня освіта

Код та найменування спеціальності

014.03 Середня освіта (Історія)

Предметна спеціалізація

Середня освіта. Історія, правознавство

Освітня програма

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

032 Історія та археологія

Код та найменування спеціальності

Історія та археологія: Історія та археологія

Рівні навчальних досягнень студента

№ з/п	Рівні навчальних досягнень здобувачів	Критерії оцінювання	Показники рейтингової оцінки в балах
1	Початковий	Студент володіє навчальним матеріалом поверхово й фрагментарно, має початкові уявлення про предмет, недостатньо тверді методичні навички, що потребує контролю з боку викладача під час проведення заняття.	11-59

№ з/п	Рівні навчальних досягнень здобувачів	Критерії оцінювання	Показники рейтингової оцінки в балах
2	Середній	Студент відтворює основний навчальний матеріал, здатний з помилками й неточностями дати визначення понять, виконує завдання за зразком. Має певні методичні навички, що не потребують контролю викладача під час проведення заняття.	60-69
3	Достатній	Студент володіє певним обсягом навчального матеріалу, здатний його аналізувати, робити висновки, виправляти допущені помилки, самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, має достатні методичні навички для якісного проведення заняття із загальної підготовки.	70-89
4	Високий	Знання студента є глибокими, міцними, системними. Студент вміє аргументовано висловлює свої думки, проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань при самостійній роботі, має тверді методичні навички для якісного проведення заняття із загальної підготовки.	90-100

Рейтингова оцінка студента формується шляхом сумування кількості балів, якими оцінюється сформованість знань, умінь і навичок під час засвоєння змісту елементів модуля.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЕКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Аборигени, Автохтони — споконвічні, корінні мешканці даної місцевості чи держави.

Автономізація — стовнення самобутності, унікальності етносу.

Автономія — в етнічних відносинах розуміється як право вирішувати внутрішні питання життєдіяльності етносу у відповідності до існуючої у даній державі конституції та законодавства.

Адаптація етнічна — пристосування людини або етнічної групи до кліматичних, соціально-історичних, культурно-побутових та інших умов життя.

Акультурація — процес набуття одним народом тих чи інших елементів культури іншого народу, що відбувається в процесі контактування цих народів.

Альтруїзм — безкорислива турбота про благо інших, готовність пожертвувати своїми особистими інтересами для інших.

Анімізм — загальне одухотворення природи, віра у наявність душі, духу в кожній речі, кожному явищі навколишнього світу.

Антропологія — наука про походження, еволюцію та особливості фізичного типу людини.

Антропогенез — процес виникнення і формування фізичного типу людини, розділ антропології, вчення про походження людини.

Анклав — територія або частина території однієї держави, що оточена зі всіх сторін територією іншої держави.

Асиміляція етнічна — злиття одного народу з іншим шляхом втрати своєї мови, культури, етнічної свідомості тощо, в результаті чого людський колектив припиняє своє існування як народ.

Біосфера — це ареал існування всіх живих істот.

Бікультуралізм — своєрідний сплав культур різних етносів, що виникає, як правило, в результаті акультурації, при якому між різними етносами виникає своєрідний розподіл сфер впливу.

Білінгвізм — функціонування двох мов для обслуговування потреб етнічноо колективу.

Війт — особа, яка очолювала місцеве самоуправління у середньовічній Німеччині, Великому князівстві Литовському, Польщі та в Україні протягом XV—XVIII ст. (у західних регіонах України — до початку XX ст.).

Віче — народне зібрання у Київській Русі, на якому вирішувались важливі громадські справи.

Громада — історично сформована територіальна спільнота мешканців одного населеного пункту для врегулювання виробничих, побутових, сімейних та інших стосунків між окремими родинами та в межах окремих родин.

Генезис — процес утворення і становлення явища, що розвивається.

Геноцид — винищення окремих етнічних груп за расовими, національними або релігійними мотивами.

Геронтологія – галузь наукових знань про тривалість життя і старіння живих організмів.

Герменевтика – тлумачення культурних текстів, до яких відносяться не тільки письмові джерела, але і будь-які предмети і явища культури.

Глобалізація життя – всеземне об'єднання, що призводить до змішування і злиття етносів з дуже різними культурними рівнями.

Гомеостаз – стан етносу, при якому його життєвий цикл повторюється із покоління в покоління без суттєвих змін, знаходячись у рівновазі з природою та іншими етносами.

Демографія - наука про народонаселення, закономірності його розвитку, структуру і географічне розселення.

Депортація – процес втрати народом або його частини своїх етнічних рис: рідної мови, національної самосвідомості, території.

Демонологія — система вірувань про духів (демонів).

Діаспора — розселення народу за межами своєї етнічної (тепер - державної) території.

Дискримінація – обмеження або позбавлення прав громадян за ознаками расової, національної належності або за релігійними чи політичними переконаннями.

Духовна культура — сукупність норм моралі, звичаїв, обрядів, вірувань, набутих людьми у процесі тривалої громадсько-історичної діяльності.

Екзогамія — норма, яка забороняла шлюб поміж членами однієї родової групи (родини).

Етнічна група, Національна меншина — частина етносу, що проживає за межами своєї етнічної території. В Україні такими етнічними групами (національними меншинами) є росіяни, поляки, угорці, євреї, німці, білоруси, словаки, чехи та ін.

Етнічна педагогіка — система традиційних форм навчання і виховання дітей, притаманна даному народу.

Етнічна самосвідомість — усвідомлення людьми своєї причетності до певного народу; одна з основних етнічних прикмет.

Етнічна територія — історична територія розселення певного народу, з якою тісно пов'язаний його етногенез і етнічна історія.

Етнічні прикмети — комплекс характерних ознак, які вирізняють певний народ і його етнографічні групи з-поміж інших етносів; забезпечують його унікальність і стабільність розвитку.

Етногенез — процес виникнення і походження народів, що проявляється в утворенні власної мови, культури, самосвідомості.

Етнографічна група — локально-територіальна частина етносу, яка вирізняється особливостями традиційної матеріальної і духовної культури, побуту, інколи діалектом. Такими групами в Україні є гуцули, бойки, лемки, подоляни, волиняни та ін.

Етнографія, Народознавство. Дослівно — «народоопис». Наука про культуру, побут, звичаї того чи іншого народу. Див. також «Етнологія».

Етнокультурні процеси — зміни в культурі етносу, його розвиток.

Етнологія — Дослівно — «наука про народ». У зарубіжній науковій літературі вживається на означення поняття «теоретична етнографія». Див. також «Етнографія». Етнонім — назва народу, що передбачає психологічну сумісність, родинну здруженість, визнання єдиного пращура. Теперішня назва нашого народу — «українці» — остаточно сформувалася у XVIII—XIX., хоча виникла ще у XII ст. Раніше це були назви «руський», «русич»

Етнопсихологія — наукова дисципліна, що розвивається на стику етнографії і психології. Досліджує психічний склад і поведінку людей, зумовлені приналежністю до того чи іншого етносу.

Етнос — стійке об'єднання людей, що історично склалося на певній території на ґрунті спільного походження. Характеризується єдиними мовою, культурою, побутом, психікою і самосвідомістю. Вживається у значенні «народ».

Еміграція — виїзд громадян із своєї держави в силу економічних, політичних чи інших причин.

Етнічність — сукупність зарактерних культурних ознак, що відрізняють одну групу від іншої.

Етнолінгвістика — наукова дисципліна, що існує на стику етнології і лінгвістики та вивчає взаємовідносини етнічної культури і мови.

Етноцентризм — властивість етнічної самосвідомості сприймати і оцінювати навколишній світ крізь призму традицій і цінностей власного етносу.

Етос — духовні цінності даного етносу: культура, звичаї, традиції, релігія, свдомість, самосвідомість.

Євроцентризм — ідеологічна концепція, відповідно до якої ведучу роль у розвитку сучасної цивілізації і культури відіграла Європа.

Звичай — повсякденний усталений спосіб (правило) поведінки, складений історично, на основі людських стосунків, у результаті багаторазового здійснення одних і тих же дій та усвідомлення їх суспільної значущості.

Історико-етнографічний регіон — територія, що вирізняється комплексом етнокультурних прикмет (народною архітектурою, одягом, господарськими заняттями тощо), сформувалась унаслідок ландшафтно-кліматичних, історичних особливостей тощо. Такий регіон може утворювати декілька етнографічних груп (Карпатський, Поліський регіони тощо).

Ідентифікація — процес ототожнення індивідом себе зі своєю етнічною спільнотою, що дозволяє йому засвоїти основні норми поведінки і цінності культури.

Іммігрант — іноземець, що прибув в іншу країну на постійне місце проживання.

Інкультурація — процес входження людини в культуру, опанування етнокультурним досвідом; те ж саме, що соціалізація.

Інтеграція — об'єднання етносів при збереженні своєї культури.

Історична пам'ять народу – важливіший компонент духовної культури етносу, що дозволяє підтримувати безперервність етнічної еволюції і передавати її наступним поколінням.

Каста – замкнута група людей, у яких склалися специфічні традиції, норми, поведінка і стереотип життя.

Колоніалізм – політичне, економічне і духовне поневолення відсталих країн.

Компліментарність – підсвідоме почуття взаємної симпатії (антипатії) представників різних етнічних груп; визначальний поділ етносів на «своїх» і «чужих».

Консолідація – різновид об'єднання близьких за мовою та культурою етносів.

Конфесіональний – церковний.

Космополітизм – заперечення національних особливостей, обмеженості, замкнутості та прагнення до утворення наднаціональних спільнот, до світу без кордонів.

Культура – система позабіологічних способів оформлення різних видів людської діяльності, сукупність культурних надбань кожного народу.

Магія — забобонна дія або сукупність дій, які виконує людина (вождь, жрець, шаман, чаклун), щоби надприродним чином вплинути на той чи інший предмет або явище. Ґрунтується на вірі у можливість людини отримати надприродний результат.

Майорат — 1) звичай, за яким титул, власність тощо успадковуються старшим у роді, сім'ї; 2) маєток, що передається на основі майорату.

Материзна — майно, що дісталось у спадок від матері.

Менталітет – відносно цілісна сукупність поглядів, вірувань кожного етносу, що дають уявлення про загальну картину світу.

Метис – нащадок, народжений від змішаного шлюбу представників європеїдної і негроїдної рас.

Мулат – нащадок, народжений від змішаного шлюбу представників європеїдної і негроїдної рас.

Матеріальна культура — сукупність матеріальних цінностей, створюваних народом у процесі його історичної діяльності (знаряддя праці, одяг, їжа, транспортні засоби, житло, побутові речі тощо).

Міграція — масове переселення, переміщення народів, груп чи окремих осіб.

Мінорат — 1) звичай, за яким власність успадковується молодшим з синів, котрий після відокремлення старших братів бере на себе турботу про батьків; 2) майно, що передається за міноратом.

Моногамія — одношлюбність, історична форма сім'ї і шлюбу, коли один чоловік бере шлюб з однією жінкою.

Народ — історично сформована спільність людей, яка характеризується спільними ознаками мови, культури, психічного складу,

стійкими між поколінними зв'язками, усвідомленням свого спільного походження.

Народна медицина — сукупність набутих народом упродовж віків знань про лікувальні трави та гігієнічні навички, а також їх практичне застосування для збереження здоров'я і попередження хвороб.

Народна мораль — система усвідомлених і дотримуваних народом норм і правил поведінки між окремими людьми та ставлення їх до предметів і явищ. Народний етикет — сукупність правил поведінки, ввічливості, котрі прийняті у певного народу.

Народний календар — «народна», чи «етнічна», хронологія як система визначення часу тієї чи іншої події в добі, господарському сезоні, порі року відповідно до явищ природи і важливих суспільно-сімейних подій, переважно традиційних свят. Термін «народний календар» помилково вживають як синонім до опису свят та обрядів у їх календарній послідовності.

Народні знання — знання, набуті народом упродовж його історичного розвитку.

Народність — 1) лексично похідний від терміна «народ»; 2) приналежність до певного народу.

Національність — 1) лексично похідний від термін. «нація»; 2) приналежність до певної нації.

Нація — історично складена спільність людей, якій притаманні всі ознаки народу. Вона засвоює набуті віками етнокультурні цінності, розвиваючи їх; водночас виступає як консолідуюча сила усіх громадян, спонукає їх до політичного життя у межах самостійної держави.

Обряд — узвичаєне, обов'язкове символічне дійство, приурочене до відзначення найбільш важливих подій у житті людського колективу, родини чи навіть окремої особи.

Обрядовість — сукупність обрядів, усталених символічних дійств, якими супроводиться громадське чи сімейно-побутове життя.

Плем'я — сукупність певної кількості родів, пов'язаних між собою спільним походженням та віруваннями, однаковими звичаями та обрядами.

Політопім — назва держави. Первісна назва нашої держави — «Русь», «Русь — Україна».

Право звичаєве, «Неписане право» — норми поведінки, які діють у громаді внаслідок довготривалого застосування й переконання, що вони обов'язкові.

Ритуал — послідовне виконання обрядів, які супроводжують відзначення певного святкового дня чи релігійної відправи.

Рід — усі родичі, об'єднання кровно-споріднених осіб. Субетнос — проміжна ланка між етнографічною групою і етносом (негри в США, донські козаки в Росії тощо). В Україні субетносів немає.

Раса – історично сформована група людей, що об'єднана спільним походженням та проявляється у схожості рядом зовнішніх фізичних особливостей.

Расизм – ідеологія, сутністю якої виступає уява про біологічну перевагу своєї і неповноцінності інших расових груп.

Сакральний – священний, що відноситься до релігійного культу та ритуалу.

Самосвідомість – індивідуально-психологічний процес усвідомлення людиною або соціальною групою своїх властивостей, якостей, положення в системі суспільних відносин, інтересів, ідеалів, цінностей.

Сегрегація – примусовий поділ груп населення за певною соціальною (расовою, етнічною) ознакою, різновид расової дискримінації.

Сепаратизм – соціально-політичне прагнення та дії, спрямовані на відокремлення однієї частини держави від іншої.

Стереотип – схематизовані моделі, програми поведінки: спрощений образ якого-небудь явища, що фіксує лише деякі, іноді поверхневі риси.

Суверенітет – незалежність держави, нації, народу в усіх галузях суспільного життя, у тому числі внутрішньої та зовнішньої політики.

Суперетнос – етнічна система, що складається із кількох етносів, які виникають одночасно в одному регіоні і пов'язані економічними, політичними та ідеологічними чинниками.

Традиція — все, що складалося у того чи іншого народу впродовж тривалого історичного періоду (способи виробництва і споживання, звичаї, обряди, норми поведінки, погляди, смаки і т. ін.), набуло сталої форми і у такому незмінному вигляді передається від покоління до покоління.

Толока — 1) давній народний звичай колективної допомоги під час виконання деяких господарських робіт; 2) громадське пасовище.

Тотемізм — одна з первісних форм вірувань, згідно якої існує родинний зв'язок між людиною і певним видом тварин. Походить від слова «о'тотем» племені оджибве. Дослівно — «його рід».

Толерантність – риса характеру людини, що проявляється у поважному ставленні до представників інших етнічних груп та їх культур.

Феномен – це різновид буття певного етносу, що виявляє самотуну сутність самим своїм існуванням.

Цінності – характерні для особи чи етносу уяви про бажане, що визначають вибір можливих засобів його досягнення.

Цивілізація – рівень суспільного розвитку, організоване життя, виробництво продуктів споживання та засобів механічним способом; різні історичні типи людей (Давньоєгипетська, Давньоіндійська та інші).

Шовінізм – теорія, що складається з проповіді зверхньої національної винятковості і направлена на розпалювання міжнаціональної ворожнечі.

Язичництво – автохтонна релігія певного етносу.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1

Тема: «Етнографія та її історія»

План.

1. Предмет і завдання етнографії.
2. Понятійний апарат етнографічної науки.
3. Зв'язок етнографії з іншими науками.
4. Розвиток етнографічної науки за кордоном:
а/ основні віхи народознавчих студій;
б/ наукові школи і напрями.
5. Етнографічна наука в Росії.

РЕФЕРАТИ

1. Еволюційний і неоеволюційний напрями розвитку етнографії за кордоном.
2. Морган Л.Г. та його основні ідеї.
3. Основні погляди Л.М. Гумільова про походження народів.

Практичне заняття № 2

Тема: «Джерела і методи дослідження етнографії»

План.

1. Основні етнографічні джерела.
2. Методи дослідження і збирання.
3. Класифікації народів світу: етнографічна (географічна), антропологічна (расова), етнолінгвистична (мовна), релігійна, господарсько-культурна.

РЕФЕРАТИ

1. Марновірство народів світу.
2. Походження назв країн і народів.
3. Шлюбні відносини у народів світу.
4. Етнічні стереотипи чоловічої і жіночої поведінки.

Практичне заняття № 3

Тема: « Народи Австралії та Океанії»

План.

1. Історико-культурне районування Австралії та Океанії.
2. Заселення регіону, європейська колонізація та її наслідки.
3. Народи Австралії: аборигени і, англоавстралійці.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика одного з регіонів: Папуа-Нової Гвінеї, Гавайських островів, Нової Зеландії, острова Пасхи.
2. Матеріальна культура австралійських аборигенів.

Практичне заняття № 4

Тема: «Народи Західної Азії»

План.

1. Поділ Азії на географічні регіони.
2. Етногенез і етнічна історія.
3. Господарство і матеріальна культура.
4. Соціальна організація.
5. Сім'я та сімейно-шлюбні відносини.
6. Духовна культура.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика Туреччини.
2. Світогляд народів Передньої Азії.
3. Іслам – релігія, спосіб життя, стиль мислення.

Практичне заняття № 5

Тема: « Народи Кавказу і Закавказзя»

План.

1. Розселення та походження народів, їх класифікація.
2. Специфіка господарства и традиційної матеріальної культури.

3. Соціальна організація.
4. Сім'я та сімейно-шлюбні відносини.
5. Народні звичаї і традиції.

РЕФЕРАТИ

1. Матеріальна культура одного з народів: чеченців, інгушів, осетинів, азербайжанців, грузинів, вірменів.

Практичне заняття № 6

Тема: «Народи Південної Азії»

План.

1. Загальна характеристика регіону та класифікація його населення.
2. Етногенез та етнічна історія.
3. Характерні риси господарства та матеріальної культури.
4. Індійська община, кастова система.
5. Сім'я та сімейно-шлюбні відносини.
6. Традиційні звичаї, обряди, вірування.

РЕФЕРАТИ

1. Мистецтво Індії.
2. Міфи Індії.
3. Релігії Індії.
4. Сім'я і сімейно-шлюбні відносини в Індії.
5. Етнографічна характеристика Шрі ланки.

Практичне заняття № 7

Тема: «Народи Південно-Східної Азії»

План.

1. Загальна характеристика регіону.

2. Походження та етнічна історія народів, їх класифікація.
3. Різноманітність господарсько-культурних типів і рівнів суспільного розвитку.

4. Громадський і сімейний побут.

5. Духовна культура.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика Філіппін, Індонезії, В'єтнаму.

Практичне заняття № 8

Тема: «Народи Східної Азії»

План.

1. Географічне розміщення та природні умови.
2. Походження та розселення народів, їх класифікація.
3. Традиційні види занять.
4. Сім'я та громадський побут.
5. Духовна культура.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика Кореї.
2. Звичай і обряди китайців.
3. Сім'я і сімейно-шлюбні відносини в Японії.
4. Свята в Японії.
5. Хто такі айни?
6. Особливості східної бойової боротьби.
7. Харчування народів Східної Азії.

Практичне заняття № 9

Тема: «Народи Центральної Азії»

План.

1. Етногенез та етнічна історія корінних народів регіону.
2. Традиційні господарсько-культурні типи.

3. Сім'я і громадський побут.

4. Духовна культура.

РЕФЕРАТИ

1. Матеріальна і духовна культура одного з народів: казахів, туркменів, киргизів, узбеків, таджиків, монголів.

Практичне заняття № 10

Тема: « Народи Африки»

План.

1. Загальна характеристика материка.
2. Класифікація населення регіону.
3. Етнічна історія доколониальної Африки.
4. Особливості процесів соціально-історичного розвитку африканських народів.

5. Матеріальна культура африканців.

6. Народні традиції, звичаї, обряди, вірування.

7. Сім'я та сімейно-шлюбні відносини.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика Ефіопії.

2. Особливості вірувань африканських народів.

3. Звичаї і традиції африканських народів.

Практичне заняття № 11

Тема: «Народи Америки»

План.

1. Історико-етнографічний і мовний поділ Америки.
2. Класифікація народів Америки за господарсько-культурними типами:

а/ ескімоси, лісові мисливці на оленя карібу;

б/ індіанці прерій, пампи, Каліфорнії;

в/ алеути, вогнеземельці.

РЕФЕРАТИ

1. Матеріальна і духовна культура ацтеків або інків.
2. Особливості сучасної культури США або Мексики.
3. Сім'я і сімейно-шлюбні відносини народів Америки.

Практичне заняття № 12

Тема: «Народи Зарубіжної Європи»

План.

1. Загальна характеристика Зарубіжної Європи.
2. Етногенез та етнічна історія.
3. Історико-етнографічні області Зарубіжної Європи:
а/ середньоземноморська; б/ атлантична;
в/ північноскандинавська; г/ центральноєвропейська.

РЕФЕРАТИ

1. Етнографічна характеристика однієї з країн: Великобританії, Ісландії, Швеції, Італії, Іспанії, Франції, Австрії, Німеччини, Угорщини, Фінляндії, Болгарії, Чехії, Польщі.

ДОДАТКИ

Додаток 1

КЛАСИФІКАЦІЯ НАРОДІВ СВІТУ

На планеті проживає близько 4 тисяч народів.

Всі народи класифікуються за географічною, антропологічною, господарсько-культурною, релігійною та іншими ознаками.

Географічна класифікація:

за континентами

- народи Європи;
- народи Америки;
- народи Африки;
- народи Австралії;
- народи Азії;

за областями

- народи Океанії;
- народи Полінезії;
- народи Північної Америки;
- народи Східної Америки;
- народи Південної Африки

Класифікація за господарсько-культурними типами.

Класифікаційні групи:

1. Присвоюючий тип: (збирання плодів природи; полювання).
2. Первісно-виробничий тип: (землеробство: ручне, плужне; скотарство: осіле, кочове).

Народи світу розмовляють близько 6 тис. мовами

Етнолінгвістична (мовна) класифікація

12 мовних сімей (близько 98% мов світу):

1) індоєвропейська;	7) китайсько-тібецька;
2) афроазійська;	8) фінно-угорська;
3) картвельська;	9) малайсько-полінезійська;
4) дравідійська;	10) австралійська;
5) уральська;	11) нігеро-кардофанська;
6) алтайська;	12) кавказька.

Індоєвропейська мовна сім'я включає

14 мовних груп:

- 1) слов'янська (українська, російська, білоруська, польська, болгарська та інші);
- 2) балтійська (литовська, латиська, пруська);
- 3) германська (англійська, німецька, голандська, швецька, норвезька, данська та інші);
- 4) романська (іспанська, португальська, французька, італійська, латинська);
- 5) кельтська (ірландська, бретонська, уельська та інші);
- 6) іранська (перська, афганська, курдська та інші);
- 7) індоарійська (гінді, удру, гіндустані, бенгалі та інші);
- 8) грецька (мікенська, новогрецька та інші);
- 9) ілірійська (фракійськ, дакійська та інші);
- 10) вірменська;
- 11) фрагійська;
- 12) тохарська;
- 13) албанська;
- 14) анатолійська.

Світові релігії.

Буддизм, християнство, іслам.

Найдавніші релігії

Іудаїзм у євреїв (II тис. до н.е.)

Зороастризм у іранців (I тис. до н.е.)

Брахманізм у індійців (VII ст. до н.е.)

Конфуціанство у китайців (VI ст. до н.е.)

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Аборигени, Автохтони — споконвічні, корінні мешканці даної місцевості чи держави.

Автономізація — стовлення самобутності, унікальності етносу.

Автономія — в етнічних відносинах розуміється як право вирішувати внутрішні питання життєдіяльності етносу у відповідності до існуючої у даній державі конституції та законодавства.

Адаптація етнічна — пристосування людини або етнічної групи до кліматичних, соціально-історичних, культурно-побутових та інших умов життя.

Акультурація — процес набуття одним народом тих чи інших елементів культури іншого народу, що відбувається в процесі контактування цих народів.

Альтруїзм — безкорислива турбота про благо інших, готовність пожертвувати своїми особистими інтересами для інших.

Анімізм — загальне одухотворення природи, віра у наявність душі, духу в кожній речі, кожному явищі навколишнього світу.

Антропологія — наука про походження, еволюцію та особливості фізичного типу людини.

Антропогенез — процес виникнення і формування фізичного типу людини, розділ антропології, вчення про походження людини.

Анклав — територія або частина території однієї держави, що оточена зі всіх сторін територією іншої держави.

Асиміляція етнічна — злиття одного народу з іншим шляхом втрати своєї мови, культури, етнічної свідомості тощо, в результаті чого людський колектив припиняє своє існування як народ.

Біосфера — це ареал існування всіх живих істот.

Бікультуралізм – своєрідний сплав культур різних етносів, що виникає, як правило, в результаті акультурації, при якому між різними етносами виникає своєрідний розподіл сфер впливу.

Білінгвізм – функціонування двох мов для обслуговування потреб етнічного колективу.

Війт — особа, яка очолювала місцеве самоуправління у середньовічній Німеччині, Великому князівстві Литовському, Польщі та в Україні протягом XV—XVIII ст. (у західних регіонах України — до початку XX ст.).

Віче — народне зібрання у Київській Русі, на якому вирішувались важливі громадські справи.

Громада — історично сформована територіальна спільнота мешканців одного населеного пункту для врегулювання виробничих, побутових, сімейних та інших стосунків між окремими родинами та в межах окремих родин.

Генезис – процес утворення і становлення явища, що розвивається.

Геноцид – винищення окремих етнічних груп за расовими, національними або релігійними мотивами.

Геронтологія – галузь наукових знань про тривалість життя і старіння живих організмів.

Герменевтика – тлумачення культурних текстів, до яких відносяться не тільки письмові джерела, але і будь-які предмети і явища культури.

Глобалізація життя – всеземне об'єднання, що призводить до змішування і злиття етносів з дуже різними культурними рівнями.

Гомеостаз – стан етносу, при якому його життєвий цикл повторюється із покоління в покоління без суттєвих змін, знаходячись у рівновазі з природою та іншими етносами.

Демографія - наука про народонаселення, закономірності його розвитку, структуру і географічне розселення.

Депортація – процес втрати народом або його частини своїх етнічних рис: рідної мови, національної самсвідомості, території.

Демонологія — система вірувань про духів (демонів).

Діаспора — розселення народу за межами своєї етнічної (тепер - державної) території.

Дискримінація — обмеження або позбавлення прав громадян за ознаками расової, національної належності або за релігійними чи політичними переконаннями.

Духовна культура — сукупність норм моралі, звичаїв, обрядів, вірувань, набутих людьми у процесі тривалої громадсько-історичної діяльності.

Екзогамія — норма, яка забороняла шлюб поміж членами однієї родової групи (родини).

Етнічна група, Національна меншина — частина етносу, що проживає за межами своєї етнічної території. В Україні такими етнічними групами (національними меншинами) є росіяни, поляки, угорці, євреї, німці, білоруси, словаки, чехи та ін.

Етнічна педагогіка — система традиційних форм навчання і виховання дітей, притаманна даному народу.

Етнічна самосвідомість — усвідомлення людьми своєї причетності до певного народу; одна з основних етнічних прикмет.

Етнічна територія — історична територія розселення певного народу, з якою тісно пов'язаний його етногенез і етнічна історія.

Етнічні прикмети — комплекс характерних ознак, які вирізняють певний народ і його етнографічні групи з-поміж інших етносів; забезпечують його унікальність і стабільність розвитку.

Етногенез — процес виникнення і походження народів, що проявляється в утворенні власної мови, культури, самосвідомості.

Етнографічна група — локально-територіальна частина етносу, яка вирізняється особливостями традиційної матеріальної і духовної культури, побуту, інколи діалектом. Такими групами в Україні є гуцули, бойки, лемки, подоляни, волиняни та ін.

Етнографія, Народознавство. Дослівно — «народоопис». Наука про культуру, побут, звичаї того чи іншого народу. Див. також «Етнологія».

Етнокультурні процеси — зміни в культурі етносу, його розвиток.

Етнологія — Дослівно — «наука про народ». У зарубіжній науковій літературі вживається на означення поняття «теоретична етнографія». Див. також «Етнографія». Етнонім — назва народу, що передбачає психологічну сумісність, родинну здруженість, визнання єдиного пращура. Теперішня назва нашого народу — «українці» — остаточно сформувалася у XVIII—XIX., хоча виникла ще у XII ст. Раніше це були назви «руський», «русич»

Етнопсихологія — наукова дисципліна, що розвивається на стику етнографії і психології. Досліджує психічний склад і поведінку людей, зумовлені приналежністю до того чи іншого етносу.

Етнос — стійке об'єднання людей, що історично склалося на певній території на ґрунті спільного походження. Характеризується єдиними мовою, культурою, побутом, психікою і самосвідомістю. Вживається у значенні «народ».

Еміграція — виїзд громадян із своєї держави в силу економічних, політичних чи інших причин.

Етнічність — сукупність зарактерних культурних ознак, що відрізняють одну групу від іншої.

Етнолінгвістика — наукова дисципліна, що існує на стику етнології і лінгвістики та вивчає взаємовідносини етнічної культури і мови.

Етноцентризм — властивість етнічної самосвідомості сприймати і оцінювати навколишній світ крізь призму традицій і цінностей власного етносу.

Етос — духовні цінності даного етносу: культура, звичаї, традиції, релігія, свдомість, самосвідомість.

Євроцентризм — ідеологічна концепція, відповідно до якої ведучу роль у розвитку сучасної цивілізації і культури відіграла Європа.

Звичай — повсякденний усталений спосіб (правило) поведінки, складений історично, на основі людських стосунків, у результаті багаторазового здійснення одних і тих же дій та усвідомлення їх суспільної значущості.

Історико-етнографічний регіон — територія, що вирізняється комплексом етнокультурних прикмет (народною архітектурою, одягом, господарськими заняттями тощо), сформувалась унаслідок ландшафтно-кліматичних, історичних особливостей тощо. Такий регіон може утворювати декілька етнографічних груп (Карпатський, Поліський регіони тощо).

Ідентифікація — процес ототожнення індивідом себе зі своєю етнічною спільнотою, що дозволяє йому засвоїти основні норми поведінки і цінності культури.

Іммігрант — іноземець, що прибув в іншу країну на постійне місце проживання.

Інкультурація — процес входження людини в культуру, опанування етнокультурним досвідом; те ж саме, що соціалізація.

Інтеграція- об'єднання етносів при збереженні своєї культури.

Історична пам'ять народу — важливіший компонент духовної культури етносу, що дозволяє підтримувати безперервність етнічної еволюції і передавати її наступним поколінням.

Каста — замкнута група людей, у яких склалися специфічні традиції, норми, поведінка і стереотип життя.

Колоніалізм — політичне, економічне і духовне поневолення відсталих країн.

Компліментарність — підсвідоме почуття взаємної симпатії (антипатії) представників різних етнічних груп; визначальний поділ етносів на «своїх» і «чужих».

Консолідація — різновид об'єднання близьких за мовою та культурою етносів.

Конфесіональний — церковний.

Космополітизм — заперечення національних особливостей, обмеженості, замкнутості та прагнення до утворення наднаціональних спільнот, до світу без кордонів.

Культура — система позабіологічних способів оформлення різних видів людської діяльності, сукупність культурних надбань кожного народу.

Магія — забобонна дія або сукупність дій, які виконує людина (вождь, жрець, шаман, чаклун), щоби надприродним чином вплинути на той чи інший предмет або явище. Ґрунтується на вірі у можливість людини отримати надприродний результат.

Майорат — 1) звичай, за яким титул, власність тощо успадковуються старшим у роді, сім'ї; 2) маєток, що передається на основі майорату.

Материзна — майно, що дісталось у спадок від матері.

Менталітет — відносно цілісна сукупність поглядів, вірувань кожного етносу, що дають уявлення про загальну картину світу.

Метис — нащадок, народжений від змішаного шлюбу представників європеїдної і негроїдної рас.

Мулат — нащадок, народжений від змішаного шлюбу представників європеїдної і негроїдної рас.

Матеріальна культура — сукупність матеріальних цінностей, створюваних народом у процесі його історичної діяльності (знаряддя праці, одяг, їжа, транспортні засоби, житло, побутові речі тощо).

Міграція — масове переселення, переміщення народів, груп чи окремих осіб.

Мінорат — 1) звичай, за яким власність успадковується молодшим з синів, котрий після відокремлення старших братів бере на себе турботу про батьків; 2) майно, що передається за міноратом.

Моногамія — одношлюбність, історична форма сім'ї і шлюбу, коли один чоловік бере шлюб з однією жінкою.

Народ — історично сформована спільність людей, яка характеризується спільними ознаками мови, культури, психічного складу, стійкими міжпоколінними зв'язками, усвідомленням свого спільного походження.

Народна медицина — сукупність набутих народом упродовж віків знань про лікувальні трави та гігієнічні навички, а також їх практичне застосування для збереження здоров'я і попередження хвороб.

Народна мораль — система усвідомлених і дотримуваних народом норм і правил поведінки між окремими людьми та ставлення їх до предметів і явищ. Народний етикет — сукупність правил поведінки, ввічливості, котрі прийняті у певного народу.

Народний календар — «народна», чи «етнічна», хронологія як система визначення часу тієї чи іншої події в добі, господарському сезоні, порі року відповідно до явищ природи і важливих суспільно-сімейних подій, переважно традиційних свят. Термін «народний календар» помилково вживають як синонім до опису свят та обрядів у їх календарній послідовності.

Народні знання — знання, набуті народом упродовж його історичного розвитку.

Народність — 1) лексично похідний від терміна «народ»; 2) приналежність до певного народу.

Національність — 1) лексично похідний від термін. «нація»; 2) приналежність до певної нації.

Нація — історично складена спільність людей, якій притаманні всі ознаки народу. Вона засвоює набуті віками етнокультурні цінності, розвиваючи їх; водночас виступає як консолідуюча сила усіх громадян, спонукає їх до політичного життя у межах самостійної держави.

Обряд — узвичаєне, обов'язкове символічне дійство, приурочене до відзначення найбільш важливих подій у житті людського колективу, родини чи навіть окремої особи.

Обрядовість — сукупність обрядів, усталених символічних дійств, якими супроводиться громадське чи сімейно-побутове життя.

Плем'я — сукупність певної кількості родів, пов'язаних між собою спільним походженням та віруваннями, однаковими звичаями та обрядами.

Політопім — назва держави. Первісна назва нашої держави — «Русь», «Русь — Україна».

Право звичаєве, «Неписане право» — норми поведінки, які діють у громаді внаслідок довготривалого застосування й переконання, що вони обов'язкові.

Ритуал — послідовне виконання обрядів, які супроводжують відзначення певного святкового дня чи релігійної відправи.

Рід — усі родичі, об'єднання кровно-споріднених осіб. **Субетнос** — проміжна ланка між етнографічною групою і етносом (негри в США, донські козаки в Росії тощо). В Україні субетносів немає.

Раса — історично сформована група людей, що об'єднана спільним походженням та проявляється у схожості рядом зовнішніх фізичних особливостей.

Расизм — ідеологія, сутністю якої виступає уява про біологічну перевагу своєї і неповноцінності інших расових груп.

Сакральний — священний, що відноситься до релігійного культу та ритуалу.

Самосвідомість — індивідуально-психологічний процес усвідомлення людиною або соціальною групою своїх властивостей, якостей, положення в системі суспільних відносин, інтересів, ідеалів, цінностей.

Сегрегація — примусовий поділ груп населення за певною соціальною (расовою, етнічною) ознакою, різновид расової дискримінації.

Сепаратизм — соціально-політичне прагнення та дії, спрямовані на відокремлення однієї частини держави від іншої.

Стереотип — схематизовані моделі, програми поведінки: спрощений образ якого-небудь явища, що фіксує лише деякі, іноді поверхневі риси.

Суверенітет — незалежність держави, нації, народу в усіх галузях суспільного життя, у тому числі внутрішньої та зовнішньої політики.

Суперетнос — етнічна система, що складається із кількох етносів, які виникають одночасно в одному регіоні і пов'язані економічними, політичними та ідеологічними чинниками.

Традиція — все, що складалося у того чи іншого народу впродовж тривалого історичного періоду (способи виробництва і споживання, звичаї, обряди, норми поведінки, погляди, смаки і т. ін.), набуло сталої форми і у такому незмінному вигляді передається від покоління до покоління.

Толока — 1) давній народний звичай колективної допомоги під час виконання деяких господарських робіт; 2) громадське пасовище.

Тотемізм — одна з первісних форм вірувань, згідно якої існує родинний зв'язок між людиною і певним видом тварин. Походить від слова «о'тотем» племені оджибве. Дослівно — «його рід».

Толерантність — риса характеру людини, що проявляється у поважному ставленні до представників інших етнічних груп та їх культур.

Феномен — це різновид буття певного етносу, що виявляє самотуну сутність самим своїм існуванням.

Харизма — надзвичайна властивість особистості (дар), що дозволяє людині очолювати суспільні процеси.

Цінності — характерні для особи чи етносу уявм про бажане, що визначають вибір можливих засобів його досягнення.

Цивілізація — рівень суспільного розвитку, організоване життя, виробництво продуктів споживання та засобів механічним свособом; різні історичні типи людей (Давньоєгипетська, Давньоіндійська та інші).

Шовінізм — теорія, що складається з проповіді зверхньої національної винятковості і направлена на розпалювання міжнаціональної ворожнечі.

Язичництво — автохтонна релігія певного етносу.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. М., 1983.
2. Бромлей Ю.В. Современные проблемы этнографии. – М., 1984.
3. Лозко Г.С. Етнологія України. – К., 2004.
4. Лурье. Историческая этнология. – М., 2004.
5. Народы мира: историко-этнографический справочник. //Под ред. Ю.В. Бромлея. – 1988.
6. Очерки общей этнографии //Под ред. С.П. Толстова. – М., 1968.
7. Пономарьов А.П. Етнічність та етнічна історія України. – К., 1996.
8. Садохин А.П., Грушевицкая Т.Г. Этнология. – М., 2003.
9. Садохин А.П. Этнология. – М., 2004.
10. Скоринов Н.М. Основы этнологии. – Хабаровск, 1998.
11. Соболев В.И. Материалы к курсу «Этнология». – Новосибирск, 1996.
12. Тавадов Г.Т. Этнология. – М., 2002.
13. Этнология. //Под ред. В.В. Пименова. – М., 1994.
14. Этнография. //Под ред. Ю.В. Бромлея. – М., 1982.
15. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2004. – 624 с.
16. Життя етносу: Соціокультурні нариси: Навч. посібник /Б.Попов, В. Ігнатів, М. Степико та ін. – Київ:Либідь, 1997. – 240 с.
17. Хрящевська Л.М. Загальна та українська етнологія: навчальний посібник. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 120 с.
18. Андреева Г. М. Социальная психология. - М., 1988.
19. Арутюнян И. В., Дробижева Л. М., Сусоколов А. А. Етносоціологія. - М., 1998.
20. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: Теория, история, современность. - М, 1987.
21. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли - М., 1997.
22. Емельнов Ю. Н. Основы культурной антропологии. - СПб., 1994.
23. Етнічний довідник. 3-й ч. - К., 1996.
24. Кафарський В. Нація і держава: Культура. Ідеологія. Духовність. - Івано-Франківськ, 1999.
25. Краткий этнологический словарь. - М., 1995.
26. Культурология. XX век. Энциклопедия. - Т. 1, Т. 2. - СПб, 1998.
27. Лурье С. В. Историческая антропология. - М., 1997.
28. Мала енциклопедія етнодержавознавства. - К., 1996.
29. Савчук Б., Кафарський В. Вступ до етнології. - Івано-Франківськ, 2003.
30. Садохин А. П., Грушевицкая Т. Г. Этнология. - М., 2000.
31. Скоринов Н. Основы этнологии. - Хабаровск, 1998.
32. Тадевосов Г. Т. Этнология. Словарь-справочник. - М., 1998.
33. Тиводар М. Етнологія. - Ужгород, 1998.
34. Шаронов В. В. Основы социальной антропологии. - СПб, 1997.

35. Этнография и смежные дисциплины. - М., 1988.
36. Этнология: Учебник для высших учебных заведений. - М., 1994.
37. Хрящевська Л.М. Загальна та українська етнологія: навчальний посібник. - Миколаїв: Іліон, 2012. – 120 с.
38. Хрящевська Л.М. Загальна етнографія: навчальний посібник. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 260 с.
39. Хрящевська Л.М. Етнографія України: навчальний посібник. - Миколаїв: Іліон, 2014. – 248 с.
40. Хоптяр Ю.А. Етнологія: Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006.
41. Хоптяр Ю.А. Історична термінологія: Навчальний посібник. - Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008.

Навчальне видання

ХРЯЩЕВСЬКА Л. М.

ЕТНОЛОГІЯ

*Навчальний посібник для змішаного навчання
для здобувачів закладів вищої освіти*

Формат 60×84¹/₁₆. Ум. друк. арк. 17,7. Тираж 100 пр. Зам. № 729-073.

ВИДАВЕЦЬ І ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.

54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.

Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.